

Medieutredning vid Regionbibliotek Stockholm

Nulägesbeskrivning samt förslag
på samverkansinitiativ

Rapporten och bilagor finns på Regionbibliotek
Stockholms webbplats regionbiblioteket.se
Tryckt av: Tryckeriet i Landstingshuset, Stockholm
ISBN 978-91-984449-4-0

Innehållsförteckning

Förord	4
Bakgrund	5
Läsanvisning	5
Syfte och frågeställning	6
Metod	7
Kvantitativa parametrar	7
Kvalitativa parametrar	7
Resultat	9
Vilka likheter och skillnader finns i kommunernas förutsättningar att erbjuda en god medieförsörjning idag?	10
Demografi	13
Utomlands födda	16
Socioekonomiskt index	18
Geografiska förutsättningar	21
Folkbibliotekens ekonomiska förutsättningar	22
Vilka likheter och skillnader finns i kommunernas erbjudanden av fysiska medier?	32
Bestånd och användning av fysiska medier	32
Fysiska talböcker	34
Tryckta mångspråkiga medier	38
Vilka likheter och skillnader finns i kommunernas erbjudanden av digitala medier?	46
Bestånd av e-böcker och e-ljudböcker	46
Användning av e-böcker och e-ljudböcker	48
Bibblis	50
Erbjudande e-film	53
Legimus och tillgänglighet	54
Databaser	58
Hur ser medieflöden ut inom regionen till följd av kors- och fjärrlån?	61
Regionala korslån	61
Fjärrlån	70
Diskussion och fortsatt arbete	79
Sammanfattning samverkansinitiativ	80
Andra lärdomar	83

Förord

Genom samverkan kan folkbiblioteksverksamheten i regionen stärkas. Behovet av samverkan lyfts tydligt i den regionala biblioteksplanen 2020-2023. Planen identifierar flera gemensamma behov för biblioteken, framför allt inom digitala områden. Ett prioriterat område är att förbättra tillgängligheten för användare i bibliotekens digitala tjänster, och att öka användarnas tillgång till medier och information i olika format.

Regionbiblioteket har därför tillsammans med folkbiblioteken i regionen startat ett samverkansprojekt. Den gemensamt beslutade målbilden anger att invånarna i regionen ska ha tillgång till ett brett, kvalitetssäkrat och kostnadsfritt medieutbud, användarvänliga digitala folkbibliotekstjänster samt stöd från biblioteket i att utveckla digital kompetens och delaktighet. För att komma i gång med en konkret samverkan och få lärdomar som kan tas med en mer långsiktig organisation och handlingsplan för samverkan initierades ett pilotprojekt i början av 2021. Pilotprojektet fokuserar på fyra olika områden där kommunerna tillsammans med regionbiblioteket testat olika former av samverkan:

1. Stöd för kommuner som går med i den nationella bibliotekskatalogen Libris.
2. Utveckling av medieförsörjning ur ett regionalt perspektiv.
3. Stöd för kommuner som vill erbjuda barn den nationella läsappen Bibblix.
4. Utveckling av gemensamma aktiviteter inom området Digital delaktighet.

Den här rapporten är ett resultat av arbetet inom området "Utveckling av medieförsörjning ur ett regionalt perspektiv." För att det fortsatta arbetet ska bli framgångsrikt är det nödvändigt att alla parter har en gemensam faktagrund att samtala ifrån.

Som läsare av rapporten är det viktigt att komma ihåg att rapporten visar en ögonblicksbild och att merparten av det statistiska underlaget gäller för år 2019, dvs före pandemin. Det kommer att behövas en kontinuerlig uppdatering av materialet om man vill kunna följa utvecklingen inom regionen. Inom vissa områden kommer det även att behövas fördjupande analyser.

För innehållet svarar utredningsgruppen (se *sid 8*) som har letts av Fredrik Karlsson Linna och senare Daniel Andersson båda från Crio. De förslag som presenteras är utredningens förslag och ska därför inte betraktas som Regionbibliotek Stockholms uppfattning. Projektets styrgrupp kommer nu att stödja i prioriteringar av förslagen och skapa förutsättningar för genomförande.

Jag vill framföra ett stort tack till alla som på olika sätt bidragit till medieutredningens rapport. Det är självklart arbetsgruppen, men även de medarbetare på biblioteken i regionen som bidragit med sina erfarenheter och tankar på möten och i intervjuer, tagit fram underlag och återkopplat på rapporten under dess framväxt. Jag vill även rikta ett tack till regionledningskontoret för stödet i arbetet med GIS-kartorna. Det är min absoluta förvisning att rapporten kommer att vara ett bra underlag för vårt fortsatta arbete med bibliotekssamverkan inom regionen.

Peter Axelsson

Enhetschef, Regionbibliotek Stockholm

Bakgrund

Denna rapport utgör den huvudsakliga leveransen i en medieutredning vid Regionbibliotek Stockholm. Medieutredningen är en del i ett pilotprojekt som bedrivits under 2021 inom Regionbibliotek Stockholm. Pilotprojektet heter Bibliotekssamverkan i praktiken och övriga delområden inom pilotprojektet är Digital delaktighet, Biblix och Libris. Rapportens förslag till samverkansinitiativ skall i den kommande fasen prioriteras och därefter planeras för genomförande.

Pilotprojektet är en del i förverkligandet av den regionala biblioteksplanen för 2020 – 2023.¹ Pilotprojektets överordnade mål är att pröva samverkan i praktiken och ta fram förslag på och främja samverkansaktiviteter som kan bidra till att några av den regionala biblioteksplanens mål nås:

- Ta fram fördjupande underlag gällande prioriterade insatser för samverkan
- Samordna och stödja genomförandet av prioriterade insatser för samverkan
- Stödja struktur för delning av resurser och kompetens inom till exempel upphandling och inköp
- Utveckla och underhålla strukturer för nätverk för kollegialt utbyte
- Utveckla formerna för regionbibliotekets omvärldsbevakning och kunskapsspridning till biblioteken
- Sammanställa och sprida kunskapsunderlag om biblioteksverksamheterna i länet, till exempel planer, statistik och policyer

I utredningens plan låg också en beskrivning om en stark koppling till en planerad medieutredning vid Stockholms stadsbibliotek. Denna utredning har ännu inte startat och har därför inte kunnat inkluderas i våra resultat och resonemang. Vi tror dock att Stockholms stadsbiblioteks utredning kan

spelas in framöver och en kontinuerlig dialog har säkrats upp med deltagande från Stockholms stadsbibliotek i styrgruppen för pilotprojektet.

Läsanvisning

Denna nulägesbeskrivning har under hösten 2021 betraktats som ett arbetsdokument. Den har successivt berikats med insikter från såväl medarbetare på Regionbibliotek Stockholm som delområdets arbetsgrupp och styrgrupp. Förslagen på samverkansinitiativ som återkommer i slutet av de flesta kapitel har succesivt utformats tillsammans med arbetsgruppen.

I de fall där begreppet vi används i denna rapport så är det, om inte annat uttrycks, utredningsledaren tillsammans med arbetsgruppen som avses.

Kommuner som använder stad i sitt kommunnamn; Solna, Stockholm, Vaxholm, Sundbyberg, samt Lidingö, benämns i denna rapport, av praktiska skäl, oftast med tillägget kommun t ex "Solna kommun".

¹ <http://regionbiblioteket.se/wp-content/uploads/2019/12/Regional-biblioteksplan-2020-2023-Region-Stockholm.pdf>

Syfte och frågeställning

Syftet med denna nulägesbeskrivning är att skapa en första översiktlig bild av medieförsörjningen inom regionen. Denna gemensamma bild kan sedan användas av bibliotekschefer och annan bibliotekspersonal för att analysera och föreslå områden för regional samverkan, men även för att föra interna diskussioner inom en enskild kommun.

Vi ser redan nu att denna bild behöver fördjupas på ett antal områden. Områden som vi försöker peka ut löpande i rapporten. Vi ser att utredningsarbete behöver bedrivas som en del av verksamheten inom regionbiblioteket när man nu, i linje med den regionala biblioteksplanen, agerar för att främja samverkan i regionen.

För att skapa denna nulägesbeskrivning har vi utgått från tre frågeställningar:

- 1.** Vilka likheter och skillnader finns i kommunernas förutsättningar att erbjuda en god medieförsörjning idag?
- 2.** Vilka likheter och skillnader finns i kommunernas erbjudanden av fysiska och digitala medier?
- 3.** Hur ser medieflöden ut i regionen till följd av kors- och fjärrlån?

Metod

Kvantitativa parametrar

För att svara på de övergripande frågorna i utredningen kunde vi snabbt konstatera att det finns mycket nationellt insamlade data, exempelvis hos Kungliga biblioteket, Statistiska centralbyrån och Sveriges kommuner och regioner som stöttar oss, men att det finns delar av frågorna som endast kan besvaras genom analys av data ur de kommunala bibliotekssystemen.

Öppna data

Kolada ²

Kungliga biblioteket – Nationell biblioteksstatistik ³

Statistiska centralbyrån – kommuner i siffror ⁴

Skolverket ⁵

Region Stockholm ⁶

Kommunala data

BOOK-IT – Lånestatistik 2019⁷

Med denna beställning ville vi ta reda på hur kors och fjärrlån sker under perioden 2019-01-01 – 2019-12-31⁸. Data levererades på utsatt tid och samtliga 26 bibliotek bidrog med dataunderlag på det sätt som efterfrågats. För att ta del av beställningen i detalj se bilaga 1.

BOOK-IT: MÅNGSPRÅK - Bestånd och användning av mångspråkig litteratur.

Med denna beställning ville vi ta reda på hur bestånd och utlån av mångspråkiga medier ser ut för perioden 2019-01-01 – 2019-12-31⁹. Data levererades på utsatt tid och samtliga 26 bibliotek bidrog med dataunderlag på det sätt som efterfrågats. För att se beställningen i detalj var vänlig läs bilaga 2.

Kvalitativa parametrar

För att komplettera statistik och ge en verksamhetsnära bild av medieförsörjningen i regionen har vi genomfört ett antal arbetsmöten samt kvalitativa intervjuer.

Vissa uppgifter har insamlats i form av mail eller enkäter som besvarats av berörda roller på biblioteken. Dessa enkätundersökningar har genomförts under arbetets initiala fas juni – september 2021 och avser, om inte annat anges, läget då de besvarades.

² <https://www.kolada.se>

³ <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/biblioteksstatistik.html>

⁴ <https://kommunsiffror.scb.se>

⁵ <https://www.skolverket.se/skolutveckling/statistik>

⁶ Lager i GIS för Socioekonomiskt

⁷ Vi har valt att bifoga hela beställningen i denna rapport för att Regionbibliotek Stockholm enkelt skall kunna replikera datainsamlingen i framtiden.

⁸ Eftersom 2020 och 2021 har varit signifikant annorlunda pga. COVID-19 var det en enhällighet inom styr- och arbetsgrupp att göra vår kartläggning under 2019.

⁹ Eftersom 2020 och 2021 har varit signifikant annorlunda pga. COVID-19 var det en enhällighet inom styr- och arbetsgrupp att göra vår kartläggning under 2019.

Arbetsgrupp

Arbetsgruppen har haft ett tiotal möten à 2 timmar under 2021. Arbetsgruppen har initialt styrt utredningens frågeställningar, områden och parametrar. Medlemmarna i gruppen har därefter kompletterat och gett feedback på de underlag som tagits fram under utredningens gång och då ofta genom arbetsuppgifter som genomförts mellan mötena. Under hösten 2021 har arbetsgruppen framförallt gått igenom de olika kapitlens förslag på samverkansinitiativ där dessa har granskats, fördjupats och justerats.

MEDLEMMAR I ARBETSGRUPPEN:

Karin Andersson
Stockholms stad

Maria Vogel
Värmdö kommun

Hanna Ahlström
Södertälje kommun

Calle Wittefeldt
Forumbiblioteken i Nacka

Hanna Hellsten
Vallentuna kommun

Avan Baker
Solna stad

Johanna Rinne
Järfälla kommun

Peter Appelgren
Norrtälje kommun

Utredningsledare och områdesansvarig:
Fredrik Karlsson Linna - Crio

Områdesansvarig (från oktober 2021):
Daniel Andersson – Crio

Intervjuer

För att analysera och kvalitetssäkra statistiska underlag genomfördes under våren sex intervjuer. Intervjuobjekten valdes tillsammans med projektgruppen och arbetsgruppen utifrån en samlad genomgång av de statistiska underlagen.

PERSONER SOM INTERVJUADES SEPARAT:

Giovanna Jörgensen
Bibliotekschef, Nynäshamns kommun

Eva-Lena Granbacka
Bibliotekschef, Vaxholms stad

Jenny Poncin
Verksamhetschef, Forumbiblioteken Nacka

Marie Gustavsson
Bibliotekschef, Vallentuna kommun

Anders Söderbäck
Enhetschef, Stockholms stad

Annette Johansson
Verksamhetschef, Haninge kommun (Handen)

Resultat

Nedan presenteras våra resultat. Vi har valt att presentera resultaten i direkt korrelation till frågeställningarna. För frågeställning finns delar av de kvantitativa resultaten återgivna i form av kartor i Arc-GIS och i denna rapport försöker vi förtydliga en del av resultateten och göra initiala analyser och reflexioner.¹⁰

Här finner ni de aktuella kartorna i GIS.

<https://arcg.is/1mDm9H1>

<https://arcg.is/1u44H8>

Se till att läsa denna rapport med GIS-kartorna öppna så att ni kan göra egna reflexioner och ytterligare analyser som vi kan ha missat under utredningsarbetet. Här finns det fog för att hålla oss till en regional nivå, med enstaka kommunala nedslag. Men som kunskapsunderlag för verksamhetsutveckling tror vi att båda GIS-kartorna kan användas med stort värde för respektive kommun. I samråd med kommunerna ämnar Regionbibliotek Stockholm att förvalta och utveckla GIS-kartorna i detta syfte.

I anslutning till kvantitativa resultat har vi infogat resultat från intervjuer för att knyta an till folkbibliotekens dagliga verksamhet.

¹⁰ Arc-GIS är ett geografiskt informationssystem utvecklat av företaget Esri som kan hantera, lagra och analysera stora mängder data.

Länkar till kartorna i GIS:

Medieutredningen 2021

<https://arcg.is/1mDm9H1>

Korslån 2019

<https://arcg.is/1u44H8>

Vilka likheter och skillnader finns i kommunernas förutsättningar att erbjuda en god medieförsörjning idag?

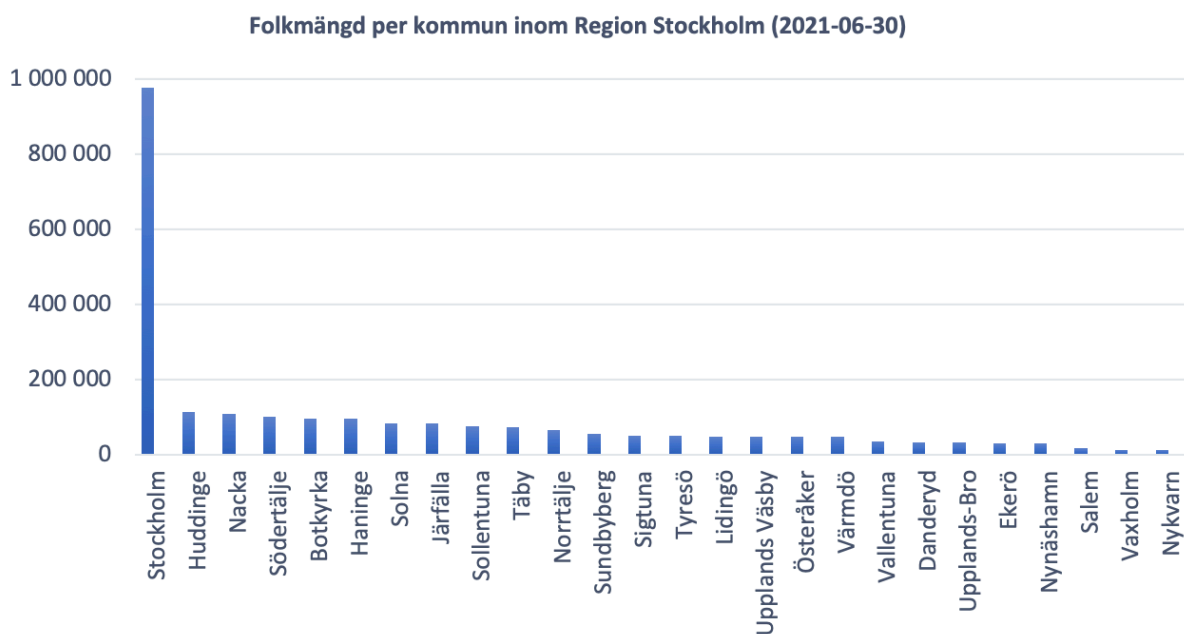
För att avgöra hur förutsättningarna för att erbjuda en god medieförsörjning ser ut på en kommunal och regional nivå har vi valt att titta på några specifika parametrar:

- Demografi
- Utomlands födda
- Socioekonomiskt index
- Geografiska förutsättningar
- Folkbibliotekens ekonomiska förutsättningar

Dessa har vi valt för att de i stor utsträckning påverkar kommunernas möjlighet att uppfylla

sina mål och leva upp till kraven i bibliotekslagen. Vi ser även att detta underlag kan användas vid verksamhetsutveckling generellt, inte endast för mediefrågor, vid Regionbiblioteket och kommunernas folkbibliotek.

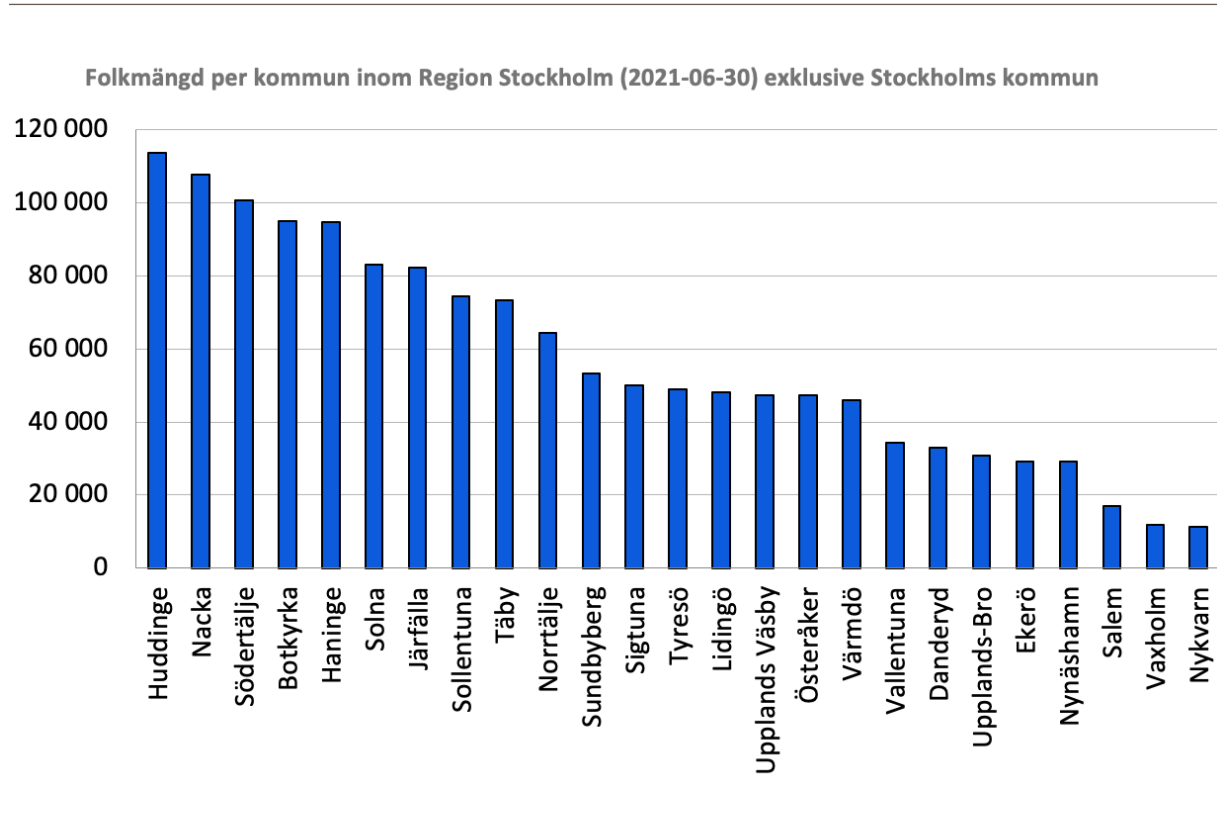
Region Stockholm har varit en stark tillväxtregion de senaste decennierna. Antalet invånare har stadigt ökat från 1968 fram till 2017. Nu bor drygt 2,4 miljoner människor i regionen vilket utgör nästan en fjärdedel av landets totala befolkning. Dessa invånare fördelas över regionens 26 kommuner så här:

Figur 1 Diagrammet visar antalet invånare i de olika kommunerna inom Region Stockholm 2021-06-30. Källa: SCB

Antalet invånare i regionens kommuner varierar stort från Nykvarns kommuns 11 363 invånare till Stockholms kommun som har en knapp miljon invånare. Då skillnaderna mellan regionens övriga

25 bibliotek avseende folkmängd tenderar att bli otidlig bredvid Stockholms kommun kan ett diagram utan Stockholms kommun hjälpa.

Figur 2 Diagrammet visar antalet invånare i de olika kommunerna inom Region Stockholm 2021-06-30 exklusive Stockholms kommun. Källa: SCB

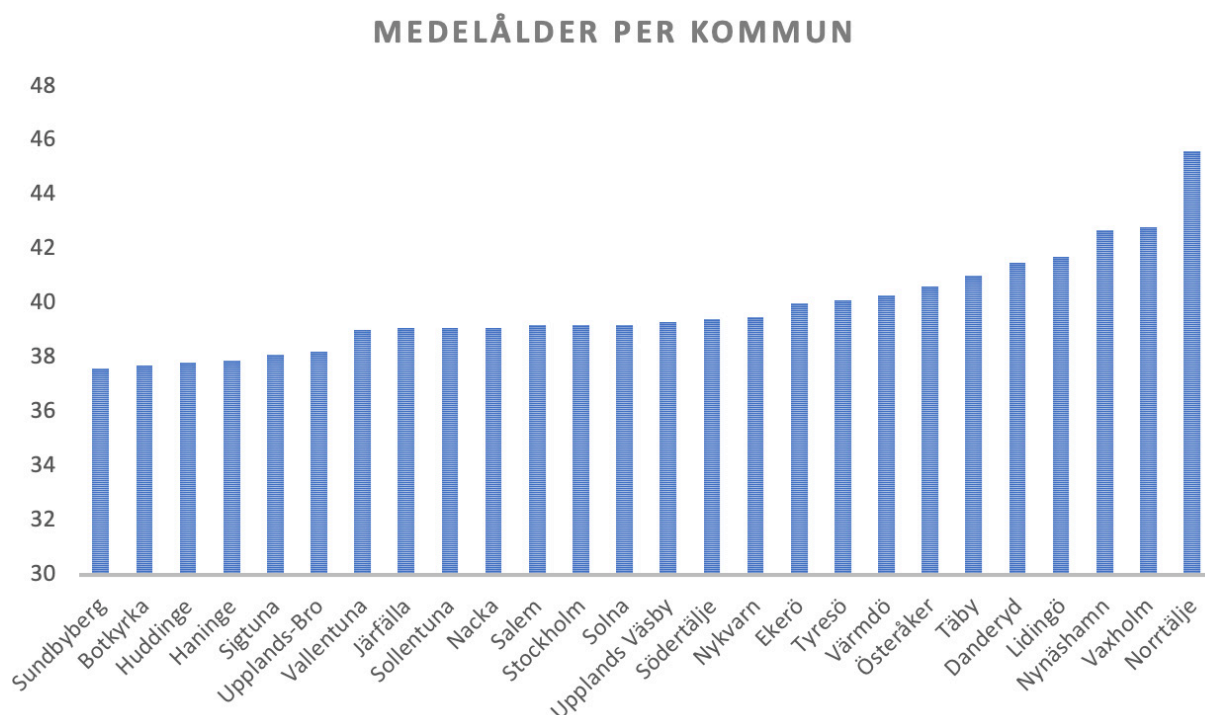
Utan Stockholms kommun i diagrammet blir skillnaden mellan regionens övriga 25 kommuner vad gäller folkmängd tydligare. Huddinge har nästan exakt 10 gånger så stor folkmängd som den minsta kommunen i regionen.

Den senaste prognos som gjordes av Region Stockholm 2019 visade på en förväntad befolkningstillväxt med ca 34 000 personer per år mellan åren 2018 och 2028. Den tillväxt vi ser är relativt spridd över regionen men några kommuner sticker ut i prognosen med mycket starkt prognostiserad befolkningstillväxt för perioden 2018 - 2028.

Järfälla	32 %
Upplands Bro	29 %
Upplands Väsby	27 %
Sundbyberg	26 %
Haninge	24 %
Botkyrka	21 %
Sigtuna	21 %

För Stockholms stad ligger prognostiserad befolkningstillväxt på ca 10 % för perioden. De stadsdelsområden inom staden som står för stark tillväxt under den prognostiserade perioden är Farsta 16 %, Skärholmen 14 %. Vi kommer således att se en tillväxt som procentuellt sett större i regionens andra kommuner än inom Stockholms kommun enligt regionens aktuella prognoser. Säkerligen sker en ändring i denna prognos som följd av ändrade levnadsmönster i och med pandemin (Covid-19). Än så länge har regionen ingen uppdaterad prognos för kommande period men vi kan se att många analytiker förutser ett negativt inflyttningsnetto.¹¹

¹¹ <https://www.svt.se/nyheter/ekonomi/trenden-haller-i-sig-fler-flyttar-fran-stockholm-an-till>

Figur 3 Tabellen visar medelålder per kommun. Y axeln visar värdet i antal år.

Demografi

Ifrån SCB:s befolkningsdata och specifikt SCB:s e-tjänst Kommunsiffror kan vi se följande fördelning av medelålder inom regionen.

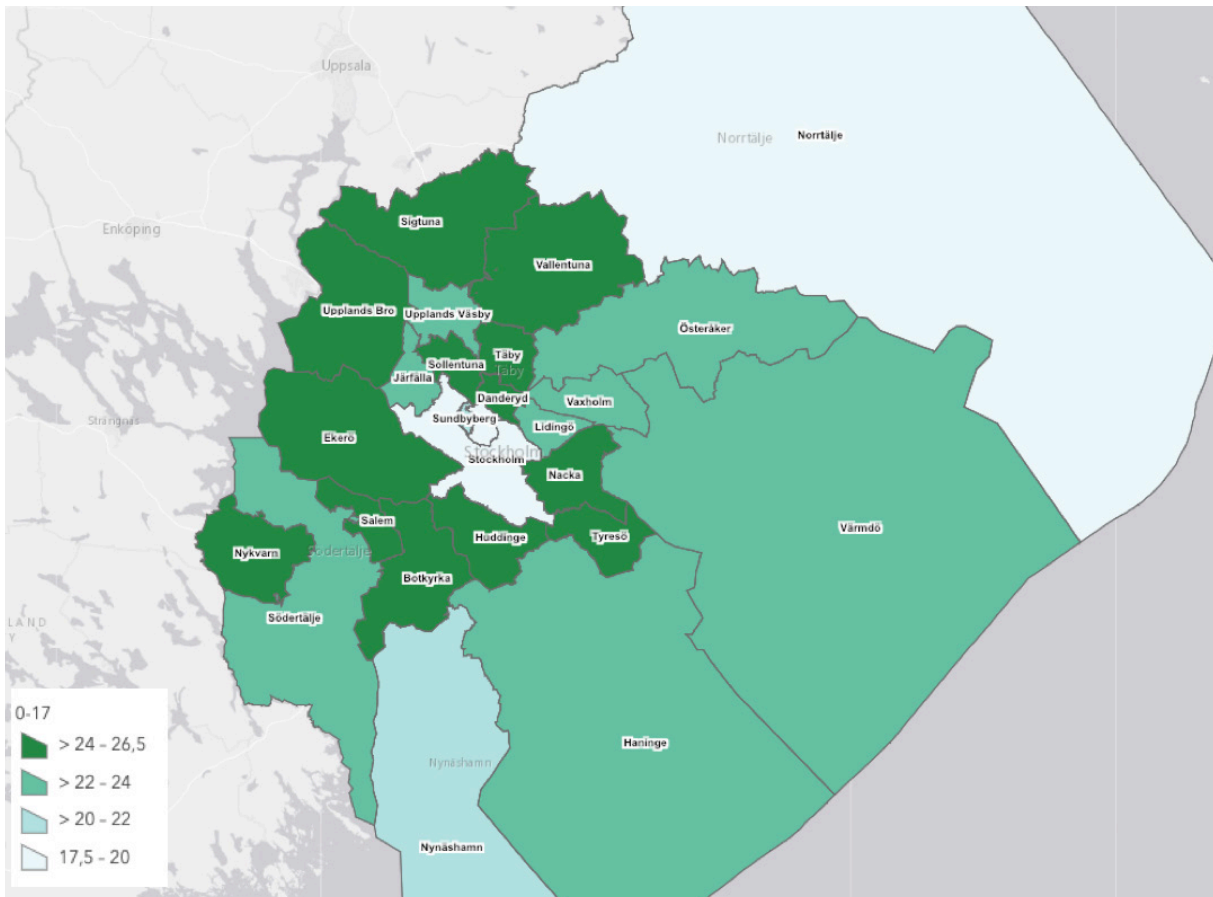
Regionens sammanlagda medelålder är 39,8 år. Vilket är betydligt lägre än riksnittet på 41,3 år.¹² Att endast se på medelålder ger oss dock inga närmare ledtrådar för hur befolkningsstrukturen ser ut i regionens olika kommuner. Men om man bryter ner det på åldersgrupper så blir det

intressantare.¹³ För gruppen 0–17 år, den åldersgrupp som betecknas som barn och unga kan man visualisera den regionala sammansättningen så här¹⁴ (figur 4).

¹² <https://kommunsiffror.scb.se>

¹³ Uppdelningen på åldersnivåer bygger på SCB:s befolkningsstatistik från 2018 uppdelat på DeSo.

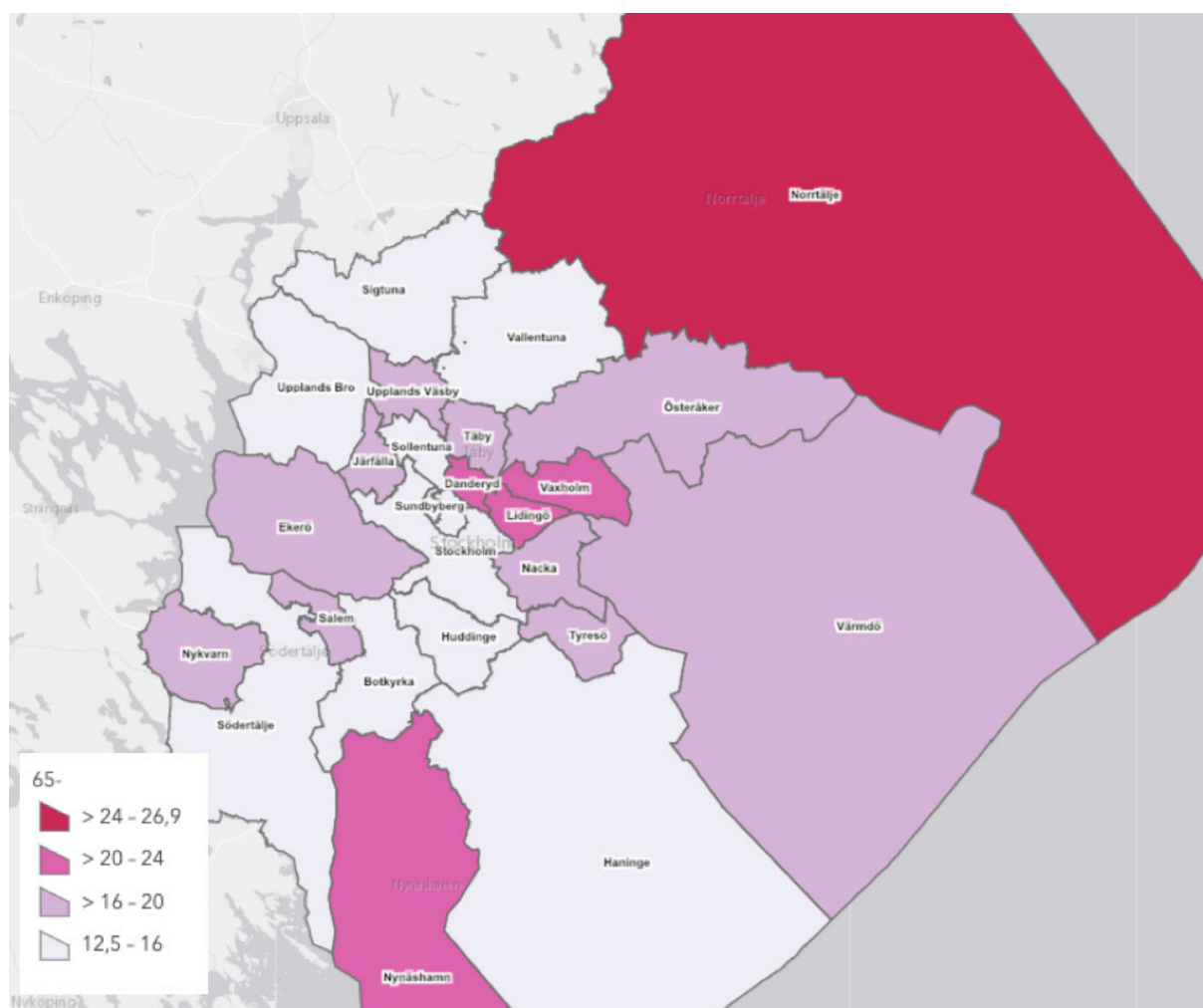
¹⁴ Uppdelningen på åldersnivåer bygger på SCB:s befolkningsstatistik från 2018 uppdelat på DeSo.

Figur 4 Kartan visar andel barn och unga (0–17 år) av den totala befolkningen i respektive kommun. Skalan på kartan visar procent. Ju mörkare desto större andel yngre. Se förklaring av skalan i bilden.

Skalan på kartan visar procent av totala befolkningen. För två kommuner kan vi se att andelen 0–17 åringar understiger 20 %, dessa är Stockholm (19,8 %) och Norrtälje (18,3 %). Nynäshamn har också en förhållandevis låg andel individer under 18 år på 20,9 %. Den högsta andelen barn och unga bor i kommunerna närmast runt Stockholms kommun med Ekerö och Vallentuna i topp som

båda har en befolkningsammansättning med över 25 % barn och unga. På en regional nivå är skillnaderna så pass stora att man i Norrtälje har mindre än en femtedel av invånarna som är mellan 0–17 och på Ekerö är motsvarande siffra mer än en på fyra. Om man ser till koncentrationen av individer som är 65 år eller äldre framstår följande bild (figur 5).

Figur 5 Kartan visar andel invånare som är över 65 år i respektive kommun. Skalan på kartan visar procent av totala befolkningen som är över 65 år. Ju mörkare desto större andel äldre. Se förklaring av skalans färger i bilden.

Norrtälje sticker ut även här. Man har en koncentration av individer som är 65+ på nästan 27 %. Nynäshamn (22 %), Vaxholm (22 %), Lidingö (20,5 %) och Danderyd (20 %) kommer därefter. Sundbyberg ligger lägst på 12,5 % och Huddinge samt Botkyrka ligger på ca 14 %. På en regional nivå har vi ett spann mellan 12,5 % och 27 %. I Sundbyberg är alltså koncentrationen av individer som är 65+ endast hälften så stor som i Norrtälje.

För en närmare detaljeringsgrad av åldersfördelningen i regionen och inom den egna kommunen hänvisar vi till GIS-kartan och lagret: *Befolkning efter ålder Deso2018*.

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner

Andelen äldre inom kommunen kommer att påverka både mediebeståndet i sig och vilka medieformat och tjänster kommunen bör erbjuda. Vi ser i resultaten att demografi spelar in på exempelvis hur stort behovet av tillgänglig läsning och vilka medietyper som biblioteken förmedlar. Vi kan även se i intervjuerna att en äldre befolkning i mindre utsträckning efterfrågar e-medieformat. Något som i sig skulle kunna kräva en större insats vad gäller digitala delaktighet.

Även en yngre befolkning kommer att ställa specifika krav på resurser som riktas till barn och de format som erbjuds. Exempelvis behovet av att tillgängliggöra e-böcker via Bibblix.

En demografisk analys av det totala befolkningsunderlaget ger en endimensionell bild. Det vore intressant att göra jämförelser på kommunal nivå mellan hur den faktiska användning av biblioteket som helhet relaterar till denna demografiska beskrivning. Som exempel vore kommuner med låg andel barn och unga men med hög andel aktiva i samma målgrupp intressanta att studera närmare för att se vilka faktorer som påverkar användningen.

Utomlands födda

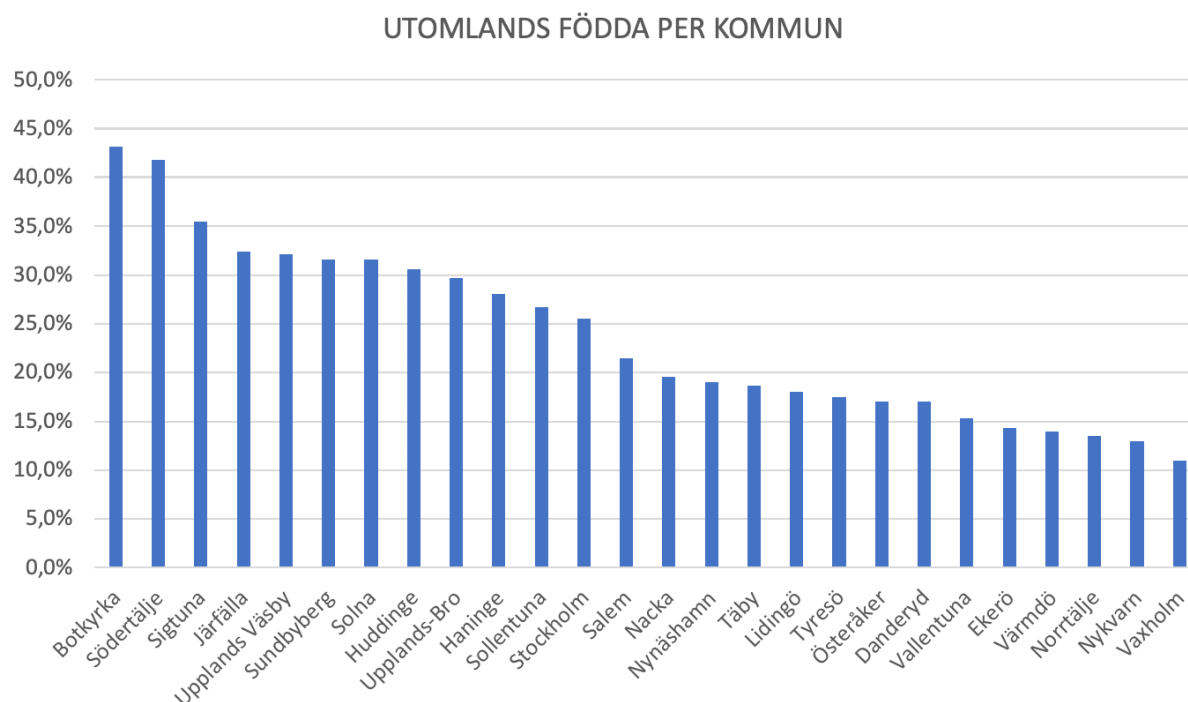
Då bibliotekslagen beskriver att särskild uppmärksamhet skall ägnas åt personer som har annat modersmål än svenska är det av intresse att se vilka modersmål som talas i regionen och hur fördelningen ser ut inom regionen. Statistik på modersmålsanvändning finns dock inte att tillgå att Sverige. En brist i den offentliga statistiken som påpekats otaliga gånger.^{15 16}

Det närmaste vi kan komma en inom ramen för denna utredning är att se till statistik för "utomlands födda". Var en är född är inte alltid en indikator på vilket modersmål man talar, det finns individer som är födda i Sverige men har annat modersmål än svenska och i många av de länder som finns representerade i befolkningsunderlaget talas det ett flertal språk och dialekter. Men utomlands födda kan ändå ge oss en fingervisning om en del av de talade modersmål som finns inom en viss kommun.¹⁷

¹⁵ Europarådet har riktat kritik mot Sveriges obefintliga språkstatistik: <https://www.svt.se/nyheter/uitiset/svenska/isof-antalet-invanare-som-talar-ett-nationellt-minoritetsprak-borde-kartlaggas>

¹⁶ Den bästa uppskattningen för storlek på modersmålsgruppen vi kan hitta återfinns i Mikael Parkvalls bok från 2015: *Språken: Den nya mångfalden. Men eftersom den rapporten endast återspeglar nationen som helhet vill vi inte driva några resonemang utifrån den utan närmare beräkningar.*

¹⁷ Källa: Kommunsiffror från SCB

Figur 6 Diagrammet visar andel utomlands födda i respektive kommun.

På en regional nivå har vi ett spann mellan Vaxholm och Botkyrka där regionsnittet hamnar på ca 26,1 %.¹⁸ I Botkyrka är det närmare 43 % av invånarna som är födda i ett annat land än Sverige. I Vaxholm, Ekerö, Värmdö, Norrtälje och Nykvarn är motsvarande siffra runt en tredjedel av Botkyrkas och Södertälje.

På en regional nivå innebär detta att 26,1 % av befolkningen är födda utomlands. Av det totala antalet invånare gäller följande:

- 2,5 % av befolkningen är födda i ett annat nordiskt land där individer från Finland står för en stor majoritet.
- 5,0 % är födda i ett annat EU land (exklusive de nordiska länderna) där Tyskland och Polen står för närmare hälften av invånarna.
- 3,5 % av de som är födda utomlands kommer från ett land som ligger i Europa men inte är med i EU. Här är en majoritet av invånarna från forna Jugoslavien och Turkiet.

- Ca 3 % är födda i ett afrikanskt land. Av dessa kommer närmare en tredjedel från Eritrea och Somalia.
- 0,7 % är födda i Nordamerika.
- 1,5 % är födda i Sydamerika.
- 9,5 % är födda i Asien där Irak, Iran Syrien, Afghanistan och Thailand är de vanligaste ursprungsländerna.

När man närmare vill studera hur befolknings-sammansättningen, med avseende på födelse-land/region, ser ut inom en viss kommun ser ut hänvisar vi till bilaga 3: *SCB: Utrikes födda efter län, kommun, och födelse-land 31 december 2020.*

¹⁸ Snittet för nationen ligger på 19,7%

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner

Att känna sin målgrupps behov är en central förutsättning för att kunna ha en adekvat medieplanering. När det kommer till behov av mångspråkiga medier ser dock vi att det saknas en del kunskap. Vi lider brist på statistiska underlag om språkanvändning i Sverige. I viss mån kan detta avhjälpas med den statistik som finns att tillgå och den kunskap som finns ute på de kommunala biblioteken. Men tyvärr ser vi inte att ett kunskapsutbyte sker i den grad som krävs. Mångspråkiga lånecentralens (MLC) roll som mångspråkigt kunskapscentrum är idag vilande och den satsning på mångspråk som ingår i nationell biblioteksstrategi är oviss.¹⁹

Man måste också ta i beaktande att inom målgruppen utomlands födda finns en grupp nyanlända. I ett förarbete till den nationella biblioteksstrategin *Migration och språklig mångfald* från KB konstaterar författarna att denna målgrupp har specifika behov som i första hand inte är kopplade till medier utan till språkinläring och samhällsinformation men man pekar också ut att medier ibland inte är möjligt att köpa in på det språk man efterfrågar.²⁰

De förutsättningar som språkvariationen skapar, kombinerat med andra faktorer, behöver mötas på en högre nivå än den kommunala. Ett tydligt exempel är tillgången till medier där den Mångspråkiga lånecentralen har ett nationellt uppdrag. Vi ser i ett historiskt perspektiv att rörligheten för målgruppen nyanlända är stor inom regionen, ja även nationellt. Att bygga bestånd som är kvalitativa tar tid och är ekonomiskt kostsamt vilket kan vara svårt att bära och motivera när behoven skiftar snabbt. Mer om det i kapitlet om fysiska mångspråkiga medier.

Socioekonomiskt index

Att socioekonomiska förutsättningar spelar roll för hur man använder sig av bibliotekstjänster har studerats åtskilliga gånger. Svenskarnas biblioteksvanor, läsvanor och attityder till bibliotek har redovisats i den årliga nationella SOM-undersökningen.²¹ Här finns publikationer för befolkningen som helhet och för olika socioekonomiska grupper. En fördjupning i frågan genomfördes av Lars Höglund (2014) i regionbibliotekets rapport Biblioteksvanor och attityder i Stockholmsområdet.²²

För att belysa detta som en förutsättning för medieförsörjning har vi har använt oss utav socioekonomiskt index. Detta index är framtaget av *Delegationen mot segregation*.²³ Socioekonomiskt

index är beräknat på planområden och med tre variabler; andel ekonomiskt bistånd, andel förvärvsarbete, andel med oavslutad gymnasieutbildning för åldersgruppen 18–64 år. Efter en statistisk

¹⁹ Den nationella biblioteksstrategin har nu behandlats under 2 år på regeringskansliet. En del av förslagen har fallit ut i form av punktin satser som KBs extra budgetutrymme för arbete med minoritetsspråk och en förlängning av Digiteket. Men huruvida strategin som helhet, och det reformpaket som medföljer, kommer att antas får ändå till dag dato betraktas som oviss.

²⁰ <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-326>

²¹ Kulturvanor i Sverige:

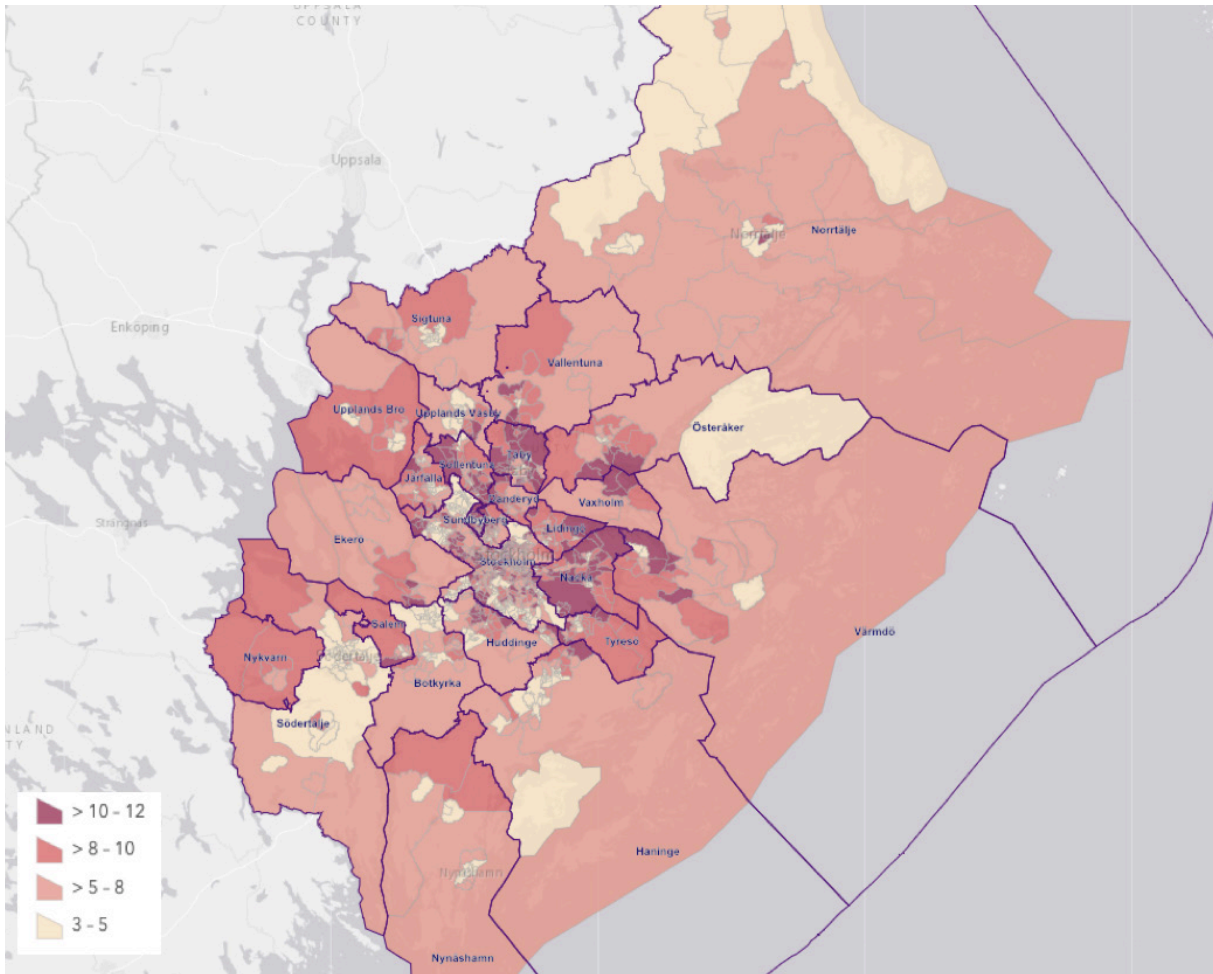
<https://www.gu.se/som-institutet/resultat-och-publikationer/rapporter>

²² <http://regionbiblioteket.se/wp-content/uploads/2014/05/BiblioteksvanorHoglundc.pdf>

²³ https://www.delmos.se/wp-content/uploads/2020/10/Ett-nationellt-uppfoljningssystem-av-segregation_webb2.pdf

indelning i kvintiler klassificeras varje variabel 1 till 5. Index är summan av dessa värden. Ett högre värde visar relativt hög andel förvärvsarbetande, hög andel avslutad gymnasieutbildning och låg andel ekonomiskt bistånd. Datalagret i GIS är framställt av regionledningskontorets handläggare Ylva Törne.

Om vi tittar på respektive kommun kan vi se att de flesta kommuner har en socioekonomisk spridning inom befolkningen. Ett högre index återges med ett en mörkare färg på kartan nedan.

Figur 7 Kartan visar Socioekonomiskt index för kommunerna i region Stockholm. Ett högre värde har mörkare färg och indikerar relativt hög andel förvärvsarbetande, hög andel avslutad gymnasieutbildning och låg andel ekonomiskt bistånd.

Kommuner som sticker ut vad det gäller högt socioekonomiskt index är Täby, Danderyd, Nacka och Sollentuna. Kommuner som har ett relativt lågt socioekonomiskt index kan vi se Södertälje, Haninge, Norrtälje, Sigtuna, Botkyrka och Nynäshamn.

När man vill veta hur socioekonomiskt index ser ut i detalj för respektive kommun hänvisar vi till en läsning av kartläggningen i GIS och då specifikt lagret *Socioekonomiskt index Deso*.

Kommentarer från intervjuer

HANINGE

Vi har låg utbildningsnivå och hög arbetslöshet. Det spelar in på både verksamheten och på ekonomiska möjligheter att satsa på biblioteksverksamhet. Skattebasen är låg. Vi har inga medborgarkontor och många människor som står utanför arbetsmarknaden. Biblioteken används i hög grad, med många besök resulterar inte i några digitala avtryck i form av lån.

NYNÄSHAMN

Kartan stämmer bra. Den återspeglar min bild. Låg procent med eftergymnasial utbildning påverkar hur stor del av befolkningen som tar sig till biblioteken.

VALLENTUNA

Vi har en homogen befolkning och inflyttning med folk med högre utbildning. Man är van vid bibliotek och bildning. Det var först 2015 som vi såg en ökning pga. asylmigration men det är inget som märker av på någon större skala än. Vi har väldigt hög del aktiva låntagare.

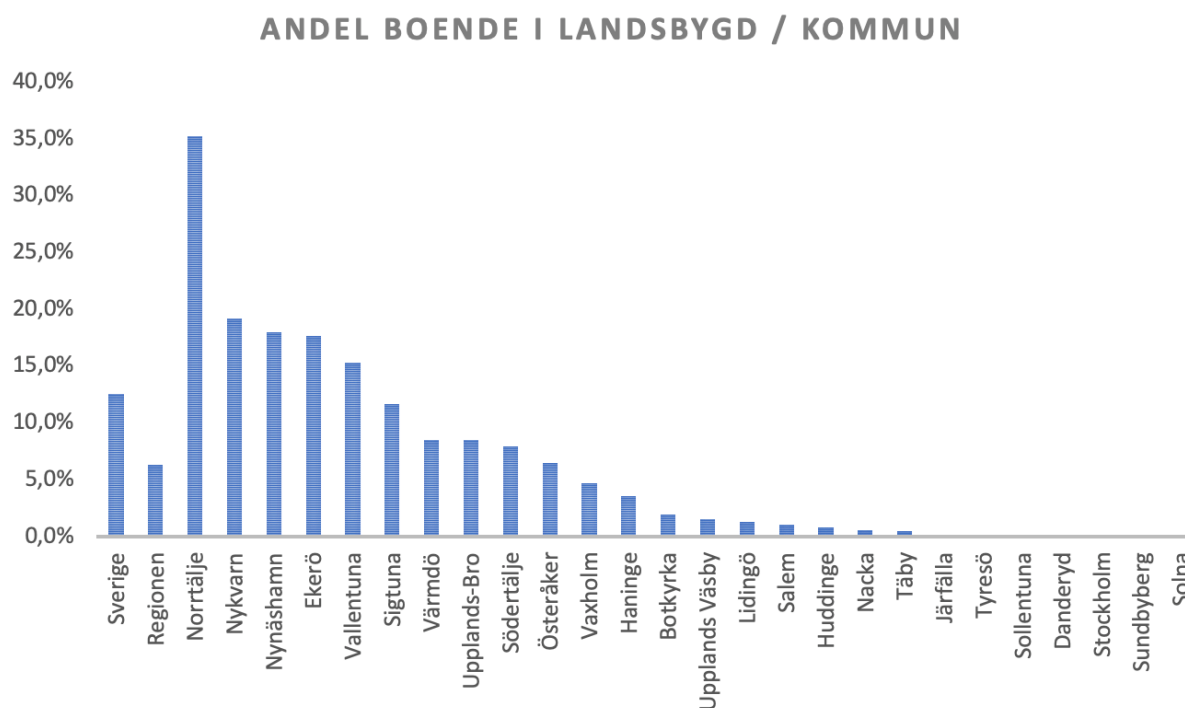

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner

Precis som demografi och utomlands födda är socioekonomiskt index en parameter att ta in när kommunernas medieförsörjning skall diskuteras. Som vi ser i intervjuerna, och i åtskilliga studier, så finns det beteendeskilnader vad gäller biblioteksanvändning med avseende på socioekonomi. Om vi tittar på hur spridningen ser ut för olika socioekonomiska grupper i SCB Kulturvanor i Sverige kan vi se att individ som har låg utbildningsgrad besöker ett bibliotek ungefär hälften så ofta som en individ med hög utbildning.²⁴ I samma publikation kan vi se att även individer med lägre hushållsinkomst besöker biblioteken i signifikant lägre grad. Båda parametrar som återspeglas i indexeringen vi använt oss av.

Vilket socioekonomiskt index som finns inom kommunen kommer att påverka andelen aktiva låntagare och efterfrågan inom biblioteksverksamhet. Vi tänker oss att socioekonomiskt index är ett användbart index för att jämföra förutsättningar men också för att se var större resurser kan krävas inom en samverkansmodell.

²⁴ https://www.gu.se/som-institutet/resultat-och-publikationer/rapporter/Kulturvanor_i_Sverige_1987-2020 Tabell: 9A

Figur 8 Diagrammet visar andel boende i landsbygd per kommun. Källa SCB – Kommuner i siffror.

Geografiska förutsättningar

Ur statistik från SCB kan vi se att befolknings-
tätheten i regionen varierar stort.

För andel boende i landsbygd ligger regionsnittet
ligger på 6,4 % och rikssnittet på 12,4 %. En
kommun, nämligen Norrtälje sticker ut med sina
35,3 %. Även Vallentuna, Ekerö, Nynäshamn och
Nykvarn ligger över snittet för svenska kommuner.
När vi har ett stort antal kommuner som obetydligt
antal invånare i landsbygd kan vi konstatera att
förutsättningarna för fysisk tillgänglighet är oerhört
olika mellan regionens kommuner.

I rapporten Kulturvanor 2020 från Myndigheten
för Kulturanalys kan vi läsa att 56 % av storsstads-
borna gick till biblioteket under året och andelen
för invånare som bor på landsbygden var 42 %.²⁵

²⁵ <https://kulturanalys.se/wp-content/uploads/2021/06/Kulturvanor-2020.pdf>

Kommentarer från intervjuer

HANINGE

Om du har en stor mängd öbor, som i Haninge kommer det att påverka hur dina resurser måste fördelas.

VALLENTUNA

Det påverkar oss något oerhört att vi är en landsortskommun med dåliga kommunikationer. Då är det viktigt att biblioteket ligger där folk ändå måste åka.

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner

I det fortsatta arbetet ämnar vi addera lager för kollektivtrafik och andra mobilitetstal i GIS-kartan, exempelvis gångavstånd till närmaste bibliotekslokal. Målet var att få med detta i denna nulägesbeskrivning men våra analyser har nu inte gett utslag på rätt nivå för att bidra till detta kunskapsunderlag.

Folkbibliotekens ekonomiska förutsättningar

En grundläggande förutsättning för att lyckas med medieförsörjningen inom folkbiblioteksuppdraget är att man har de ekonomiska förutsättningar som krävs. Vi vill därför ge en bild av folkbibliotekens ekonomiska förutsättningar. Vad man skall ta i beaktande är att uppdragen varierar mellan kommunerna. I vissa kommuner kompenseras folkbiblioteken exempelvis för sitt arbete med digital delaktighet hos befolkningen och sin utökade roll vid avsaknaden av skolbibliotek, i andra inte.

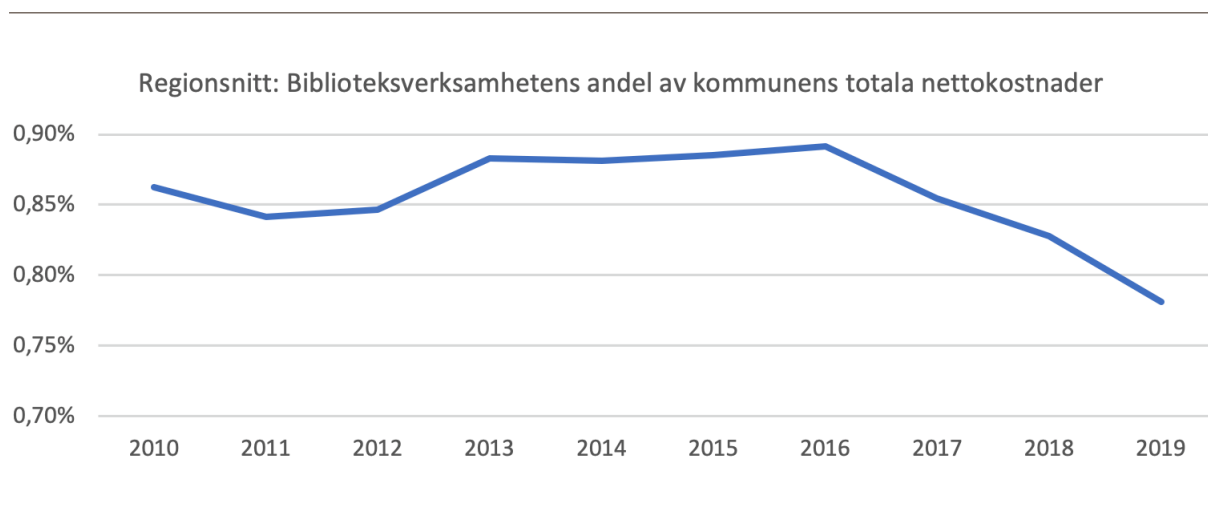
Vi kan också konstatera att de två största utgiftsposterna för folkbiblioteken, personal- och lokal-kostnader påverkar alla andra satsningar inom biblioteksverksamheten. Vi har inte haft möjlighet att studera varje enskilt biblioteks ekonomiska förutsättningar utan vill med detta avsnitt endast

belysa de likheter och skillnader vi kan se på ett regionalt plan.

Biblioteksverksamhetens del av kommunbudget

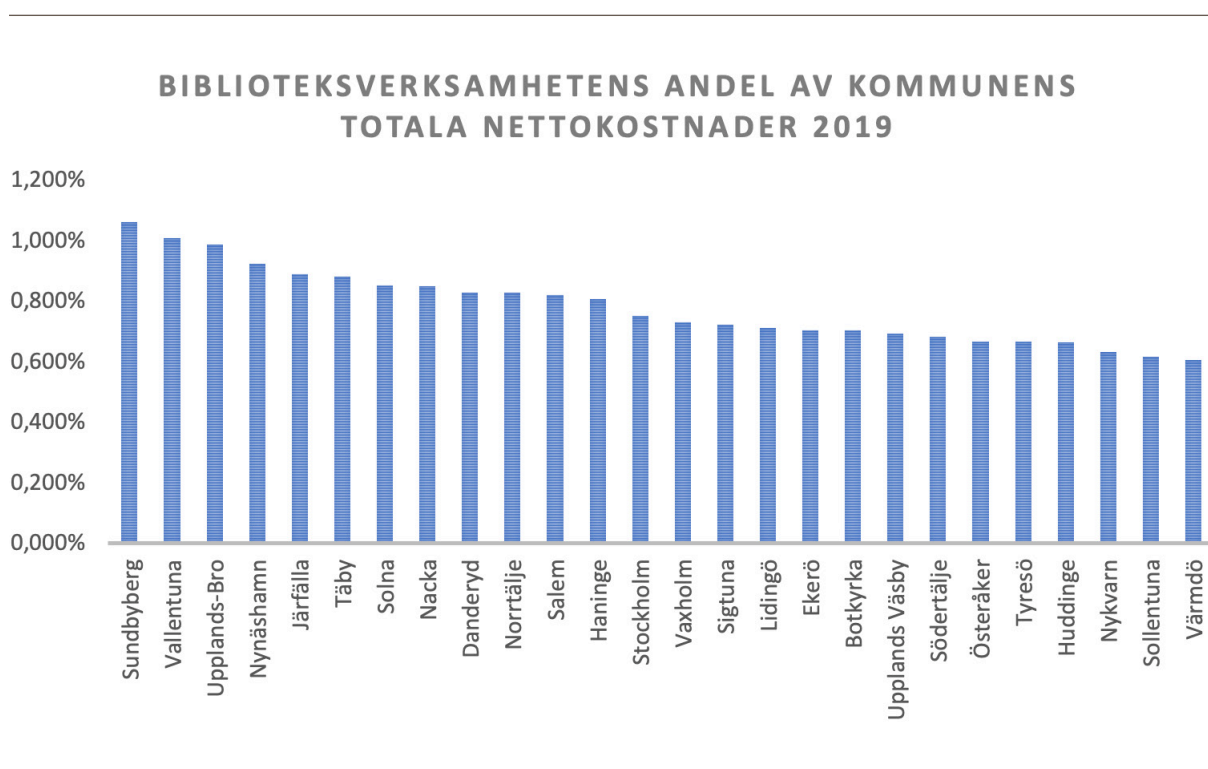
För att se hur kommunerna prioriterar biblioteksverksamheten är det intressant att se hur stor del av de kommunala utgifterna som läggs på biblioteksverksamhet. Enligt Myndigheten för kulturanalys rapportering så sjunker andelen för varje år på rikspanet.²⁶ Den detaljerade rapporten Folkbibliotekens ekonomiska förutsättningar sedan 2000 av Åsa Plesner från Svensk Biblioteksforening visar på samma faktum. Denna sänkning återspeglar sig i snittet för regionen de senaste fem åren.

²⁶ <https://kulturanalys.se/publikation/samhällets-utgifter-for-kultur-2019/>

Figur 9 Biblioteksverksamhetens andel av kommunens totala nettokostnader. Källa: Myndigheten för kulturanalys.

I bilaga 4 kan ni se hur varje kommuns tilldelning har varierat mellan åren 2010–2019. Om vi gör ett nedslag för året 2019 så ser fördelningen ut så här:

Figur 10 Diagrammet visar biblioteksverksamhetens andel av respektive kommuns nettokostnader.

Vad vi kan se så är det ett antal kommuner som märker ut sig när det gäller biblioteksverksamhetens andel av nettokostnaderna.

NACKA

Biblioteken låg 2010 högt i tilldelning men vi har sett en avvikande kurva sedan dess. Driftformen är avtalsreglerad med en fyraårig period vilket gör att ökad tillväxt och därmed större skatteunderlag inte får samma effekt på tilldelningen. För att få en rättvisande bild av Nackas ekonomiska tilldelning behöver vi därför längre mätserier.

SALEM

Salem är en den enda kommun i regionen som har en positiv trend de senaste 11 åren. Men då låg man lägst i jämförelse med samtliga kommuner i regionen vid mätseriens början.

SUNDBYBERG

Biblioteken stod för mellan 1,2 och 1,4 % av kommunens totala nettokostnader fram till 2017 vilket är markant högre än för övriga kommuner. Men liksom regionsnittet ser vi en avvikande trend för perioden 2016–2019.

UPPLANDS-BRO

Biblioteken fick stora tillskott i relation till kommunens övriga budget 2013–2015. Men följer sedan dess den negativa trenden.

VALLENTUNA

Biblioteken fick stora tillskott i relation till kommunens övriga budget 2012–2013. Men följer sedan dess den negativa trenden med lägre procentuella nettokostnader. Satsningen 2013–2014 kan härledas till nybyggnationen av central biblioteksbyggnad.

VAXHOLM

Biblioteksverksamheten stod för relativt hög del av kommunens nettokostnader för hela perioden 2010–2019. Men en jämförelse med andra kommuner är svår att göra då Vaxholm särskiljer sig på många sätt. Tex genom sitt geografiska läge, ett relativt litet invånarantal och endast en biblioteksbyggnad.

Kommentarer från intervjuer

HANINGE

För den verksamhet som jag ansvarar för i Handen, så har vi aldrig haft så generös budget. Centralt har vi god ekonomi och tar hand om många centrala delar (exempelvis webb, Netloan och BOOK-IT). Eventuellt är det inte samma bild i andra delar av kommunen (norr och syd). E-medierna är en central budgetpost som ligger hos oss, annars så har vi vår egen budget. Det finns inga diskussioner om nedskärningar, utan istället större investeringar på gång.

NACKA

Eftersom avtalen och ekonomin styrs av avtalslängden så ligger finansieringen fast. Jag vet ju vad vi har för budget 2023 redan nu. Som chef är det skönt att veta hur budgeten kommer att se ut över tid.

NYNÄSHAMN

Vi är inne i ett väldigt gynnsamt läge. Vi får de resurser vi behöver och vi får ökad ram för utvecklingsarbete. Jag upplever det som om att man, oavsett majoritet, vill satsa på biblioteksverksamheten och ökad mediebudget.

STOCKHOLM

Jag räknar med att effektiviseringskraven kommer att fortsätta. Alla inom organisationen känner att man pressas. Men vi fick en viss uppräknig 2020, på en procent. Men det tror vi mest beror på pandemin. Det är inte biblioteksverksamheten som prioriteras i Stockholm.

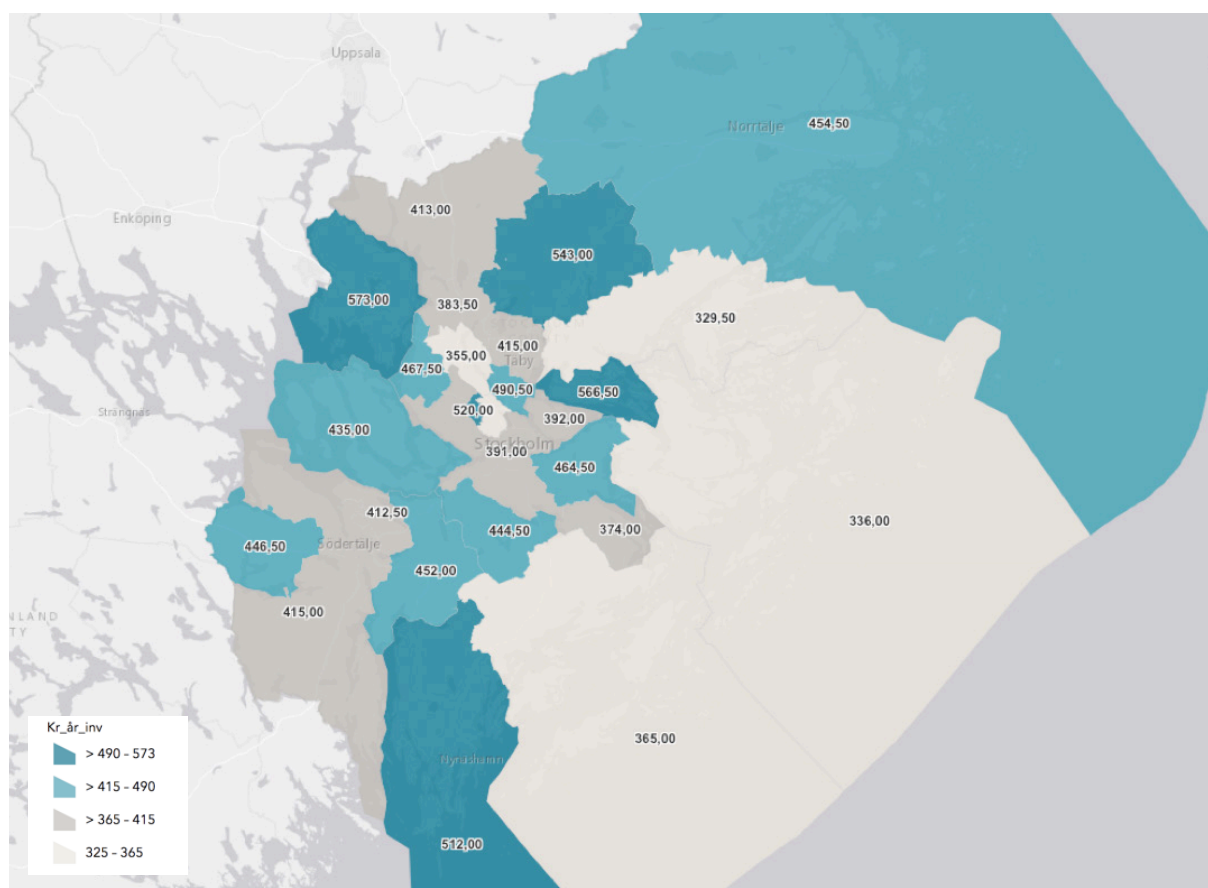
VALLENTUNA

Det tillfördes mycket pengar kring 2012/2013 för att bygga ett nytt bibliotekshus... och vi har ett starkt stöd i våra politiska nämnder... vi har en kontinuerlig dialog direkt med politikerna. Vi har fått en "library ranking" som politikerna gillar.²⁷ Vi har också god ekonomi pga. att vi sökt och fått det vi vill från stärkta bibliotek. Jag ser det som en stabil situation men vi måste sörja för att vi når fler för att så skall fortsätta.

VAXHOLM

Biblioteket har flugit under radarn och därför har budget legat ganska fast. Men nu är vi på agendan, men man är inte alls ense. Politiskt är det ganska knepigt, så vi får se hur ekonomin utvecklas framöver.

²⁷ <http://libraryranking.com>

Figur 11 Kartan visar kostnad som läggs på biblioteksverksamhet (i snitt 2018-2020) i relation till antalet invånare och år. Källa Kolada.

Total kostnad för biblioteksverksamheten

Ett annat sätt att jämföra kommunernas prioritering av biblioteksverksamheten är att se på den kostnad som läggs på biblioteksverksamhet i relation till antalet invånare. För att studera det i detalj hänvisar vi till GIS-representationen:

<https://arcg.is/Oqma88>

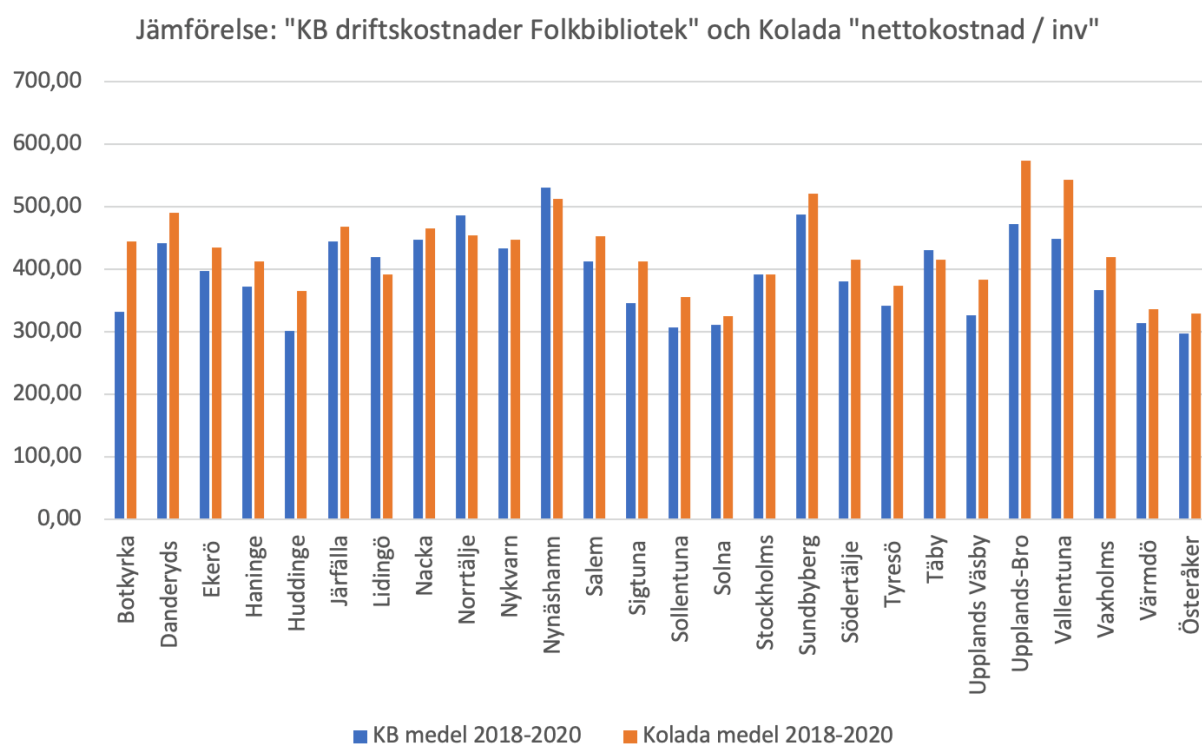
(Markera lagret Bibliotek – kr/invånare/år)

Vad vi ser här är ett snitt för åren 2018–2020 taget ur Kolada.²⁸

Vi kan konstatera att differensen mellan den högsta och den lägsta siffran är 250 kr/invånare och år. Lägst ligger Solna på 325 kr/invånare och år. I andra änden ligger Upplands-Bro på 573 kr/invånare och år. Upplands-Bro spenderar alltså 1,75 ggr mer än Solna per år och invånare. Vad vi inte ser i

dessa siffror är att vissa biblioteksverksamheter har stora overheadkostnader som "betalas tillbaka" till förvaltningen. Därför är det intressant att jämföra siffrorna i Kolada med statistik från KB där dessa kostnader inte inryms.

²⁸ Kolada är RKA:s digitala verktyg för att analysera kommuner. RKA är en ideell förening med svenska staten och SKR som medlemmar.

Figur 12 Diagrammet visar en jämförelse mellan KB:s "driftskostnader Folkbibliotek" och Koladas "Nettokostnader/inv".

Vad vi kan se är att dessa nyckeltal följer varandra relativt väl. Förutom för Upplands-Bro, Vallentuna och Botkyrka.²⁹ För rapporterade data till KB, driftskostnader för folkbibliotek/invånare (medeltal 2018-2020) ligger differensen på 233 kr vilket medför att den kommun som har högst kostnader för bibliotek spenderar 1,78 ggr mer per invånare än den som spenderar minst.

Ur ett regionalt perspektiv är spridningen ovan intressant att notera. Hur kan biblioteken trots denna skillnad i ekonomiska resurser säkra en jämn tillgång av medier på ett regionalt eller nationellt plan? Är det så att vissa bibliotek är mer effektiva i sin verksamhetsutövning och på så sätt kan hålla

ner kostnaderna? Eller ser vi att invånare i kommuner med små ekonomiska medel missgynnas vad gäller generell biblioteksservice? Som grund i samverkansinsatser måste vikten av den egna kommunens ekonomiska situation beaktas.

²⁹ För att göra en analys av dessa kommuners differens i data behöver vi genomföra intervjuer under hösten.

Kommentarer från intervjuer

NACKA

Vi är dåliga på att använda sådan här statistik när vi jobbar tillsammans, trots att det påverkar i stor grad. Jag har varit i många projekt där ojämlikhet har påverkat oss, men där skillnaderna inte varit såhär tydligt kartlagda.

NYNÄSHAMN

Även när vi ser mindre diskrepans mellan olika förvaltningar inom kommunen, när skolorna använder kulturrådspengar och inte sina egna, så blir ju vi...ja då reagerar vi starkt. Om vi ska samfinansiera medieförsörjning kommuner emellan skulle jag få svårt att motivera att vi går in i det om vi inte satsar lika.

När vi samfinansierar i södertörnsarbetet, Book-IT och en del e-medier, så utgår vi från andra parametrar som antal invånare och så...

STOCKHOLM

Varför skulle någon som ligger högt vilja gå in i samverkan med andra kommuner som helt uppenbart underfinansierar sin verksamhet?

Kommunen fattar såklart sina beslut och kommunerna har möjlighet att göra sina prioriteringar... Det blir dock problem när regionen är så tätt integrerad.. nu så blir det svårt att ducka för frågan om så pass olika ekonomiska förutsättningar.

Vad händer när ekonomin blir än sämre i en kommun och man har bundit upp sig i en samfinansiering? Om man ska få styr på det så måste man styra med avtal. Kanske måste vi därför vara tydliga med att man kan stå utanför och att de som är med vet vad de åtar sig.

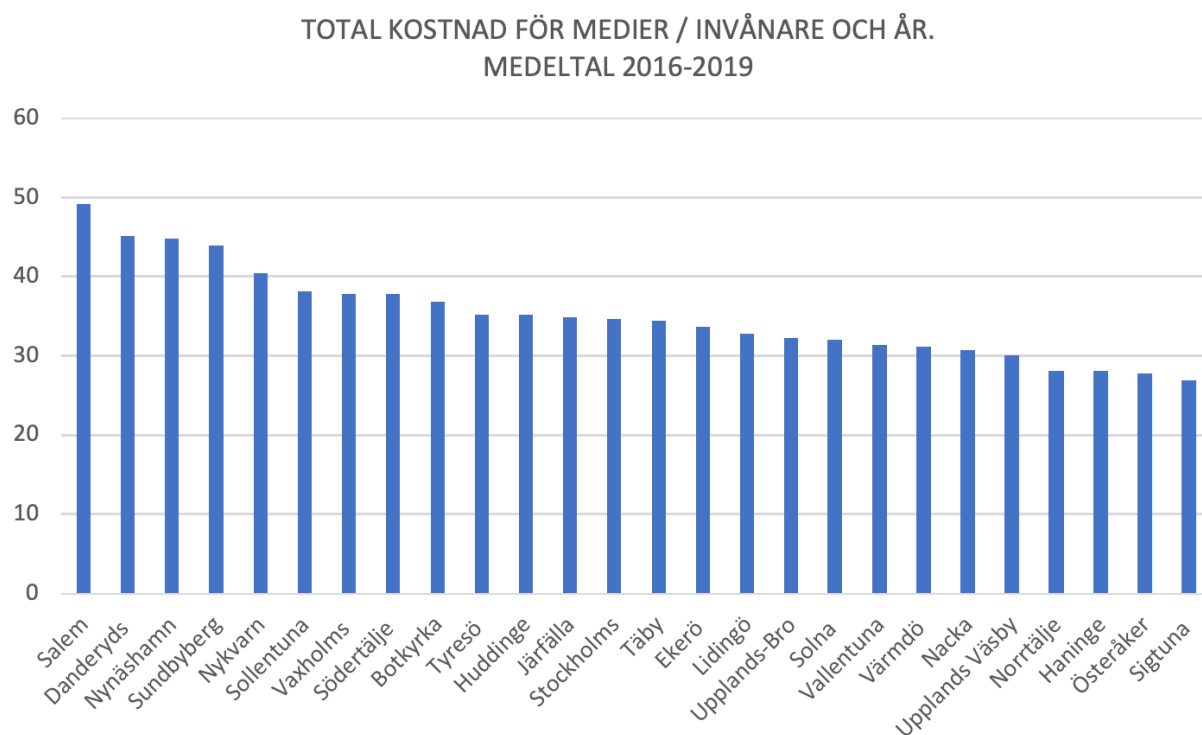
VALLENTUNA

Trots att vi har så stor budget så skall man komma ihåg att vi har väldigt stora avskrivningar på vårt hus från 2014. Därför har vi inte så stora möjligheter till medieinköp som det skulle kunna vara.

VAXHOLM

Kostnaderna/invånare blir höga då vi inte har så många invånare (cirka 12 000). Jag tycker, trots våra höga siffror, att vi inte har så mycket luft. Vi hyr en lokal mitt i stan och sen ligger vi inte så lågt i löner heller. Det är såklart drivande för kostnaderna.

Det skulle vara intressant att höra hur det ser ut i andra kommuner. Om de också upplever att de vänder på varenda krona. Vad man kan lägga på medier beror ju på hur mycket man har i bundna medel.

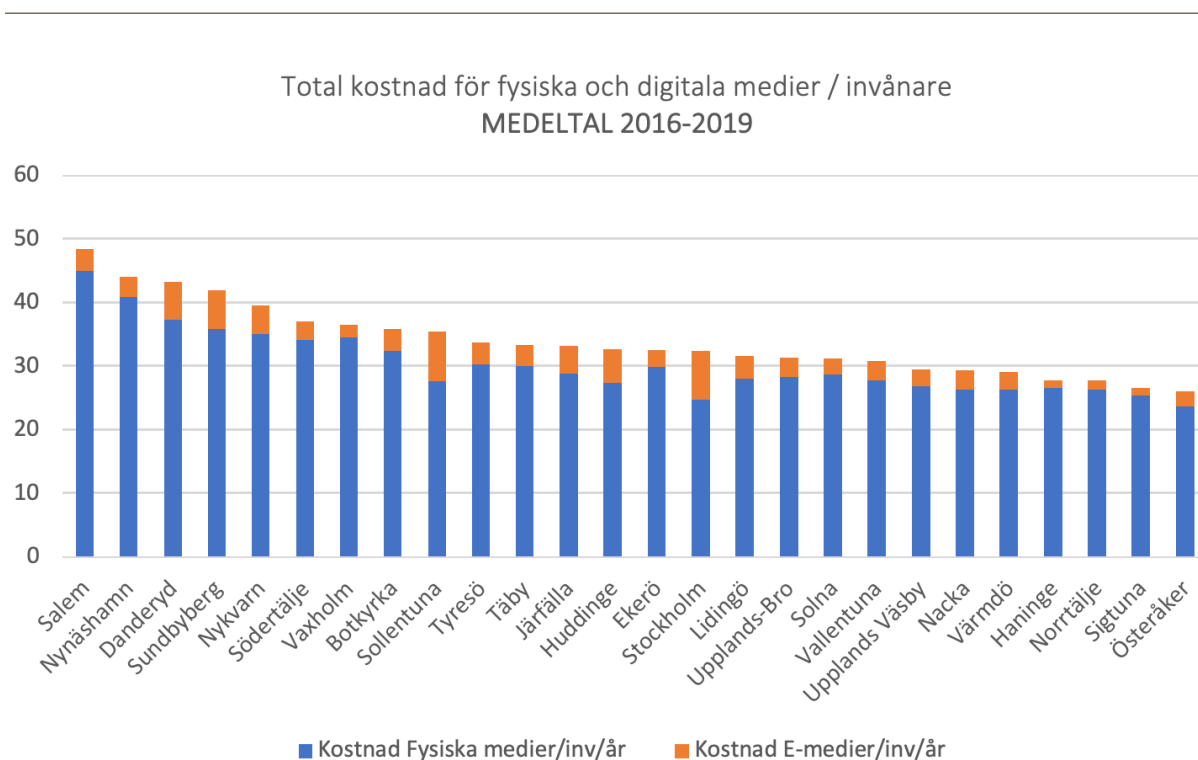
Figur 13 Tabellen visar den totala kostnaden för medier per invånare och år (medeltal 2016 - 2019). Källa: Kungliga bibliotekets nationella biblioteksstatistik.

Kostnaden för medier

Då kostnader för biblioteksverksamhet i stor utsträckning är kopplade till personal och lokal-kostnader så kan vi inte se att mediabudgeten direkt korrelerar med den generella driftsbudgeten för biblioteksverksamheten. Det är inte med nödvändighet så att bibliotek som har en större budget/invånare och år per automatik spenderar mer pengar på medier. I stället ser fördelningen av mediakostnader ut enligt ovan (*figur 13*).

Värt att notera är att den kommun som spenderar mest på medier per invånare under perioden lägger närmare 1,8 gånger så mycket som den

som lägger minst andel. Med detta sagt är det inte så att en större mediabudget resulterar i ett bredare och ett mer kvalitativt utbud. En större kommun kan säkerligen dra stordriftsfördelar som en mindre kommun inte kan. Det kan rimligen antas att det för en mindre kommun är dyrare per invånare att upprätthålla motsvarande katalog och kvalitet än för en större kommun

Figur 14 Den totala kostnaden för fysiska respektive digitala medier fördelat på invånare och år (medeltal 2016-2019).
Källa Kungliga Bibliotekets nationella biblioteksstatistik.

Om man delar upp kostnaderna för medier i digitala medier och fysiska medier så ser vi att kostnaden för digitala medier också varierar stort. Där exempelvis Stockholm och Sundbyberg spenderar nästan sju gånger så mycket per invånare och år i jämförelse med de kommuner som lägger minst i regionen

För Stockholm och Sollentuna är de relativa kostnaderna markant större för e-medier än andra kommuner. Vad som är kostnadsdrivande här behöver studeras närmare för att vi skall få en rättvis bild av situationen.

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner

Generellt så vore det intressant i ett vidare utredningsarbete att få ut jämförande statistik på hur mycket ett lån av de olika formerna av e-medier kostar för respektive kommun.

Vi ser dessutom fram emot att se en jämförelse över 2020/2021 och se vilka konsekvenser för hur kostnaderna och fördelningen mellan fysiskt och digitalt har ändrats under Coronapandemin. Något som samtliga intervjuobjekt vittnat om men ingen, enligt vår vetenskap, har studerat närmare.

Kommentarer från intervjuer

NACKA

Vi får ut ett stort antal lån på den budget vi har. Vi har också väldigt höga besökssiffror och andel aktiva låntagare. Vi jobbar otroligt mycket uppsökande... och en annan faktor är att det i stort sett inte finns några skolbibliotek i Nacka. Vi har generösa öppettider och har haft under mycket lång tid. Och kanske har vi ett bestånd som är bättre anpassat efter vad folk vill ha?

Vi har dessutom en situation där kommunen styr vår e-medieekonomi. En omfördelning ligger inte hos oss inom Forumbiblioteken utan hos kommunens verksamhetsutvecklare.

NYNÄSHAMN

Vi ligger högt här. Det hänger samman med vår goda allmänna ekonomi tänker jag. För fysiska medier så är det enkelt att förstå. Vi har ett väldigt bra bestånd, med många exemplar som vi får in snabbt och det driver såklart utlånen.

Men kostnaderna för E-medier ingår i Södertörnssamarbetet. Vi får en faktura i efterhand som baseras på nedladdningar och antal invånare... Vi vet ju faktiskt inte alls om det är "våra" invånare som lånar. Vi har ingen kunskap om de digitala användarna alls.

STOCKHOLM

Personal, lokaler och medier äter upp det allra mesta för oss. Men jag skulle säga att det är svårt att samarbeta när siffrorna ser så olika ut. Kostnaderna för e-medier är uppenbart höga för oss och det löser vi inte bara genom samverkan. Vi måste se över vilka som lånar och se till att vi betalar för det som är rimligt och att andra betalar för det som deras invånare står för. Annars blir det ju så att de som satsar på e-tjänster får bära andras kostnader.

VAXHOLM

Den höga siffran för kostnader per invånare på bibliotek återspeglas inte direkt i mediekostnader eftersom vi har höga lokal- och personalkostnader. Vi skulle kunna köpa in mer medier rent ekonomiskt, men vi har inte plats. Och frågan är om vi ska bygga större fysiska samlingar eller öka vårt digitala utbud istället?

Vilka likheter och skillnader finns i kommunernas erbjudanden av fysiska medier?

Erbjudandet av medier beror på ett stort antal faktorer. Vi har försökt att beskriva några i tidigare kapitel. Från referensgruppsmötet den 26 augusti framkom ytterligare faktorer som påverkar medieförsörjningen:

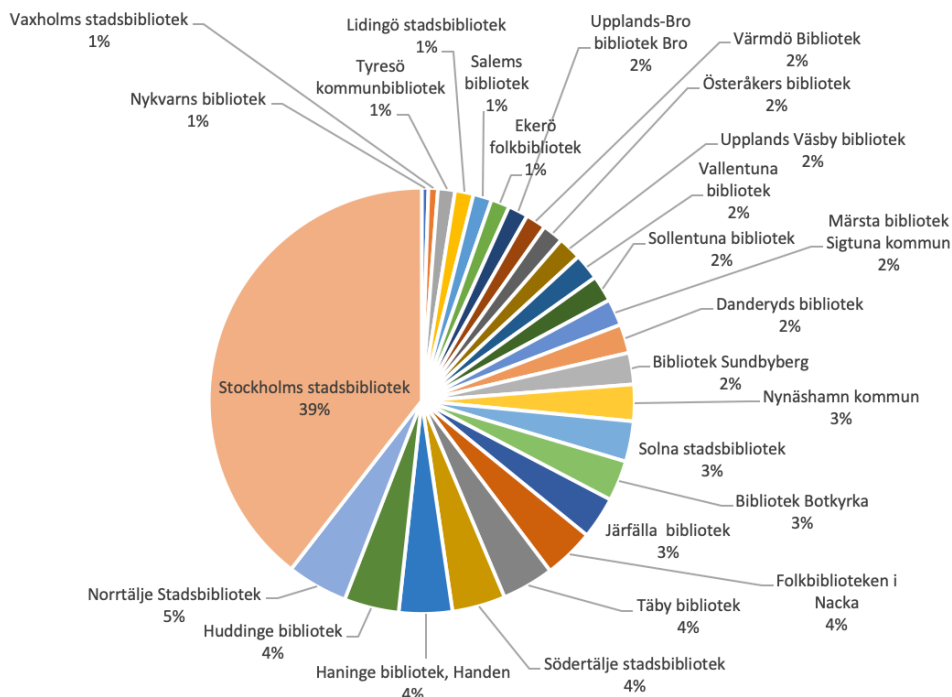
- Förekomsten av skolbibliotek
- Katalogiserings- och inköpskompetens
- Upphandlingar
- Plats för fysiskt bestånd
- Kultur hos medarbetare och egna intressen

Vi kan inte i denna utredning ta höjd för att alla dessa variationer. Men man skall ha med sig detta när man tolkar sammanställningarna.

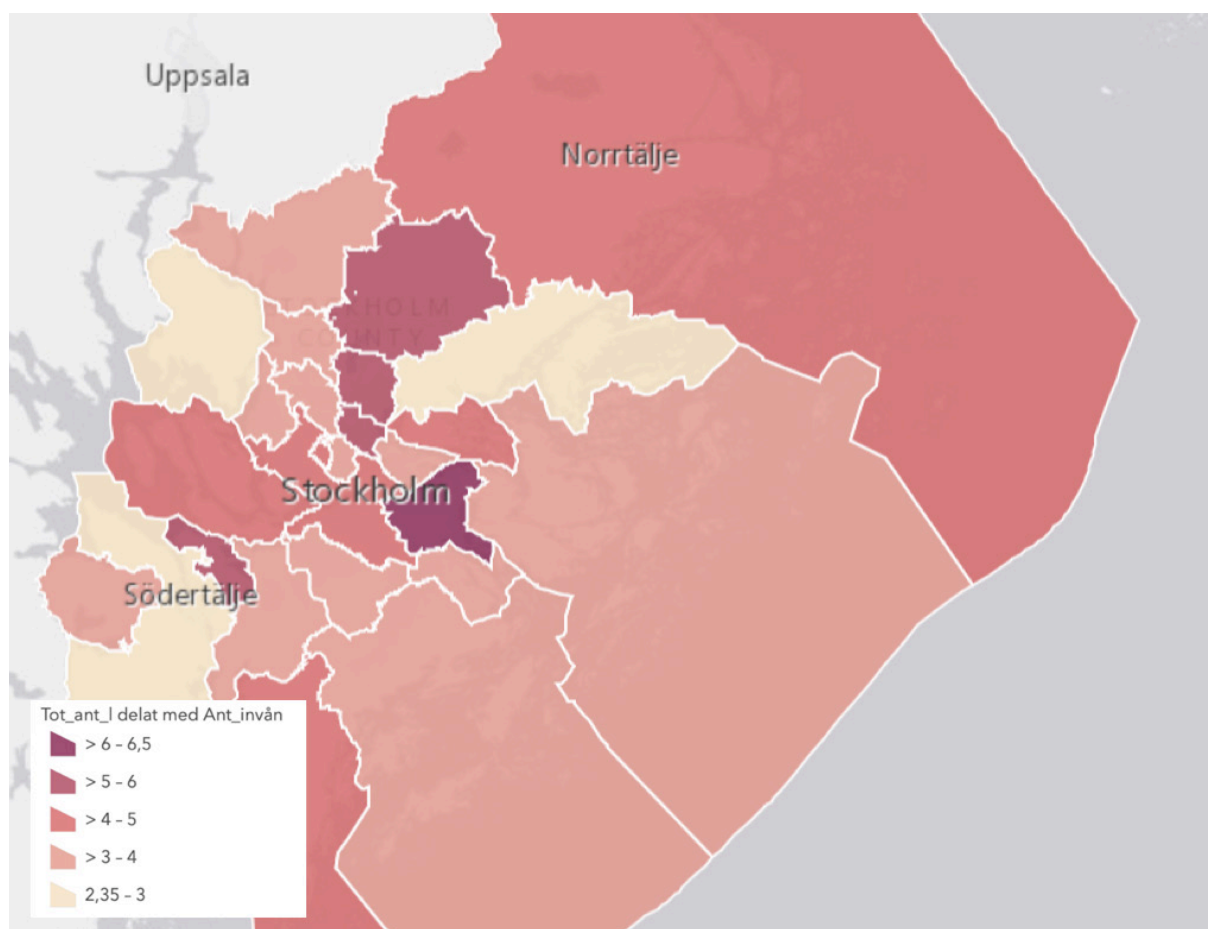
Bestånd och användning av fysiska medier

På ett övergripande plan så vill vi hänvisa till studier av KB:s årliga statistik. För den fysiska delen av beståndet finns mycket matnyttig information att hämta där. Därför kommer vi endast att gå igenom några nyckeltal här, men sedan fokusera på bestånd och användning för de prioriterade målgrupperna i enlighet med den till utredningen knutna arbetsgruppens önskemål.

I regionen fanns 2019 ett fysiskt bestånd av böcker med skriven text på 4 168 980 exemplar. Dessa var fördelade mellan regionens kommuner enligt följande diagram (figur 15).

Figur 15 Diagrammet visar fördelningen av regionens samlade bestånd (exemplar) av böcker med skriven text 2019.

Figur 16 Visar antal lån av fysiska medier fördelat på antal invånare i kommunen.

Stockholms stadsbiblioteks bestånd är dominant när det kommer till antal exemplar. Något som speglar det stora invånarantalet i relation till de andra kommunerna. Antalet invånare var 2019 även det 39 % av regionens totala.

För inköp av fysiska böcker och ljudböcker använder sig troligen³⁰ en majoritet av biblioteken i regionen av Addas ramavtal för litteratur. På de bibliotek som inte använder ramavtalet har det oftast genomförts egna upphandlingar i kommunen eller i samarbete med andra kommuner i regionen. Som kompletterande leverantörer eller när kraven inte kan uppfyllas används oftast BTJ samt FörlagEtt.

Ett försök att besvara frågor gällande rutiner för katalogisering och avtal för uppdragskatalogisering gjordes inom samverkansprojektet under 2020 men

svarsfrekvensen var låg och resultatet är svårt att tolka. Inom arbetsgruppen för Libris arbetar man nu med att få en tydligare bild av detta. Vi inväntar resultat från delområde Libris.

Om man tittar på antal lån av fysiska medier och delar det med antal invånare i kommunen kan man visualisera resultatet som ovan (figur 16).

³⁰ En förfrågan skickades ut till biblioteken i regionen under hösten för att skapa reda i frågan. 17 av 26 kommuner svarade och av dessa använder 60 % Addas ramavtal för Litteratur.

Kartan visar att vi har ett stort antal kommuner som ligger på mellan tre och fyra fysiska lån/år och invånare. Fem kommuner (Nacka, Salem, Danderyd, Täby och Vallentuna) ligger högt på över fem lån/år och invånare. I visualiseringen finner vi också tre (Södertälje, Upplands Bro och Österåker) kommuner som ligger under tre lån/invånare och år.

Den kommun som har flest fysiska lån/invånare registrerar nästan 3 gånger fler än den som har minst. Det kan finnas många anledningar till att det ser ut såhär. En vanlig förklaringsmodell i intervjuerna är att de kommuner som i större utsträckning behöver "kompensera för avsaknaden av skolbibliotek" kan räkna med högre utlåningstal. Andra förklaringsmodeller är att vissa glesbefolkade kommuner har svårt med fysisk tillgänglighet. Vilket kan vara fallet, men där en kommun som Norrtälje tycks gå i andra riktningen med relativt höga lånetal. En förklaring som intervjuade också återkommer till är hur lånen hänger samman med invånarnas socioekonomiska situation.

De kommuner som vi intervjuat med högt antal fysiska lån hänvisar i hög grad till en lång tradition av biblioteksverksamhet, stark uppsökande verksamhet och en stor programverksamhet som lockar invånarna till verksamheten. Vi kan inte dra några slutsatser om vad som påverkar detta resultat för en enskild kommun, men hoppas att detta komparativa underlag kan ligga till grund för en diskussion inom kommunerna och kanske även leda till kunskapsutbyte mellan kommuner i samverkan.

För att få en bättre bild av bestånd och användning av fysiska medier har arbetsgruppen valt att fokusera på de målgrupper som prioriteras i bibliotekslagen. Vi kommer därför i denna rapport att tydligare beskriva delar av medieförsörjningen för personer med funktionsnedsättning, nationella minoriteter och personer med annat modersmål än svenska. Även barn och unga beskrivs i bibliotekslagens åttonde paragraf som en prioritet, men inom ramen för denna utredning har vi valt att inte

särstudera medieförsörjning för denna grupp. Detta främst för att KB tillhandahåller utförlig analys och statistik för den samma.

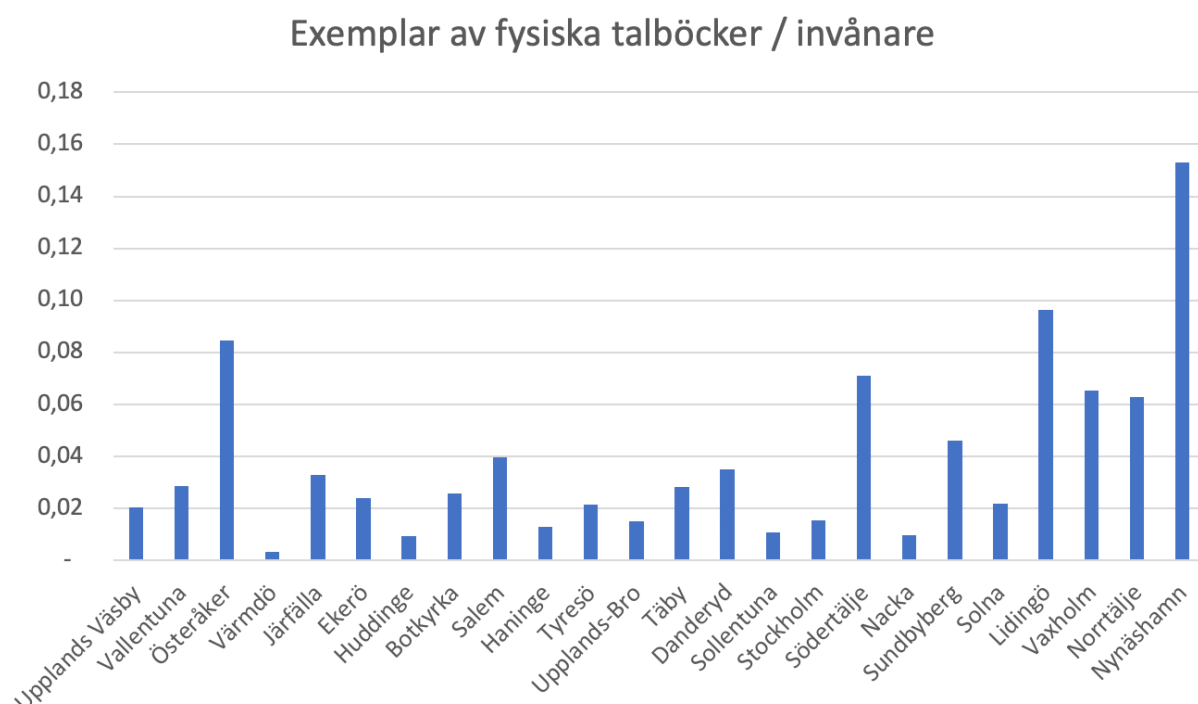
Fysiska talböcker

Beståndet av litteratur riktat till människor med läsnedsättning brukar benämnas tillgängliga medier. Våra bestånd av tillgängliga medier har en stark slagsida mot medietypen talböcker. Som tillgängliga medier brukar man också exempelvis inkludera:

- Lättläst
- Taltidning
- Storstil
- Taktila bilder och bilderböcker
- Punktskrift
- Teckenspråkiga medier
- Läsning med symbolspråk (exempelvis Bliss)

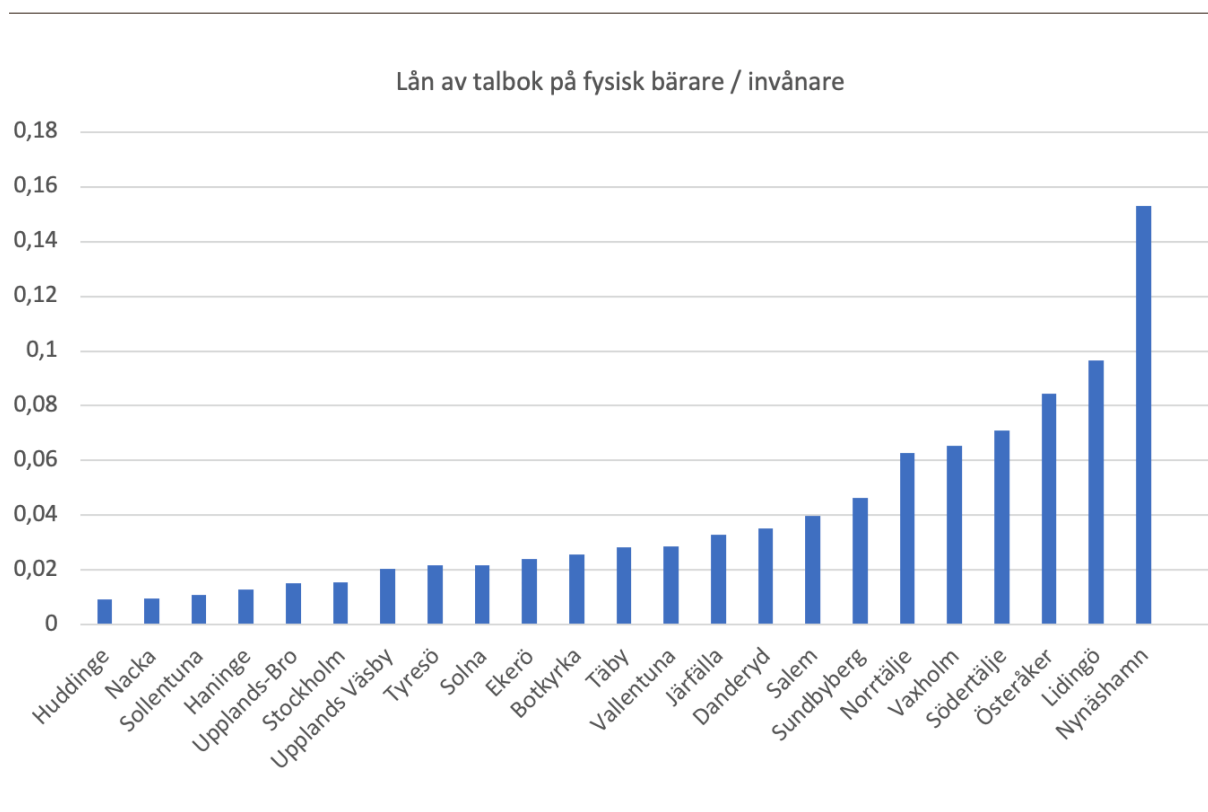
Vi ser ett behov av att få en översikt över dessa medietyper, speciellt då bestånden ofta är mindre och ett utbyte mellan kommunerna skulle vara till nytta för användarna, men denna översikt låter sig inte göras så enkelt då medietyperna så som de beskrivits i BOOK-IT skiljer sig åt markant mellan kommunerna. I stället får vi här fokusera på bestånd och användning av just talböcker. Vad vi kan se i KB:s statistik från 2019 är att bestånden av fysiska talböcker varierar stort. Mellan 1 till 9 exemplar per invånare.³¹

³¹ Sigtuna och Nykvarn har inte registrerat data till KB för perioden och är därför inte inkluderade i detta avseende.

Figur 17 Diagrammet visar antal exemplar av fysiska talböcker fördelat på antal invånare 2019. Källa: KB:s nationella biblioteksstatistik.

2019 tycks vissa kommuner i stort sett fasat ut fysiska talböcker ur sitt bestånd. Sigtuna, Värmdö, Ekerö, Vallentuna och Sollentuna rapporterar in att man endast har 1 titel/100 invånare i sitt bestånd. Salem, Vaxholm, Sundbyberg och Södertälje rapporterade in 7 - 10 gånger så stort fysiskt bestånd /100 invånare för talböcker. Redan här vill vi lägga in en kommentar om att det fysiska beståndet som går att finna i KB:s årliga statistik eventuellt är missvisande. Vi kommer att återvända till denna problematik under kapitlet om Legimus.

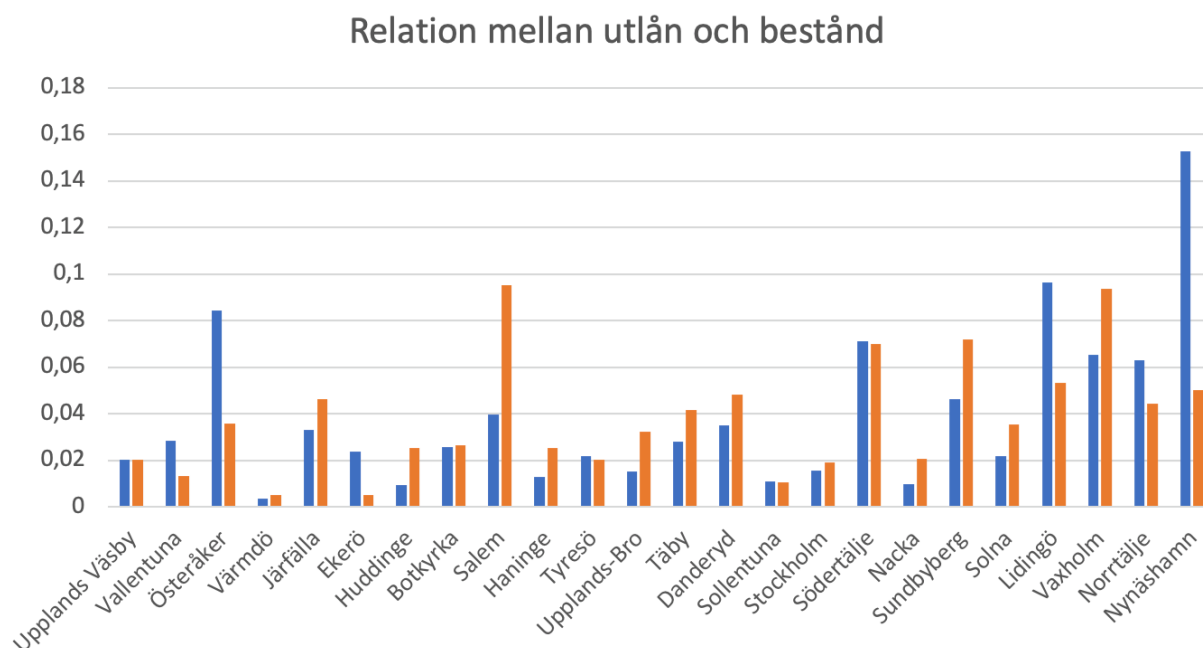

Figur 18 Diagrammet visar antal fysiska talbokslån som görs per invånare och år i kommunerna.

Användning av fysiska talböcker

Ovan (figur 18) kan vi se hur många fysiska talbokslån som görs per invånare och år i kommunerna.

I denna tabell kan vi se att de lån som registrerats som fysiska talbokslån i bibliotekssystem varierar från 1 till 16 lån/100 invånare. Det intressanta som framkommer när vi slår samman bestånd och utlån så ser vi viss korrelation mellan lån och bestånd för det fysiska talboksbeståndet.

Figur 19 Diagrammet visar både antal fysiska talbokslån som görs per invånare och år i kommunerna samt antal exemplar av fysiska talböcker/invånare.

Ett större bestånd brukar generera ett större antal lån per invånare. Så tycks det vara för samtliga medietyper inom bibliotekssektorn. Också för talböcker i de flesta kommuner, men för vissa kommuner som Nynäshamn, Lidingö och Österåker tycks man ha ett mycket stort antal lån i relation till sitt fysiska bestånd. I Salem tycks det stora

beståndet inte generera ett lika stort antal lån. Vad detta beror på är mycket svårt att säga. Vi misstänker att det beror på att man från bibliotekens sida har olika förfaranden för utlån som resulterar i svårläst statistik. Som vi nämnt tidigare kommer detta att diskuteras närmare i kapitlet om Legimus.

Tryckta mångspråkiga medier

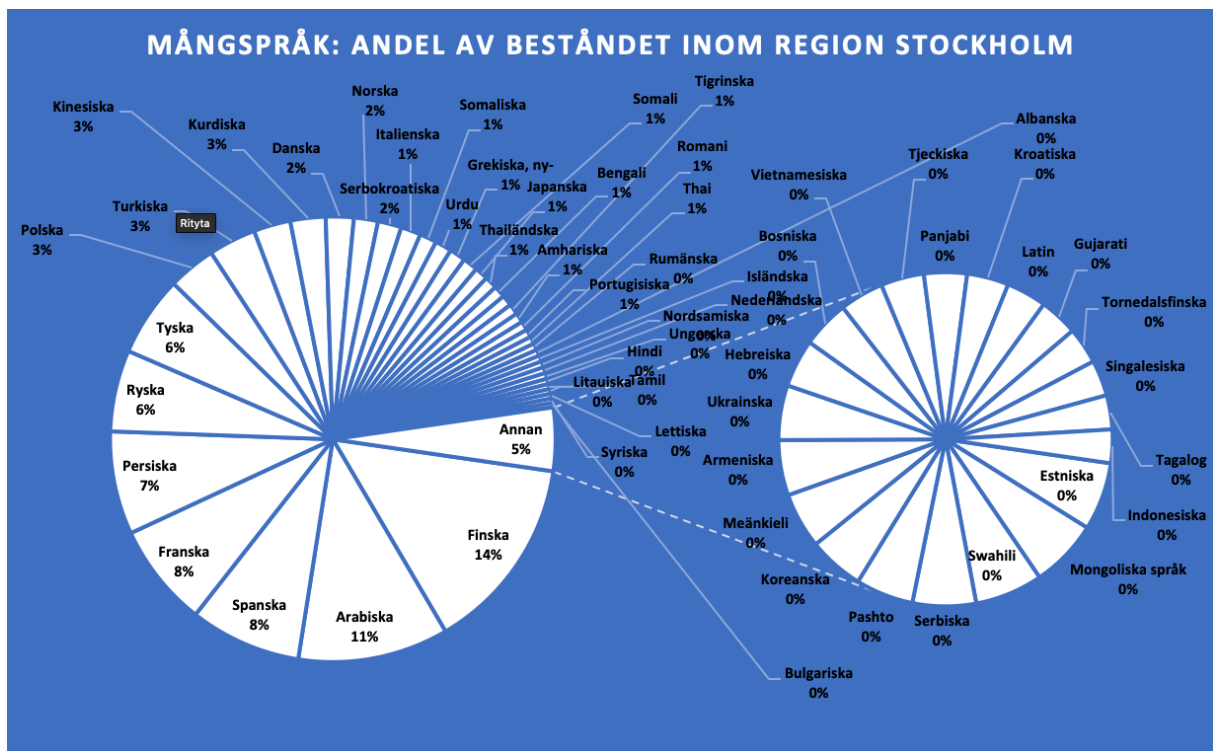
Arbetsgruppen har beslutat att ta fram underlag för mångspråk med anledning av att biblioteksväsendet skall ägna särskild uppmärksamhet åt "personer som har annat modersmål än svenska, bland annat genom att erbjuda litteratur på andra språk än de nationella minoritetsspråken och svenska".³² Begreppet mångspråk är inte strikt definierat utan kan beskriva en mängd olika delmängder språk. Med begreppet mångspråk menar vi i denna rapport samtliga språk som finns representerade i samlingarna exklusive engelska och svenska.³³ Vi har valt att titta uteslutande på tryckt material och för användningen så har vi valt att endast visa initiala lån genomförda av det som på biblioteken definieras som vanlig låntagarkategori (dvs inte institutioner, personal etc.) under verksamhetsåret 2019.

För en detaljerad genomgång på kommunal nivå av bestånd och användning av mångspråkiga media se bilaga 6. Här försöker vi fånga de generella dragen för regionen.

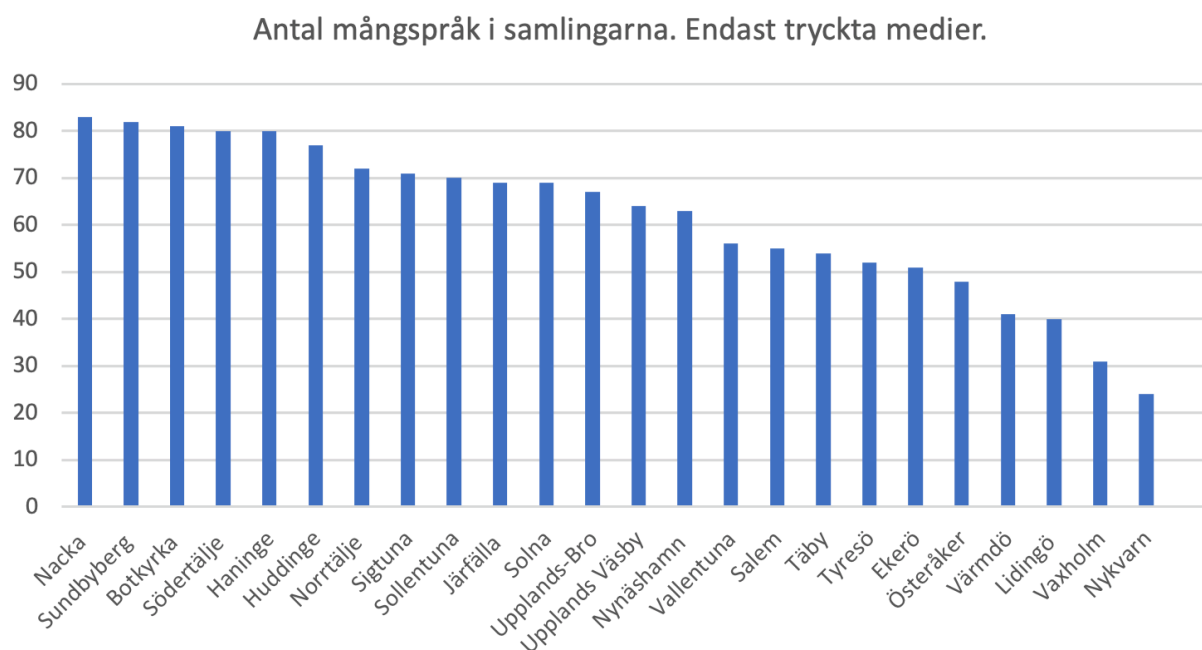
Inom regionen finns 183 unika mångspråk representerade i det tryckta beståndet. Regionens bibliotek har mellan 24 och 174 mångspråk i sina samlingar.

³² https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/bibliotekslag-2013801_sfs-2013-801

³³ Vi har även valt bort följande språkkategorier ur språkmaterialet: teckenspråk, musikalier samt ett mindre antal kategorier som beskriver "ej kategoriserat språk" eller liknande. Om man vill göra ett annat urval så finns data att hämta ut genom att kontakta Stockholms regionbibliotek.

Figur 20 Diagrammen visar de olika språkens andel av beståndet inom Region Stockholm.

Figur 21 Diagrammet visar antal språk som finns representerade i det kommunala beståndet av tryckt media. Y-axeln visar värdet för antalet språk.

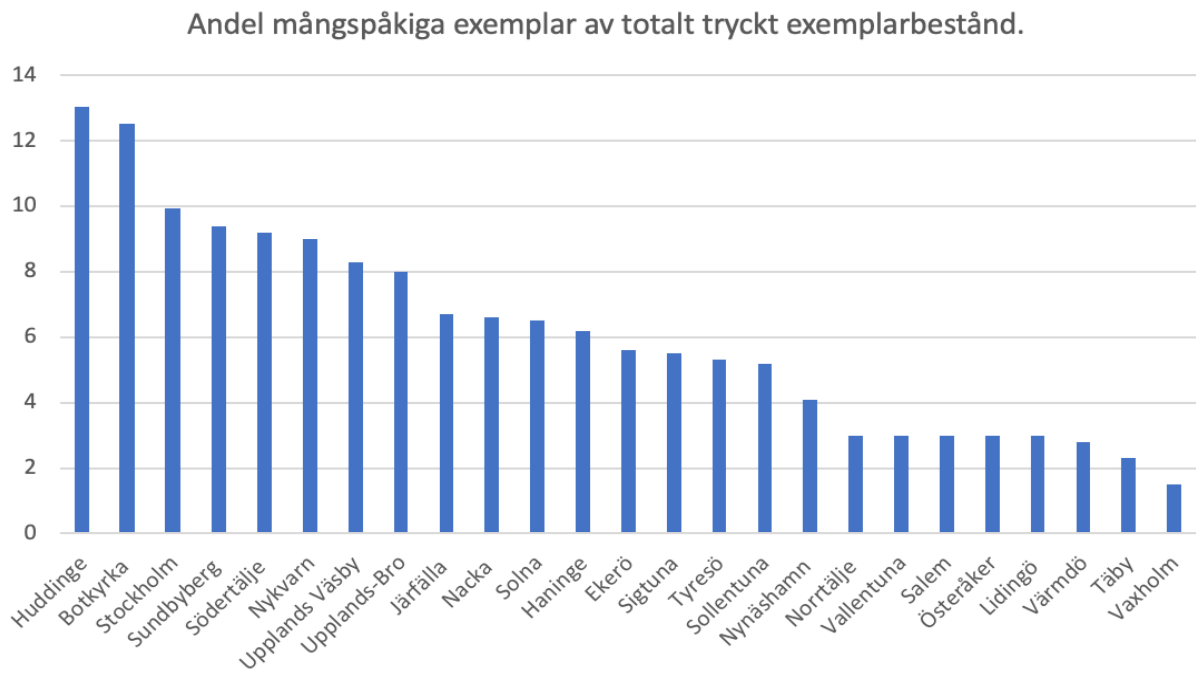
Den mångspråkiga delen av samlingen består av 308 434 exemplar vilket motsvarar 7,4 % av det totala beståndet av tryckt litteratur. Intressant att notera är att de siffror som finns med i KB:s statistik över språk är mycket högre då de innehåller litteratur på engelska och även musik och film med annan språkkod än svenska.

Vi hoppas att de siffror vi har i denna rapport bättre korresponderar mot kravet att stödja de som har annat modersmål än svenska. Litteratur på engelska och musikalier kan kanske inte ses ha denna funktion primärt i våra samlingar? Oavsett så är detaljgraden högre här än i KB:s underlag.

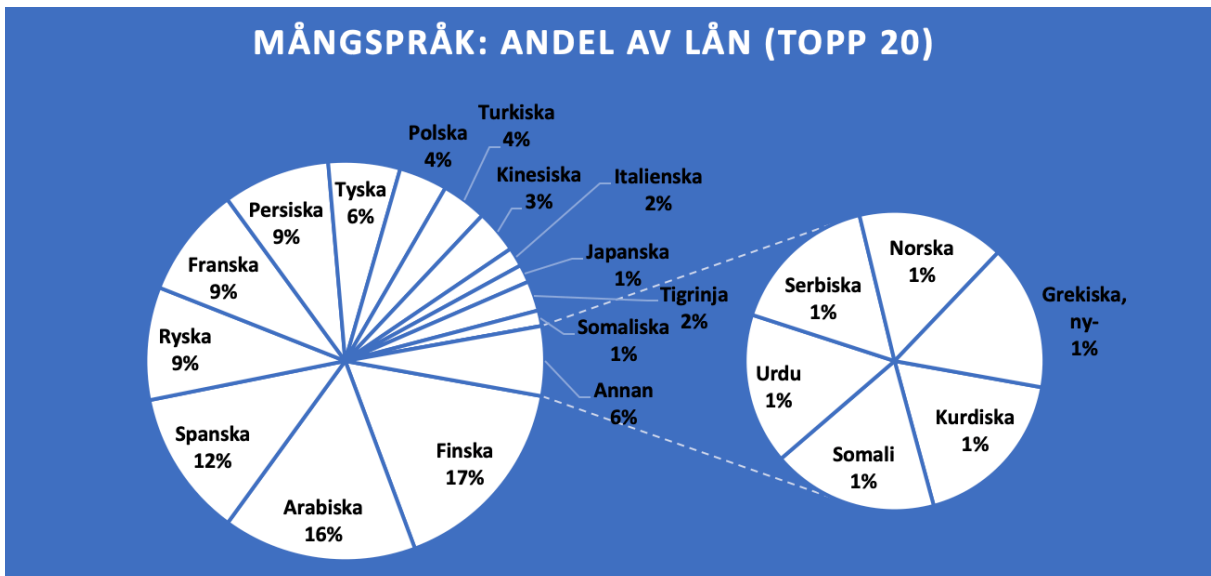
Stora samlingar av mångspråkig litteratur finns företrädesvis i de större kommunerna med Stockholm i topp på cirka 160 språk.³⁴ Så här ser fördelningen av antal mångspråk representerade i samlingarna ut för de andra 25 kommunerna (figur 21).

Om man tittar på hur stor del av det totala beståndet som utgörs av mångspråkig litteratur för får vi följande resultat (figur 22).

³⁴ Antalet språk inkluderar inte det bestånd som återfinns hos mångspråkiga lånecentralen.

Figur 22 Diagrammet visar det mångspråkiga beståndets (exemplar) andel av det totala beståndet av tryckt media. Y-axeln visar värdet i procent.

Figur 23 Diagrammet visar de olika språkens andel av lånen av det mångspråkiga tryckta beståndet (för de 20 mest utlånade språken).

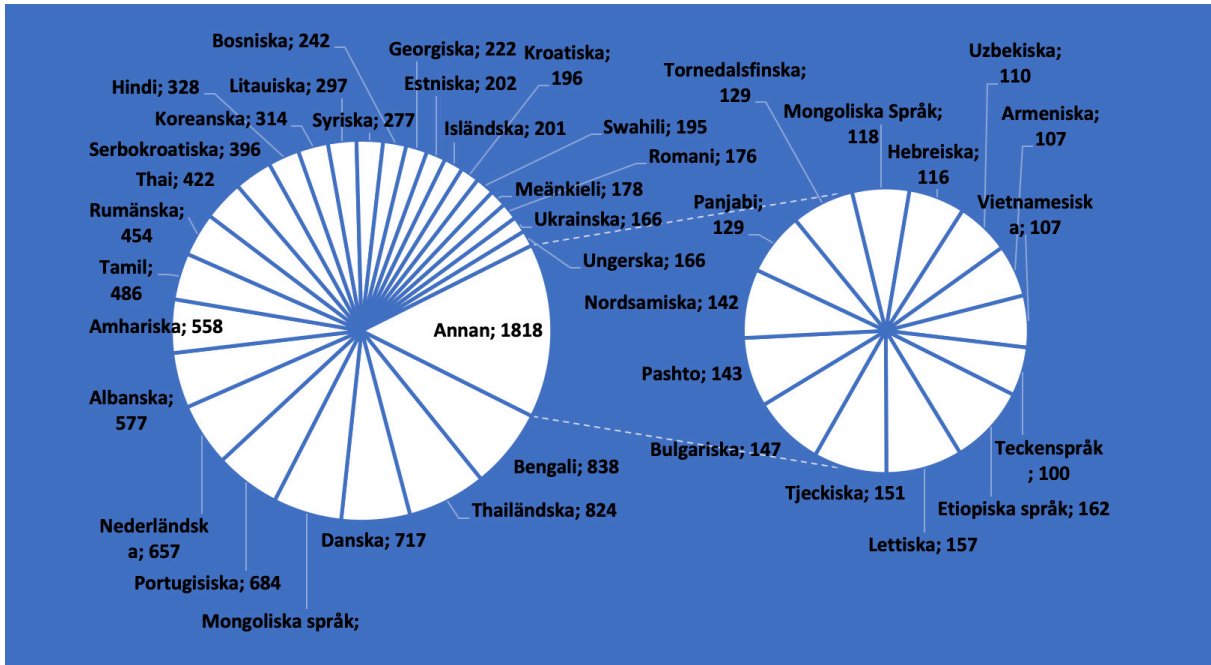
Användning mångspråkigt bestånd

Sammanlagt genomfördes 164 852 initiala lån av mångspråkiga tryckta medier under 2019. 46 % av lånen var av barnmedier och 54 % vuxenmedier. Av de sammanlagda initiala lånen av fysiska böcker

med tryckt text står det mångspråkiga beståndet för 3,6 %. På en regional nivå ser fördelningen av lån ut enligt följande specificerat för de tjugo mest lånade språken (*figur 23*).

Språken i grafen nedan har mellan 1 334 och 24 994 initiala lån. Sammanlagt står dessa 20 språk för 92 % av lånen. Efter dessa kommer en större

mängd språk som har mellan 100 och 1 000 lån. Dessa är fördelade enligt följande. För resterande 100 språk är antalet lån mindre än 100 per år.

Figur 24 Diagrammet visar antal lån av de olika språken i det mångspråkiga tryckta beståndet (för övriga språk än de 20 mest utlånade ovan).

Kommentarer från intervjuer

HANINGE

Katalogiseringen av mångspråkiga medier måste ske i samverkan på nationell nivå. KB borde modernisera sin bild av vilka man är till för. Och arbeta bort den svenska dominansen. Man måste börja möta upp mot de behov vi har här.

VALLENTUNA

Vi har inte så stort tryck på denna litteratur och ser inte så stort behov av att samverka. Men vi tror att det kommer att öka i takt med ökad migration.

VAXHOLM

Vi köper bara in sådant som är katalogiserat och finns i upphandlade kanaler. Upphandlingarna måste vi ju dock göras bättre. Så att behoven täcks. Man kan köpa en fysisk bok, men sen så får man ju inte mer. Det stör mig något enormt att vi är så dåliga på kravställning när det kommer till upphandling.

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner

Oss veterligen har det inte gjorts någon undersökning i regionen avseende vilka språkgrupper som finns, hur sammansättning med avseende på demografi och socioekonomi ser ut, samt vilka behov av medier dessa invånare har. I dagsläget är det därför SCB:s befolkningsstatistik och beprövad erfarenhet som vi har utgå ifrån när kommunerna planerar sitt bestånd av mångspråkiga medier. Samtliga kommuner som vi talat med uppger att informationen om användarna/målgruppen är otillräcklig. Det har också framkommit vid intervjuer att språkgrupper ibland förflyttar sig snabbt och att behoven för litteratur på specifika språk då ändras markant. Det skapar en utmaning för biblioteken att erbjuda ett relevant bestånd. När vi vill säkerställa ett fullvärdigt bestånd på mångspråk behöver arbetet bygga på fakta och statistik. Det framhålls gång på gång i intervjuer att inköp och läsfrämjande satsningar måste bygga på aktuell information om användarnas behov.

Med detta sagt så finns det ändå ett stort bestånd i regionen av mångspråkiga medier. Med stor övervikt inom de stora kommunerna. När det gäller mångspråkiga medier så ser vi att bestånden utgör mellan 1,5 och 13 % av samlingarna av tryckta medier. På ett övergripande plan kan vi se att bestånden tycks matcha befolkningsunderlagen i någon mån, kommuner med större antal individer födda utomlands har också substantiell större bestånd och användning, men en analys av bestånd och invånarnas behov på en kommunal nivå behöver göras för att svara på om beståndet är anpassat efter invånarnas behov.³⁵

Samtliga kommuner har avtal med Adlibris och eller Bokus, vilket innebär att de i första hand vänder sig dit för inköp av mångspråkslitteratur. Av intervjuer framgår dock att de upphandlade kanalerna inte har ett tillräckligt stort urval för att täcka bibliotekens behov av mångspråkslitteratur. På grund av detta vänder sig ett flertal till BTJ, ofta utan avtal. Vi vet även att ett antal bibliotek även har andra kanaler som de upphandlat mångspråkslitteratur från. Men för de mindre språken finns en uppenbar inköpsproblematik och sedan Mångspråkiga lånecentralen inte uppdaterar sina inköpsställen så står biblioteken ofta utan kanaler och kompetens för att genomföra kvalitativa inköp för ett flertal språk.³⁶

³⁵ En generell bild av befolkningssammansättning och mångspråkiga medier som får stöd i rapporten *Migration och språklig mångfald – Bibliotekens roll i det flerspråkiga samhället*. Kungliga Biblioteket.

³⁶ En enkät kring hur avtalen ser ut i kommunerna har skickats ut till, och besvarats av kommunerna i regionen under sommaren 2021. Resultatet har inte hunnit analyseras i arbetsgruppen men kommer att användas i det fortsatta arbetet

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner forts.

Mångspråkiga lånecentralen planerar att under 2022 börja kommunicera och arbeta utifrån en ny medieplan. I denna tydliggörs vilka språk Mångspråkiga lånecentralen kommer prioritera, och dessa prioriteringar utgår från Mångspråkiga lånecentralens roll att vara "kompletterande". Det finns alltså en förväntan att kommunerna själva klarar av att köpa in litteratur på ett antal större/lättare språk.

Det blir intressant att följa hur nöjda kommunerna är med det nya ramavtal som Adda tecknat med Adlibris och Langoon, Litteratur - 2020.³⁷ Men eftersom avtalet börjar gälla först den 15/10 2021 är det svårt att uttala sig om innehåll hos den sistnämnde leverantören. Man skriver dock att "verksamheten genom avtalet får tillgång till litteratur från hela världen inom alla tänkbara genrer och på både svenska och andra språk".

För de stora språken, de tio mest frekventa i samlingarna, finns upphandlade kanaler som enligt respondenterna ofta tillfredsställer de behov som finns i kommunerna. Vad de ser är dock brister i den bibliografiska data som följer med och att biblioteket själv ofta saknar kompetens för att katalogisera mångspråkiga medier i den utsträckning som krävs. Detta har vissa bibliotek kompenserat för genom att upphandla bibliografisk service eller uppdragskatalogisering i vissa fall, andra förlitar sig på Libris och "köper bara in sådant som redan är katalogiserat".

Det har framkommit önskemål om att det fortsatta analysarbetet även bör analysera titelbredd som ett komplement till antal exemplar.

³⁷ <https://www.adda.se/upphandling-och-ramavtal/vara-ramavtal-och-upphandlingar/planerade-och-pagaende-upphandlingar/litteratur-2020/>

Förslag på samverkansinitiativ från arbetsgruppen

Även då man ser att bristerna inom mångspråkig medieförsörjning är stora föreslår arbetsgruppen att vi bör invänta hur nationell biblioteksstrategi antar frågan.³⁸ Man är överens om att det innehåll som finns i förslag till nationell biblioteksstrategi är till stor hjälp och markant minskar behovet av samverkan mellan kommunerna i regionen.

Om nationell biblioteksstrategi inte läggs fram inom rimlig tid eller löser de behov som folkbiblioteken i regionen har så föreslår arbetsgruppen att man drar i gång följande samverkansinitiativ:

Inköp (ID-M1.1 x)

Stärk, genom samverkan, regionens kommuner vad gäller inköp: Var man köper in, vad litteraturen handlar om och hur man bäst gör för att få dem katalogiserad. Undersök i detta arbete bl.a Mångspråkiga lånecentralens roll.

Upphandling (ID-M1.2 x)

Samverka kring ett avtal avseende uppdragskatalogisering av mångspråkiga medier.

Katalogisering (ID-M1.3 x)

Vi föreslår att Regionbiblioteket samordnar en grupp individer med rätt språk och katalogiseringskompetens för strategiskt viktiga språk. Utgångspunkten är att katalogiseringen sker i Libris och att katalogiseringsarbetet är jämnt fördelat mellan de samverkande biblioteken.

Användarnas behov (ID-M1.4 x)

Biblioteken bör samverka i arbetet med att ta fram analyser och statistiskt underlag för ökad förståelse av användarnas behov. Insikter som tas fram i en kommun delas systematiskt med andra kommuner i ett nätverk som samordnas av regionbiblioteket.

³⁸ Vid en presskonferens den 14/9 sa kulturminister Amanda Lindh att en nationell biblioteksstrategi kommer att läggas fram innan årets slut.

Arbetsgruppens utvalda språk

Arbetsgruppen ville se en fördjupad bild av ett specifikt antal språk. Språken valdes ut gemensamt under ett arbetsmöte under våren 2021. I bilaga 7 kan ni läsa hur följande språk fördelas inom regionen vad gäller bestånd och användning:

Arabiska, Persiska, Spanska, Somaliska, Kurdiska, Turkiska, Kinesiska, Polska, Ryska, Thailandska, Finska, Jiddisch, Romani³⁹, Samiska och Meänkieli.

Vi kan i denna sammanställning se en väldigt stor övervikt för de medier som finns inom de nationella minoritetsspråken är medier på finska. Det gör att de data som återfinns i KB:s statistik ger en något otydlig bild. För de övriga minoritetsspråken är bestånden små och fördelade över hela regionen. Stockholm kommuns bestånd är dock signifikant mycket större, något som antagligen hänger samman med deras roll som förvaltningsområde för meänkieli och samiska.

Utifrån ett användarperspektiv skulle vi vilja se om det finns intresse i att behålla och utveckla de mindre samlingar som finns inom regionen, eller om det vore bättre att skapa ansvarområden där något eller några bibliotek tar på sig ett ansvar för ett specifikt språk. De små bestånden genererar ofta små mängder, ibland obefintliga, lån. Vi vill egentligen inte förorda någon specifik förändring, det har vi för lite kunskap för att göra, men vi vill i alla fall lyfta frågan. Det har under arbetet framkommit synpunkter om att analysen av beståndet i form av antal exemplar bör kompletteras med en analys av titelbredd.

³⁹ *Officiellt namn på språket Romani är Romani Chib, men då Romani används i bibliotekskatalogerna så använder vi oss av det namnet här.*

Vilka likheter och skillnader finns i kommunernas erbjudanden av digitala medier?

Vi kommer i detta kapitel återge en regional övergripande nivå för en del av det som brukar kallas för digitala medier.

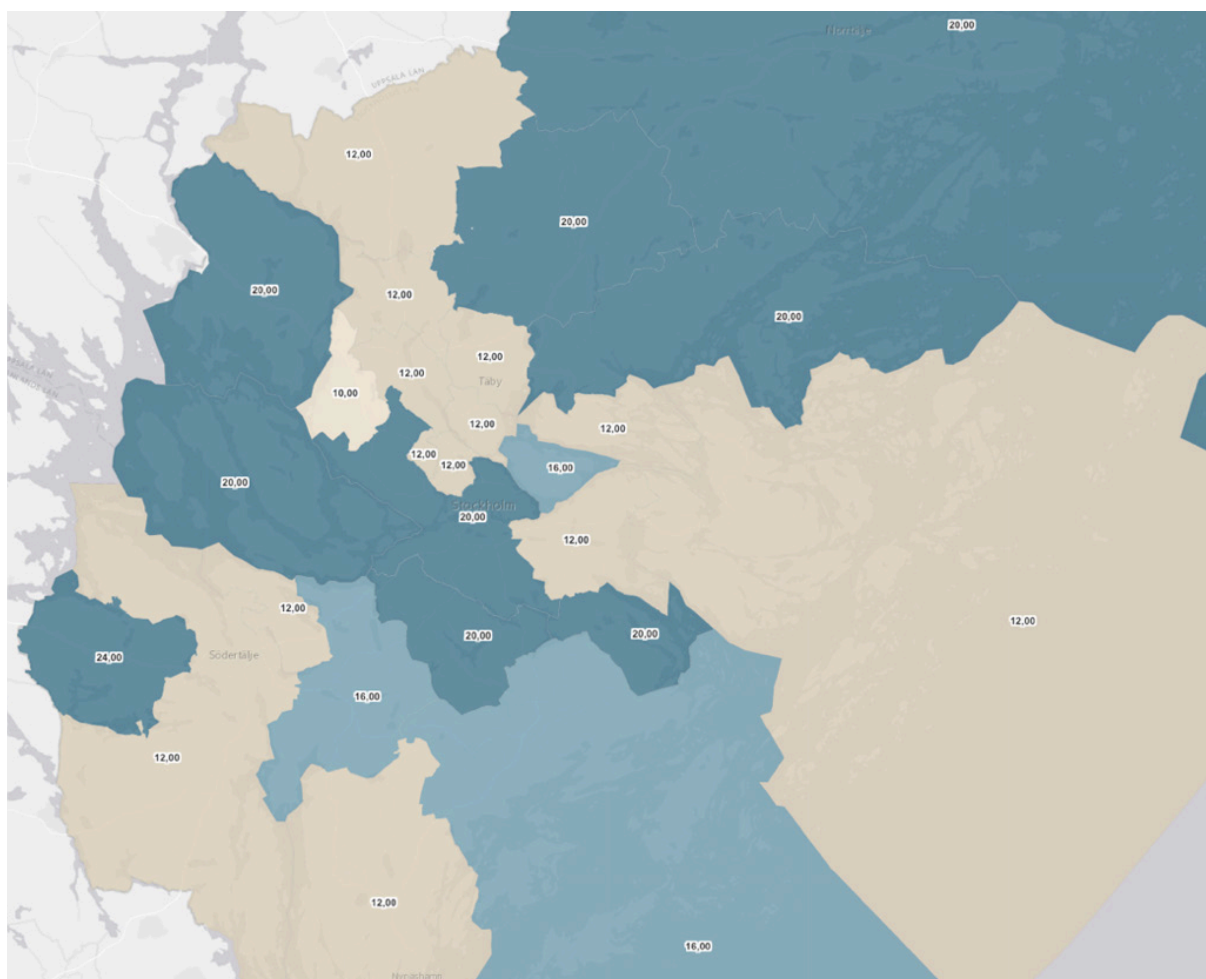
- E-böcker och E-ljudböcker
- E-film
- Legimus
- Databaser

Det finns även andra digitala medier att tillgå via folkbiblioteken så som e-musik, interaktiva läromedel och spel. Men de lever en mer perifer tillvaro enligt vår erfarenhet och får därför prioriteras bort i just denna nulägesbeskrivning.

Bestånd av e-böcker och e-ljudböcker

När det kommer till e-titlar i bibliotekets bestånd så är KB:s statistik svårtydd. Det är enligt vår uppfattning intressantare att titta på vilka tjänster som biblioteken erbjuder och hur många lån som görs än vilka och hur många titlar som tillgängliggörs. Något som vi försöker reda ut i detta kapitel.

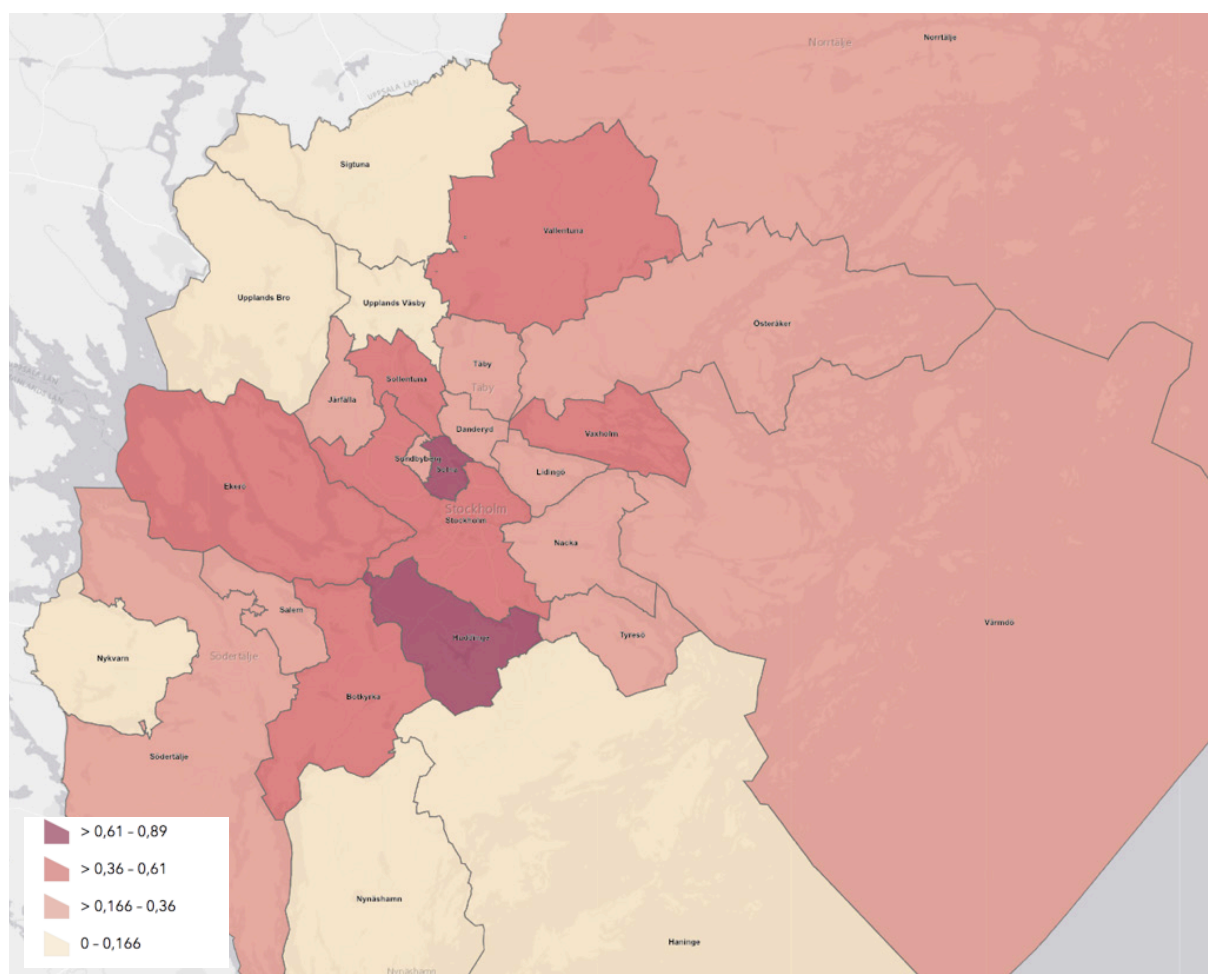
Vi kan konstatera att källorna för e-text och e-ljudbok är snarlika i regionen. Samtliga kommuner erbjuder e-böcker och e-ljudböcker via Axiells tjänst Biblio. Utöver det erbjuder Järfälla kommun också e-medier via tjänsten Libby från Overdrive, vilket gör deras utbud betydligt större än för regionens övriga invånare.

Figur 25 Kartan visar antal tillåtna e-lån från Axiell och Overdrive per månad i respektive kommun.

Vad vi kan se denna karta är att erbjudandet av antal lån av e-text och e-ljudböcker som kommunerna tillåter skiljer sig åt. I vissa kommuner tillåts endast 10 böcker per månad. I andra 24. Värt att notera är att vi inte kan se i hur stor utsträckning detta återspeglar konstaderna för användningen

här. Det är förenat med mindre ekonomiska risker att erbjuda ett stort antal lån om man inte har så stor användning. Vi vet också att detta är en ögonblicksbild. Antalet tillåtna lån är en av de parametrar som biblioteken arbetar med för att reglera sina kostnader för e-böcker och e-ljudböcker.

Figur 26 Kartan visar antal lån av e-böcker och ljudböcker (medeltal för 2016-2019) fördelat på antal invånare.

Användning av e-böcker och e-ljudböcker

Kartan beskriver antal lån av e-böcker och ljudböcker (medeltal för 2016-2019) delat på antal invånare. Ju mörkare färg i kartan ju högre andel lån har registrerats. Som exempel kan vi nämna Upplands-Bro där vi ser att användningen är relativt låg trots att antalet tillåtna lån är högt.

Vi vill här hänvisa till GIS-kartan för att studera de individuella kommunerna närmare.

Regionbiblioteket genomförde under mars 2021 en enkätundersökning gällande e-böcker. I denna enkät uppgav samtliga respondenter att utlånen av e-medier har ökat stadigt från år till år. Ökningen uppges i spannet 5–27 %. Alla är överens om en ökning och e-ljudböcker står för den största ökningen. Stockholms kommun uppges att deras e-ljudbokslån har ökat med mer än 300 % sedan 2017. På grund av låg svarsfrekvens och ibland ottydliga svar har vi svårt att dra mer långtgående analyser av den enkäten dock.

Kommentarer från intervjuer

HANINGE

Biblioteken används i hög grad, vi har många besök, men många besök resulterar inte i några digitala avtryck i form av e-lån. Det är helt klart så att vi skall ha både fysiska och digitala medier, men i hur många format skall man erbjuda samma titel? Det är en svår fråga, vad är "good enough" för tillräckligt många?

Vi la väldigt lite på digitala medier under 2019 dock. Men det har gått upp 2020. Vi upplevde en extrem boom och fick dra i nödbromsen. Vi har varit ett traditionellt bibliotek med traditionella förväntningar.... Det var först när pandemin kom som e-mediekostnaderna slog i taket. Personalen ville inte jobba med detta innan 2020.

Vi har gjort stora satsningar på e-medier under de senaste åren. Om ni tar siffror från 2020–2021 så har vi ökat på anslaget för e-medier direkt. Antagligen skulle vi få ett annat utfall då vi även gått med i Bibblix.

NYNÄSHAMN

E-lånen i Nynäshamn är låga. Vi har en äldre befolkning som är mindre digital. Våra aktiva låntagare är barn och äldre...

I och med Södertörnssamarbetet så ser vi att vi har lagt ut en del av ansvaret. Men kanske förlorat lite i insynen. Vi behöver titta på och kanske revidera det där avtalet. Om man ska fortsätta samarbete så måste man inte bara hitta rätt nyckeltal utan även se hur mandaten fördelas och hur makten att bestämma om innehåll. Vi kan konstatera att vi får minskade kostnader i och med samarbetet, men jag vet inte om vi får ut rätt resultat.

VALLENTUNA

Här behöver vi samverka. Vi har svårt att få överblick och bra rutiner för inval och budgetering. Det är lätt att denna del sticker i väg och blir ohållbar. Det är lurigt. Varje enskilt folkbibliotek kan inte hantera inköpsfrågorna på kommunal nivå. Det känns som om vi alla gör samma arbete men att det skulle kunna göras av några få, centralt.

VAXHOLM

Vi ligger mitt i. Vi sticker inte ut i användning. Andelen aktiva låntagare tappar vi då vi inte har något gymnasium, det finns inget här. Så vi tappar dem tills det att människor kommer tillbaka till Vaxholm och startar familj eller så. Kanske är det också så att det är denna grupp som använder digitala medier mest?

När vi har samma tjänst och ungefär samma gränser för användarna så borde vi ju göra en gemensam insats. Måste alla jobba med urval på sin egen kammare?

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner

Vi skulle vilja titta närmare på hur tillgången till Axiells utbud skiljer sig åt för invånarna i respektive kommun. Vad man då bör titta på är hur biblioteken sätter sina parametrar i det gränssnitt som Axiell erbjuder. Tex vilka värden som varje enskilt bibliotek ställer upp gällande licensierade titlar, omkostnad per period och vilken invalsmodell man använder. Arbetsgruppen inom medieutredningen har förberett en enkät, men inte hunnit färdigställa detta arbete. Vår avsikt är att genomföra och tillföra resultaten från denna enkät i det fortsatta arbetet.

Intressant att notera är att vi idag har denna situation trots att den nationella upphandling som Overdrive vann genomfördes redan 2018 och löper fortsatt. Vi går för närvarande in i detalj för att se hur de kommunala bibliotekens avtal ser ut och kommer att revidera denna rapport så fort sammanställningen är färdig. Om biblioteken nu låter avtalen löpa utan att de konkurrensutsätts när avtalstiden är slut får det oss att fundera. Överstiger inte kostnaderna, när man räknar in förlängningar och optioner, gränsen för direktupphandling? Och vad betyder det i så fall att vinna en nationell upphandling om 25 av 26 kommuner i regionen ändå fortsätter använda tjänster utan avtal med annan leverantör? Och om man har förlängt sina avtal med Axiell, hur har i så fall dessa kravspecifikationer skilt sig från den nationella. Och har Overdrive gått in med anbud och förlorat, på vilka grunder?

Det vore också intressant att göra en liknade studie av relationen mellan användning och antal tillåtna lån efter 2020 - 2021 och se hur pandemin påverkat bibliotekens möjlighet att erbjuda e-böcker och e-ljudböcker när en ökad användning har rapporterats i ett flertal kommuner i Sverige. Till exempel erfar vi att Biblioteken i Malmö stramat åt sina utlåningsregler till följd av ökad användning.⁴⁰

⁴⁰ <https://www.sydsvenskan.se/2021-07-16/biblioteket-bryter-med-cineasterna-ater-upp-for-stor-del-av-budgeten>

Bibblix

För målgruppen barn och unga har några kommuner även tillgängliggjort e-böcker genom tjänsten Bibblix. Följande kommuner är anslutna till Bibblix idag 2021-10-20: Botkyrka, Huddinge, Nacka, Norrtälje, Sollentuna, Stockholm, Södertälje

och Värmdö. För övrig information om bestånd, användning och kostnader kopplade till Bibblix vill vi hänvisa till områdesansvarig för delområdet Bibblix inom pilotstudien. Eventuella samverkansinitiativ kommer att föreslås från denna grupp.

Förslag på samverkansinitiativ från arbetsgruppen

För e-böcker och e-ljudböcker ser vi tre tydliga spår för samverkan. Den enklaste formen skulle vara att initiera samverkan i den tjänst som används på samtliga folkbibliotek i regionen - Axiell Media. I detta fall ser vi att det är två områden som lämpar sig väl (första punkten).

Samverkan inom Axiell Medias tjänster:

URVAL/INVAL (ID-M2.1.1)

I Axiell Medias tjänst som finns på samtliga kommuner finns en invalsprincip som ligger till grund för vilket urval som finns tillgängligt för invånarna. Detta invalsförfarande är tidskrävande och likartat. Samverkan skulle ligga i att göra specifikationer på inval som delas över hela regionen. Detta utan att utesluta en kommunal särprägel.

MEDIEPLANERING (ID-M2.1.2)

Ett flertal intervjuade chefer och medlemmar i arbetsgruppen erfar att det är svårt att sätta gränser och skapa en god struktur för medieplanering och ekonomisk fördelning inom Axiells utbud. Vi ser att kunskapsnivån varierar stort inom regionen och i en sådan samverkansform kan kommuner bidra med insikter för att skapa en mer långsiktig planering och ekonomisk kontroll hos folkbiblioteketen.

Adda-upphandlingen (ID-M2.2)

Bidra till kommande nationella upphandling som planeras av Adda. Ett stort missnöje har riktats mot den nationella upphandling som finns att avropa ifrån sedan 2018. Nu är det dags att bidra för att göra en bättre. Arbetsgruppen föreslår att en regional talesperson utses (som kan ta in krav från hela regionen) i referensgruppen för upphandlingen.⁴¹

Egen kravställning och utveckling (ID-M2.3 x)

Om man inte lyckas att genom upphandling skapa goda förutsättningar för e-boks- och e-ljudboks-försörjning så bör biblioteken i samverkan kravställa på, utveckla och förvalta egna tjänster. Detta är ett förslag som på nationell nivå finns inom ramen för KB:s nationella biblioteksstrategi specifikt i rapporten *Biblioteket i skyn* av Jesper Klein. Huruvida vi kan räkna med om en nationell tjänst utvecklas eller ej är svårt att säga i dagsläget.⁴²

⁴¹ Kontaktperson Marita Lohmander på Adda har i samtal uppgett att man ser fram emot att införliva Region Stockholms samlade kunskaper under hösten.

⁴² Den 14/9 presenterades satsningar för 2022 från regeringens sida. Man väljer att lägga ytterligare 75 miljoner under 2022 på stärkta bibliotek och lovar att lägga fram en nationell biblioteksstrategi innan årets slut.
<https://www.biblioteksbladet.se/nyheter/politik/presskonferens-nyheter-om-biblioteken-i-hostbudgeten/>

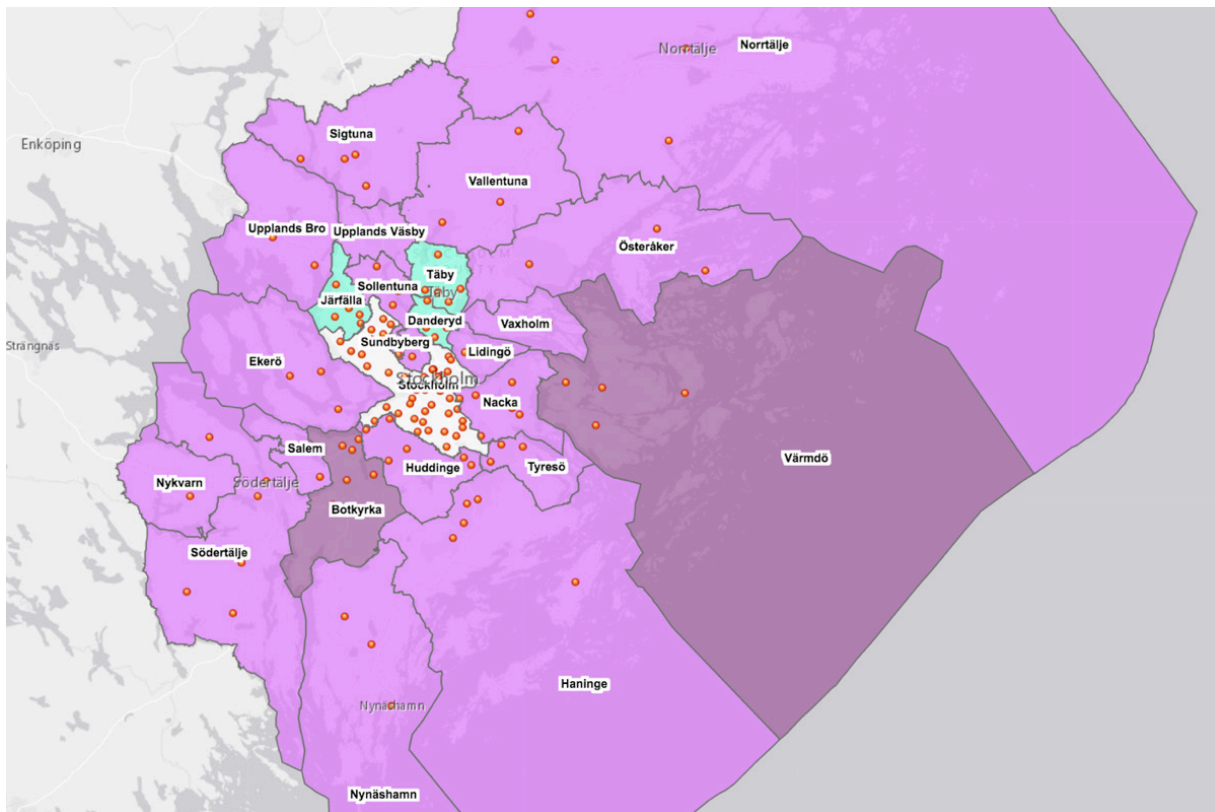
Förslag på samverkansinitiativ från arbetsgruppen forts.

Denna relation är något som man uppmärksammat även i den regionala biblioteksplanen:

De regionala insatserna inom detta område ska utformas med hänsyn till de nationella projekt och tjänster som är tillgängliga eller kända under planperioden. Den nationella biblioteksstrategins föreslagna reformer rörande nationellt digitalt bibliotek kan i hög grad påverka prioriteringarna inom området...

Om man vill samverka för att skapa tjänster på regional nivå vill vi påminna om att frågan har varit uppe ett antal gånger redan. Tex 2014 i en länsrapport som heter *Gemensam plattform för digitala bibliotek*.⁴³

⁴³ <http://regionbiblioteket.se/wp-content/uploads/2015/05/Länsrapport-Gemensam-plattform-för-digitala-folkbibliotek-2014.pdf>

Figur 27 Kartan visar vilka kommuninvånare som erbjuds e-film-tjänster. (Cineasterna=lila, Viddla=grön, både Cineasterna och Viddla =mörklila, vitt = ingen tjänst erbjuds (Stockholm)).

Erbjudande e-film

När det kommer till e-film så har vi två tjänster som dominerar i regionen Cineasterna och Viddla. Enligt kartan (*figur 27*) kan ni se vilka kommuninvånare som erbjuds dessa tjänster.

De allra flesta kommuner erbjuder tjänsten Cineasterna (lila), Järfälla, Täby och Danderyd erbjuder Viddla (grön) och Botkyrka samt Värmdö

erbjuder både Cineasterna och Viddla (mörklila). Stockholms kommun erbjuder inte strömmad film och uppger att det finns ekonomiska anledningar bakom beslutet.

När det kommer till antal lån som man tillåter, om man tillåter några, så varierar det från 4 till 40 lån per månad. För en mer detaljerad beskrivning hänvisar vi till GIS-lagren för e-film.

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner

Vi har inte fått tillgång till antalet lån/strömningar som sker inom dessa två tjänster. Det är en sak som behöver tittas närmare på. Vi skulle behöva ha förfrågningar från de som sitter på avtalen. Vad vi skulle vilja ha svar på är då först och främst:

- kostnad per lån
- åldersuppdelad statistik
- statistik kopplad till delområde (För att få förståelse för socioekonomiska mönster)
- korslånestatistik

Då det i teorin är enklare för en invånare att nyttja andra kommuners digitala utbud än det fysiska behöver vi mer kunskap om hur korslånen ser ut. För e-film är det tydligt att kommunerna erbjuder olika mängd lån. En stark hypotes är att invånarna söker sig till de bibliotek som erbjuder e-film oavsett kommuntillhörighet, något vi sett tecken på i de få underlag vi lyckats få in.

Förslag på samverkansinitiativ från arbetsgruppen

Fördjupning e-film (ID-M3.1)

För att förstå vilka låntagare som använder tjänsten och hur väl erbjudandet uppfyller den enskilda kommunens målsättningar behöver vi ställa specifika krav på leverantörer av e-film. En arbetsgrupp som samordnas av regionbiblioteket som driver den frågan bör tillsättas. Arbetsgruppen kan sedan genomföra en analys på det underlag som vi kan få tillgång till. Korslåneaspekterna i e-films-tjänsterna bör belysas. Se vidare under kapitlet Regionala korslån (*sida 61*).

Legimus och tillgänglighet

Den svenska talboksmodellen bjuder att bibliotekens roll är att registrera användare och förmedla tillgänglig läsning till de som har en funktionsnedsättning som leder till en läsnedsättning. Detta enligt paragraf 17 i upphovsrättslagen.⁴⁴ Enligt bibliotekslagen skall biblioteken ägna särskild uppmärksamhet åt personer med funktionsnedsättning, bland annat genom att utifrån deras olika behov och förutsättningar erbjuda litteratur och tekniska hjälpmedel för att kunna ta del av information.⁴⁵

Samtliga 26 kommuner erbjuder sina invånare att registrera sig för läsning via Legimus. Beståndet som biblioteken erbjuder för talböcker via Legimus är identiskt då katalogen tillhandahålls av Myndigheten för tillgängliga medier (MTM). Läsningen av

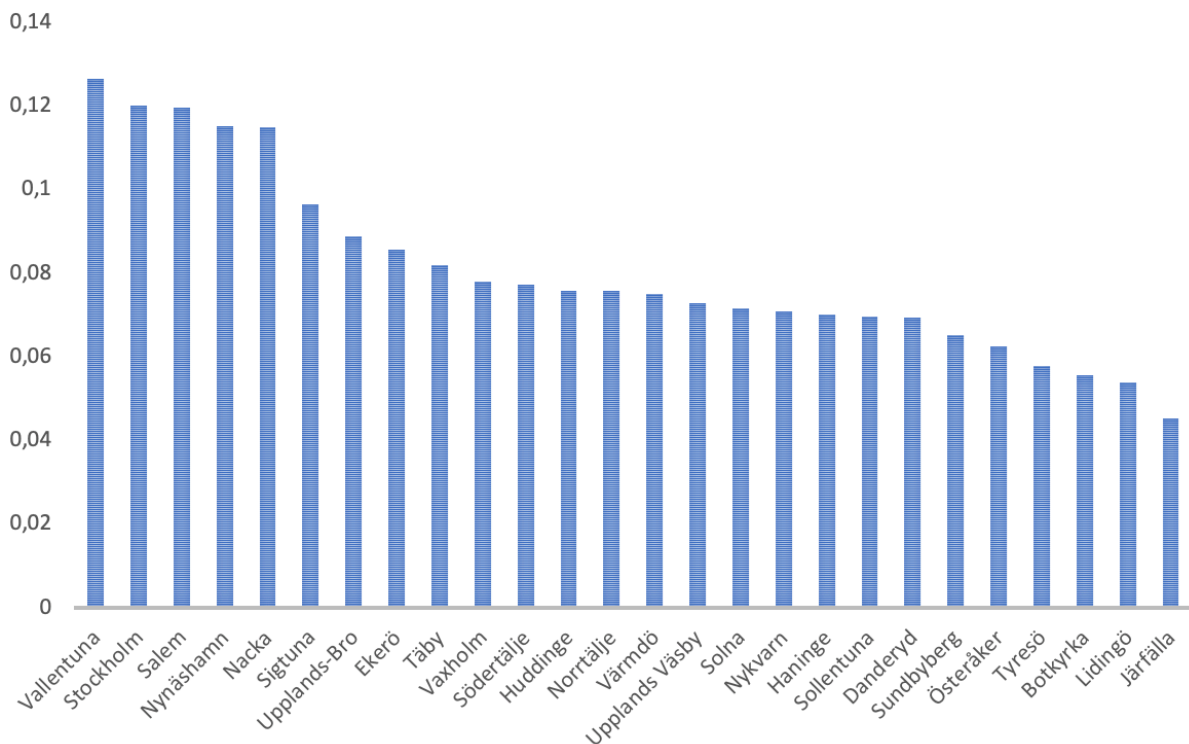
talböcker i Legimus registreras inte som lån i lokala bibliotekssystem utan statistik har inhämtats direkt från MTM.

I denna statistik kan vi se att det som skiljer sig åt mellan kommunerna är användningen. Alltså läsningen. Denna tabell avser böcker användarna själva lånat i Legimus. Med i denna tabell är inte de nedladdningar som bibliotekarier gjort och skickat direkt till låntagare på beställning.

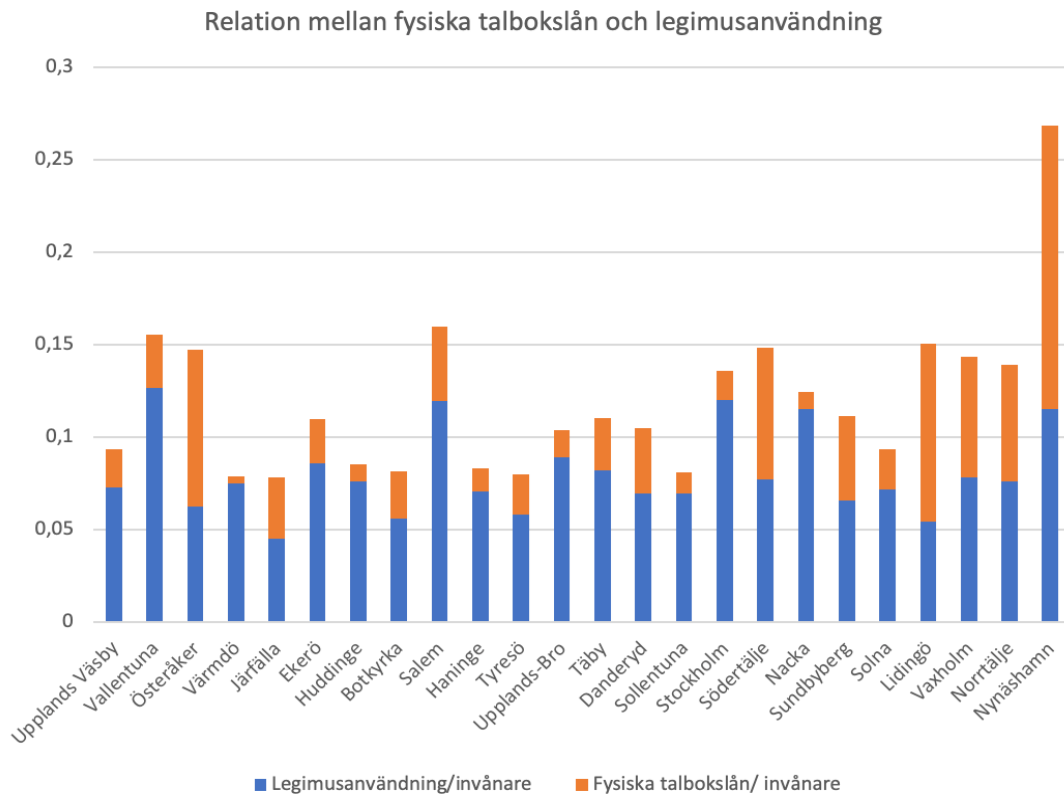
⁴⁴ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1960729-om-upphovsratt-till-litterara-och_sfs-1960-729

⁴⁵ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/bibliotekslag-2013801_sfs-2013-801

LEGIMUSANVÄNDNING 2016-2019 / INVÅNARE

Figur 28 Diagrammet visar antal nedladdningar och läsningar i Legimus (snitt 2016-2019) delat på antal invånare.

Figur 29 Diagrammet visar relationen mellan fysiska talbokslån och användningen av Legimus i respektive kommun.

Differensen mellan den kommun som har flest respektive minst antal läsningar i Legimus per invånare är cirka 3 gånger så stor. Det innebär för perioden 2016 - 2019 att användarnas aktivitet i Legimus är i snitt 3 gånger högre i Vallentuna än i Järfälla.

När man lägger samman den fysiska och digitala förmedlingen av talböcker så ser vi en utjämnande effekt. De flesta kommuner hamnar på 7 – 12 lån per invånare och år. Förutom Nynäshamn som sticker ut markant med sina 26 lån per invånare och år. Om man ser till koncentrationen av invånare som är 65+ så ligger Nynäshamn relativt högt, vilket kan vara en del av förklaringen, men inte hela. Ett flertal kommuner som Vaxholm, Danderyd och Norrtälje ligger än högre vad gäller koncentrationen för befolkningsgruppen.

Så långt allting väl. Men nu kommer vi till en försvårande omständighet som vi flaggat för tidigare.

Vi har i arbetet med denna rapport stött på en felmarginal som vi tyvärr tror är signifikant. I hanteringen av talböcker så ingår möjligheten att ladda ner skivor på beställning direkt från MTM. Enligt personer vi talat med på myndigheten skall man då införliva den nedladdade skivan i bibliotekets lokala bestånd och hantera det som ett fysiskt utlån i bibliotekssystemet. Vi har därför inte adderat nedladdningarna till statistiken för fysiska utlån, med tanken att vi då skulle få dubbla poster. Vi har dock fått reda på att detta inte görs i alla kommuner. Utan att det finns nedladdade skivor som hanteras utanför bibliotekssystemet och lånas ut till låntagare på förfrågan utan att de registreras på ett sådant sätt att de registreras hos MTM eller i den nationella statistiken från Kungliga biblioteket. Om detta görs i stor utsträckning så får vi en felmarginal som omöjliggör analys för både bestånd och användning vid denna tidpunkt.

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner

Först och främst måste vi titta närmare på rutinerna - hur kommunerna registrerar låntagare och sina lån i statistiken och även vilka av MTM:s tjänster som erbjuds och hur. Om vi har en stor felmarginal i och med hanteringen av nedladdningarna från MTM så får vi göra om det statistiska underlaget och analysen. Även MTM:s tjänst *Talboken kommer* bör inkluderas i analysen.

I annat fall kan vi gå vidare och analysera skillnaderna mellan kommuner. En viss del av denna differens mellan kommunerna kan förklaras i att demografin skiljer sig åt. Vi vet att medelålder kan påverka användningen av Legimus då det är en tjänst som till stor del nyttjas av äldre invånare med synnedsättning. Andelen av registrerade användare i Legimus under 18 år på en regional nivå ca 6 %. Men vi kan också anta att det finns olika metodik för arbetet mot målgruppen och det faktum att det egna fysiska beståndet riktat till målgruppen kan ligga till grund för en del av variationen.

Vi behöver titta närmare på hur kommunerna ser på det erbjudande som MTM ställer till förfogande. Är utbudet ändamålsenligt för de behov som finns hos användarna? Finns det andra hinder för att erbjuda god försörjning av medier? I den andra änden så bör man även titta närmare på hur det går med det centrala uppdraget att registrera användare. Finns det en stor skillnad mellan kommunerna vad gäller andelen aktiva låntagare inom målgruppen? Något som kan undersökas genom att se till antalet användare registrerade som talbokslåntagare och göra en avvägning i relation till exempelvis demografi.

Regionens roll i den svenska talboksmodellen är definierad som "ansvar för regional service och information". Man har under ett stort antal år arbetat inom Region Stockholm med kunskapsutbyte inom regionala träffar, spridit information om MTM:s utbud. Idag är rollen något otydlig enligt några av de utvecklingsledare på regionbiblioteket som vi samtalat med, men vi upplever att det finns ett stort engagemang i frågan.

Vad vi slutligen skulle vilja lyfta här är det nya EU-direktiv som träder i kraft 2025, Tillgänglighetsdirektivet⁴⁶. Det kommer att påverka bibliotekens möjlighet att erbjuda tillgänglig läsning utanför den svenska talboksmodellen. Från och med 2025 skall nämligen alla e-böcker och tillhörande programvara som säljs inom EU följa internationell standard för webbtillgänglighet. Detta bör innebära att biblioteken kan erbjuda en delmängd av den tillgängliga läsningen i samma digitala kanaler som används för övriga invånare när man säkerställer att den egna tekniska miljön är tillgänglig för samtliga målgrupper med funktionsnedsättning som leder till en läsningsnedsättning.⁴⁷

⁴⁶ <https://www.regeringen.se/4a114e/globalassets/regeringen/dokument/socialdepartementet/funktionshinder/tillganglighetsdirektivet.pdf>

⁴⁷ En delmängd då Tillgänglighetsdirektivet ej inkluderar redan utgivna e-böcker. Ej heller böcker utgivna av förlag med mindre nettoomsättning än 10 miljoner kronor per år.

Förslag på samverkansinitiativ från arbetsgruppen

När denna rapport skrivs så finns det mycket stora oklarheter både vad gäller användning och bestånd av talböcker. För att uttala oss om samverkansinitiativ behöver vi först reda klarhet i dessa. Detta samverkansområde bör därför omfatta

Statistik och rutiner tillgängliga medier (ID-M4.1)

Ta fram underlag som kartlägger och beskriver hur biblioteken i regionen samt MTM hanterar rutiner och statistik kopplade till tillgängliga medier inklusive MTM:s tjänster som Legimus och Talboken kommer. Syftet är att få en samlad bild av nyttjandet av tillgängliga medier i regionen oavsett om de lånas ut via biblioteket eller direkt från MTM.

Oavsett hur medieförsörjningen i regionen ser ut idag så ser vi ett stort behov av samverkan inom ett område; att skapa en förståelse och förbereda biblioteken på de utmaningar som tillgänglighetsdirektivet kommer att ställa biblioteken inför.

Kompetensutveckling Tillgänglighetsdirektivet (ID-M4.2.1)

I ett första led behöver biblioteken samverka med MTM och inom biblioteksväsendet för att höja kunskapsnivån om tillgänglighetsdirektivet och dess krav på bibliotekssektorn.

Efterlev Tillgänglighetsdirektivet (ID-M4.2.2)

Sedan bör vi säkerställa efterlevnad av Tillgänglighetsdirektivet genom att beskriva nulägen och upprätta handlingsplaner baserat på dem.

Databaser

I denna utredning använder vi ordet databaser som ett samlingsnamn för elektroniska innehålls- och söktjänster som erbjuds på folkbiblioteken. Inom begreppet databaser ryms inte tjänsterna Biblio, Libby, Cineasterna och Viddla. (De har särredovisats i kapitlet e-film).

En fullständig lista på vilka databaser som finns att tillgå för respektive kommun finns bifogad som bilaga 5 till denna rapport. Sammanlagt är det närmare 60 olika databaser och bland dem finns både kostnadsbelagda och kostnadsfria. De betaldata-baser som förekommer i högre grad på folkbibliote-ken är fördelade enligt följande (figur 30).

De 4 mest spridda databaserna har alltså en utbredning på 10 kommuner eller fler. Om man tittar på hur stora delar av regionens befolkning

som har tillgång till dessa databaser blir bilden denna:

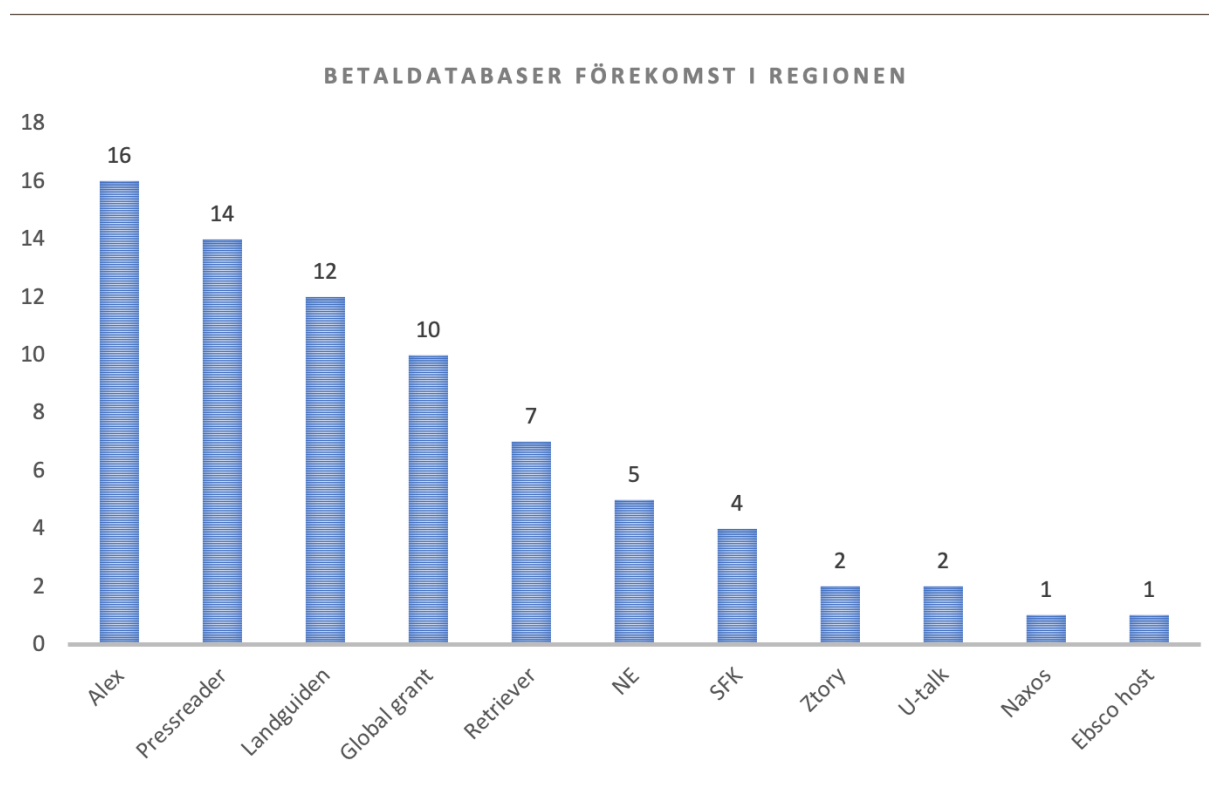
Alex: 800 815 invånare eller 34 % av regionens befolkning

Pressreader: 1 870 926 invånare eller 79 % av regionens befolkning

Landguiden: 1 666 190 invånare eller 70 % av regionens befolkning

Global Grant: 1 453 799 invånare eller 61 % av regionens befolkning

För resterande av betaldata-baser är det 50 % eller färre av regionens invånare som erbjuds dess innehåll.

Figur 30 Diagrammet visar förekomst av de vanligaste betaldata-baserna i regionen. Siffran avser antal kommuner som erbjuder respektive databas.

Kommentarer från intervjuer

NYNÄSHAMN

Vi har tagit bort en hel del databaser då det var så låg användning. Istället lägger vi de pengarna på Cineasterna, Biblio och Pressreader.

ARBETSGRUPP

Vi har svårt att veta hur mycket de används och vilka vi når med utbudet.

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner

Vi kan i denna utredning konstatera att kunskapen om användningen av både betaldata-baser och kostnadsfria databaser är låg. Tillfrågade kommuner i arbetsgruppen har inte någon systematisk översyn av användningen. Inte heller finns någon detaljerad beskrivning i KB:s årliga statistik. Här hittar vi enbart en totalsumma för licensierade databaser som inte tillåter oss att säga något specifikt om individuella databasers användningsgrad. Ytterligare kan vi konstatera att förekomsten av betaldata-baser har minskat över tid. Flera bibliotekschefer har uppgett att detta är en åtgärd man genomfört för att kompensera för de ökande kostnaderna inom strömmad e-text, e-ljudbok och e-film. Likvärdigheten inom regionen vad gäller databaser är låg och bevekelsegrunden för vilka databaser som erbjuds inom en enskild kommun är svår att få en tydlig bild av.

Den problematik som vi har sett här stöds av svar på enkäter som regionbiblioteket skickat ut till samtliga kommuner under 2020 gällande databaser.⁴⁸

⁴⁸ Från enkäterna finns mycket rådata att ta del av, men en övergripande analys återstår att göra.

Förslag på samverkansinitiativ från arbetsgruppen

Inom detta område ser vi två naturliga samverkansområden som kan skötas av arbetsgrupp med samordning av Regionbiblioteket:

Metodutveckling för uppföljning av effekt av databaser (ID-M5.1)

Ta fram kravspecifikationer för statistik och analys vid upphandling och/eller avtals-skrivning för databaser. För att förstå vilka låntagare som använder tjänsten och hur väl erbjudandet uppfyller den enskilda kommunens målsättningar behöver vi ställa krav på statistik och andra kvalitativa underlag från leverantörer av databaser.

Rekommendationer för databasurval (ID-M5.2)

Utifrån kunskap om vilken effekt man kan tänkas få av en viss databas ta fram ett urval av databaser för regionens folkbibliotek. Baserat på det urval som samverkas fram bör man sedan effektivisera arbetet genom regional kravställning på leverantörerna bl a kring innehåll, urvalsmöjligheter, statistikunderlag samt användbarhet.

Hur ser medieflöden ut inom regionen till följd av kors- och fjärrlån?

Ett tydligt utpekad mål för denna utredning är att kartlägga hur medieflöden i regionen sker till följd av kors- och fjärrlån. Det har funnits olika bilder, ibland förutfattade meningar, kring hur dessa flöden ser ut. Med denna kartläggning har vi med statistik velat förtydliga dessa flöden.

Enligt bibliotekslagen skall landets biblioteksväsende samverka på ett sådant sätt att landets samlade resurser blir tillgängligt för alla. Men även om folkbiblioteken omtalas som en del av det allmänna biblioteksväsendet så är dess huvudman den egna kommunen. Den resurs man tilldelas är således en följd av kommunens politiska mål och ekonomiska förutsättningar. Detta gör att samtidigt som biblioteksverksamhetens potentiella användare inte är bundna av kommunala gränser så har verksamheten kommunala förutsättningar och begränsningar att ta hänsyn till.

Det finns inga krav i lagen på att samverkan mellan folkbibliotek skall vara kostandfri, ej heller hindrar lagen fritt förfogande över kommungränser. Det vi vill belysa är att det kan finnas en konflikt mellan att bidra till samverkan för att dela regionens samlade resurser och samtidigt tillfredsställa de egna kommuninvånarnas behov, om fördelningen mellan de samverkande parterna blir allt för ojämlig. Den här kartläggningen är ett första steg för att visa på hur fördelningen faktiskt ser ut idag och kan utgöra ett underlag för fortsatt dialog.

Som vi nämnt tidigare har vi valt att presentera resultaten i direkt korrelation till frågeställningarna i utredningen. För frågeställning 3 (Hur ser medieflöden ut i regionen till följd av kors- och fjärrlån?) finns således resultaten presenterade i form av följande karta i Arc- GIS. <https://arccg.is/15HHru>

I denna rapport försöker vi förklara de övergripande dragen utförligt. Återigen vill vi uppmana läsaren att ha GIS-kartan öppen för möjlighet till egna reflexioner och ytterligare analyser som vi kan ha missat under utredningsarbetet.

Regionala korslån

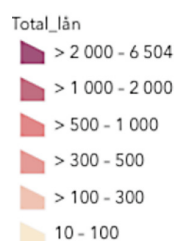
För att se hur invånarna i regionen använder folkbiblioteken över de kommunala gränserna har vi kartlagt deras regionala korslån. Regionala korslån definierar vi i denna rapport som:

Korslån är lån som sker på ett folkbibliotek där låntagaren är folkbokförd i annan kommun än folkbibliotekets ansvarsområde.

Om inte annat anges är underlagen för korslån i denna rapport avgränsade till de aktiviteter som registrerats som ett lån i bibliotekssystemet (BOOK-IT i samtliga fall) och även avgränsat till kommunerna inom Region Stockholm. Vi kallar dessa regionala korslån.

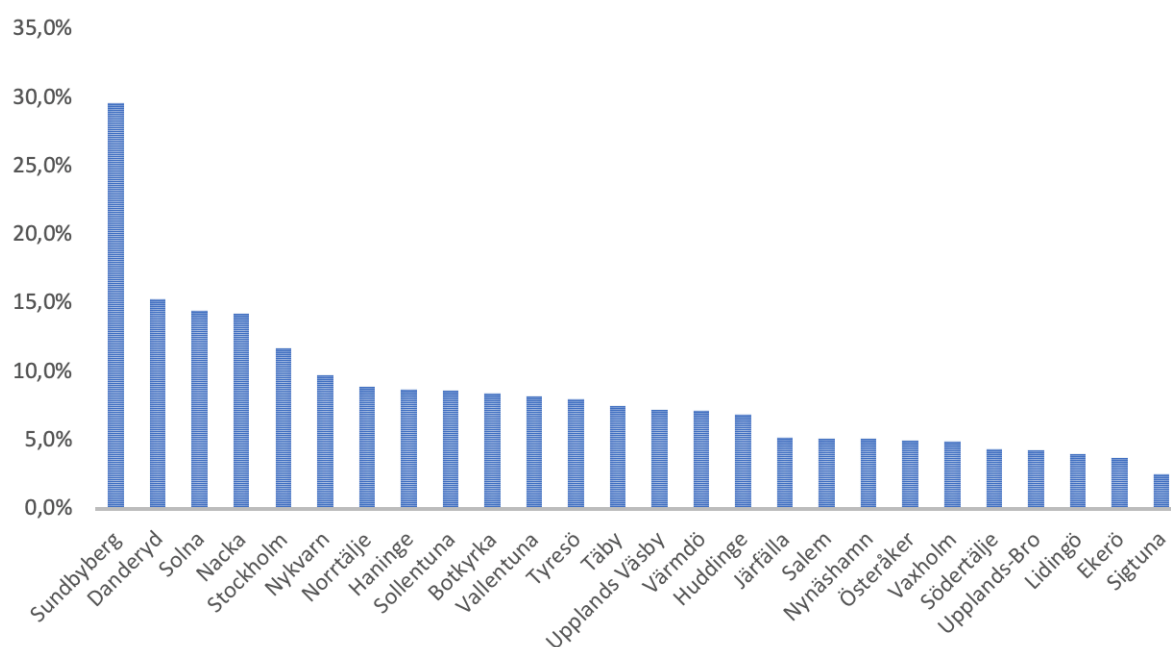
Unika postnummer som har mer än 10 lån registrerade på vanlig låntagartyp för samtliga medietyper i BOOK-IT ger resultat i GIS-representationen.

Vi har valt att presentera resultaten enligt följande skala för totalt antal lån:

Lånen är klassificerade i sex kategorier enligt illustrationen och värden över 2 000 varierar beroende på kommunens totala antal lån. Värden över 2 000 registrerats sällan i annan kommun än den egna. Därför valdes denna övre gräns i representationen. I bilaga 8 kan ni ta del av information om korslån för varje specifik kommun. I denna rapport ämnar vi ge en bild av de generella mönster vi ser för korslån på en regional nivå.

ANDEL REGIONALA KORSLÅN AV TOTALA LÅN 2019

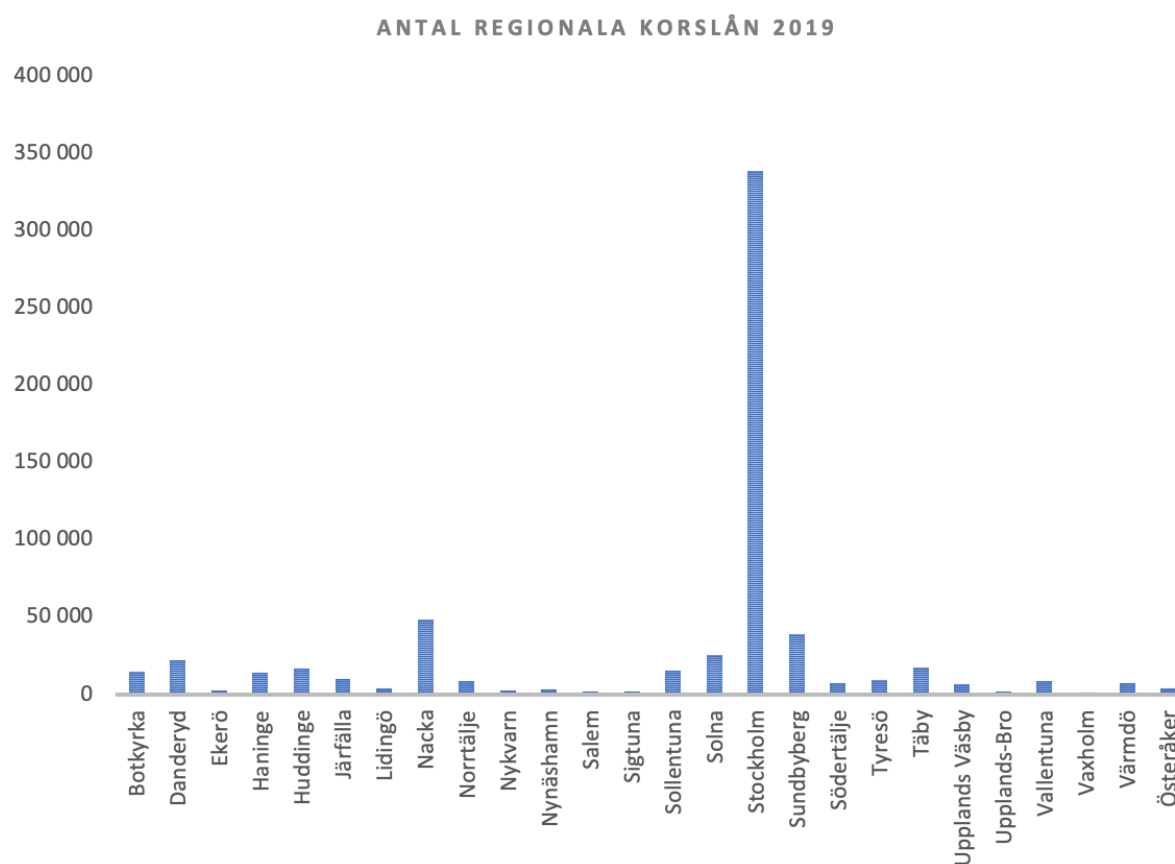

Figur 31 Diagrammet visar andel regionala korslån av den totala utlåningen av fysiska medier under 2019 i respektive kommun.

Korslån Region Stockholm totalt

Under 2019 genomfördes totalt 5 945 601 initiala lån i regionen. När man vill besvara frågan hur många initiala lån inom den egna kommunens folkbibliotek som lånas av invånare som är bosatta i en annan kommun i regionen kan vi först se hur stor andel av lånen som är regionala korslån.

Regionens kommuner har ett snitt på utlån som faller under kategorin regionala korslån på 9,6 %. Variationen är alltså ifrån att man i Sigtuna har 2,5 % regionala korslån⁵⁰ till Sundbyberg där siffran landar på ca 30 %.

Figur 32 Diagrammet visar antal regionala korslån per kommun 2019.

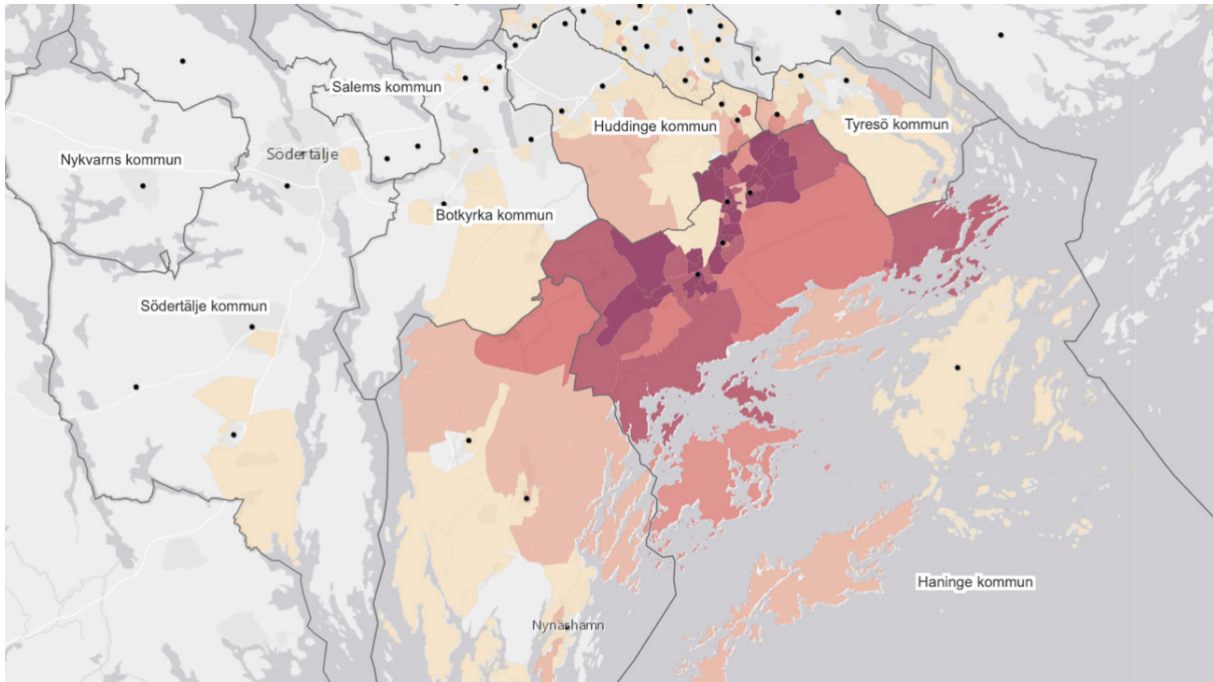
I reella tal så ser antalen initiala lån av arten regionala korslån ut så här (figur 32).

Det finns ett stort antal kommuner som har en lägre andel regionala korslån och där dessa korslån övervägande sker från närliggande kommuner. Dessa kommuner är:

Upplands Väsby, Vallentuna, Österåker, Värmdö, Järfälla, Ekerö, Huddinge, Botkyrka, Salem, Haninge, Tyresö, Upplands-Bro, Nykvarn, Täby, Sollentuna, Södertälje, Lidingö, Vaxholm, Norrtälje, Sigtuna och Nynäshamn.

Dessa kommuner har mellan 2,5 och 9,7 % regionala korslån.⁵⁰ För att exemplifiera kan vi ta Haninge kommun (figur 33).

⁵⁰ Exakta data för samtliga kommuner finns att läsa om i Bilaga och i GIS-kartan.

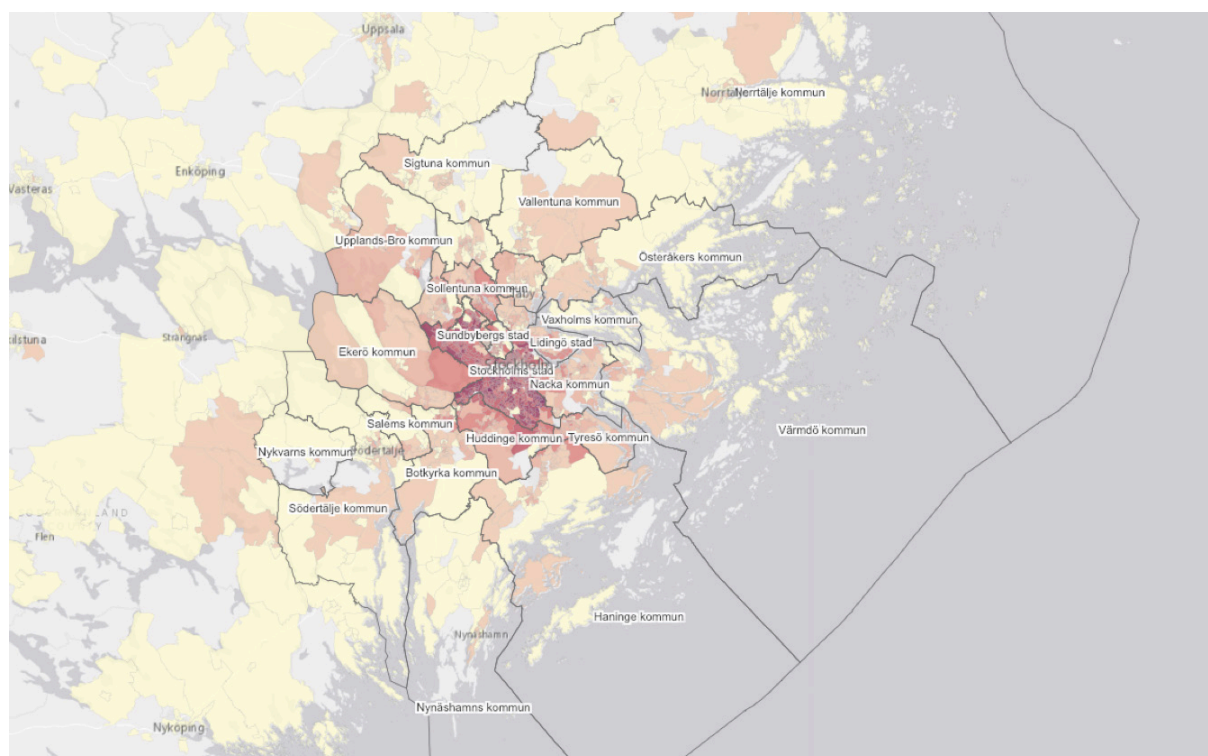

Figur 33 Kartan visar lån från Haninge kommun utifrån var låntagarna är folkbokförda. Se GIS-kartan för exakt omfattning av de olika färgerna.

Haninge kommuns biblioteksverksamhet är av sådan art att en stor majoritet av lånen sker av invånare boende i kommunen. De regionala korslån som görs är nästan uteslutande av invånare från omgärdande kommuner: Nynäshamn, Huddinge och Tyresö.

Andel lån inom kommun (%)	91
Andel lån i regionen (%)	8,8
Andel lån i nationen (%)	0,2

Om vi studerar siffror för närliggande kommunerna Botkyrka och Huddinge så kan vi se att de flesta lånen "kompenseras" av regionala korslån från omgivande kommuner utförda av invånare i Haninge. Om alla kommuners mönster för korslån skulle vara som för Haninge så hade frågan om flöden varit ett "nollsummespel" och något som i praktiken inte påverkar bibliotekens medieplanering eller kostnader för medieförsörjning. Men vad vi kan se så finns det några kommuner som särskiljer sig från detta och som påverkar vår analys. Därför börjar vi med att titta på situationen i Stockholms kommun.

Figur 34 Kartan visar lån från Stockholms kommun utifrån var låntagarna är folkbokförda. Se GIS-kartan för exakt omfattning av de olika färgerna.

Andel lån inom kommun (%)	86,4
Andel lån i regionen (%)	11,7
Andel lån i nationen (%)	1,9

närmare 400 000 lån per år av invånare som inte är folkbokförda inom kommunen.

Stockholm kommuns totala antal lån 2019 är 2 923 941. Av dessa är 11,7 %, eller drygt 338 000 av lånen regionala korslån – dvs genomförda av invånare i regionen som inte är folkbokförda inom Stockholms kommun. 1,9 %, eller drygt 55 500 av de totala initiala lånen är genomförda av individer som är folkbokförda i Sverige men utanför regionen. Sammanlagt så sker alltså

Stockholm kommun står alltså för 53 % av korslånen i regionen. Antalet invånare är 40 % av regionens totala invånarantal. Av kommunerna i regionen så är det främst invånare från nedanstående kommuner som står för den stora mängden lån.

Inom regionen så ser förhållandet ut så här:

	KORSLÅN	INVÅNARE	KORSLÅN/INVÅNARE
Regionala korslån exklusive Stockholms kommun	296 621	1 403 008	0,21142
Regionala korslån i Stockholms kommun	338 318	974 073	0,34732
Regionala korslån totalt	634 939	2 377 081	0,26711

Och om man ställer det emot regionala korslån genomförda av stockholmare i den egna kommunen så ser det ut såhär:

KOMMUN	REGIONALA KORSLÅN (som invånare i respektive kommun genomför i Stockholms kommun)	ANTAL LÅN STOCKHOLMSBOR GENOMFÖR I RESPEKTIVE KOMMUN	NETTO I RELATION TILL STOCKHOLMS KOMMUN
Huddinge	53 652	9 701	-43 951
Solna	42 866	12 487	-30 379
Sollentuna	12 472	5 088	-7 384
Järfälla	16 123	5 372	-10 751
Lidingö	8 573	3 228	-5 345
Nacka	25 362	39 242	13 880
Sundbyberg	21 579	29 342	7 763

Invånare i dessa kommuner genomför ett mycket litet antal regionala korslån från Stockholms kommun:

KOMMUN	REGIONALA KORSLÅN (som invånare i respektive kommun genomför i Stockholms kommun)	ANTAL LÅN STOCKHOLMSBOR GENOMFÖR I RESPEKTIVE KOMMUN	NETTO I RELATION TILL STOCKHOLMS KOMMUN
Nykvarn	723	671	-52
Nynäshamn	1 942	1 587	-355
Norrtälje	3 871	5 378	1 507
Södertälje	882	1 808	926
Vaxholm	996	484	512

Vi kan konstatera att regionens invånare i högre utsträckning använder Stockholms kommuns bestånd via korslån än vice versa. Men för ett antal mindre kommuner så är antalet lån av stockholmare i den egna kommunen större än tvärt om.

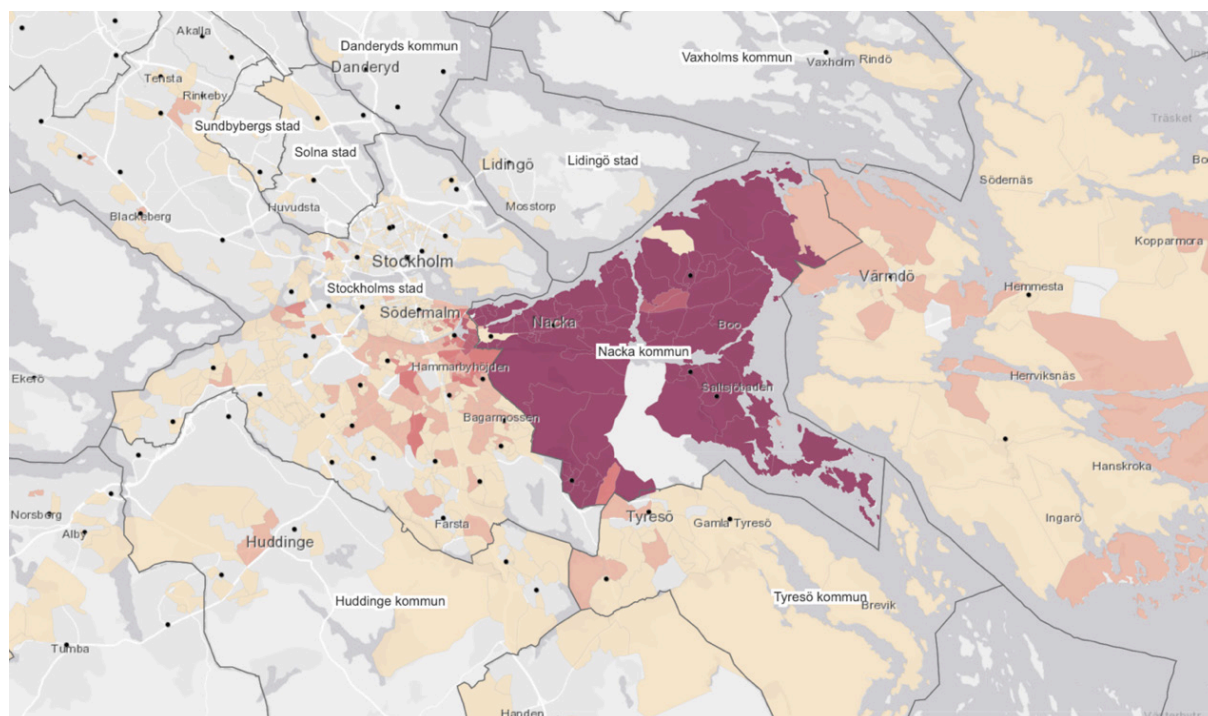
PÅ EN REGIONAL NIVÅ ÄR RELATIONEN:

338 318 regionala korslån i Stockholm totalt
143 921 lån av invånare från Stockholms kommun i andra kommuner

Till det regionala låneflödet bidrar alltså Stockholm med 194 397 lån netto/år. Ur vårt

statistiska underlag kan också vi se att 19 % av e-böcker och e-ljudböcker som lånas inom Stockholms stadsbibliotek är regionala korslån. Det i sig motsvarar en kostnad på närmare 1,9 miljoner kronor per år som kommer andra kommuninvånare till gagn. Mönster för just dessa medietyper vore intressant att titta närmare på men har inte låtit sig göras i denna nulägesbeskrivning då statistiken har bedömts som otillförlitlig.⁵¹

⁵¹ Vad som registrerats som lån i BOOK-IT har skilt sig åt mellan kommuner. Vi behöver titta närmare på det för att se de verkliga medieflödena.

Figur 35 Kartan visar lån från Nacka kommun utifrån var låntagarna är folkbokförda. Se GIS-kartan för exakt omfattning av de olika färgerna.

Nacka är den kommun som har fjärde störst andel korslån. De regionala korslånen är främst av invånare från Stockholm, Tyresö och Värmdö. Värt att notera är att området till väster utanför kommungränsen (väster om Danvikstull) står för ett stort antal korslån. Ett av de få postnummer som når 2 000 lån i denna utredning ligger i detta område.

Nacka bidrar till korslån i högre grad än deras invånare lånar i andra kommuner. Nacka har 48 217 regionala korslån och 30 338 lån genomför Nackaborna i andra kommuner. Varav 25 362 är i Stockholm. Nacka tillför således 17 879 lån till det regionala medieflödet under 2019. Nacka har således ett positivt regionalt korslånetto.

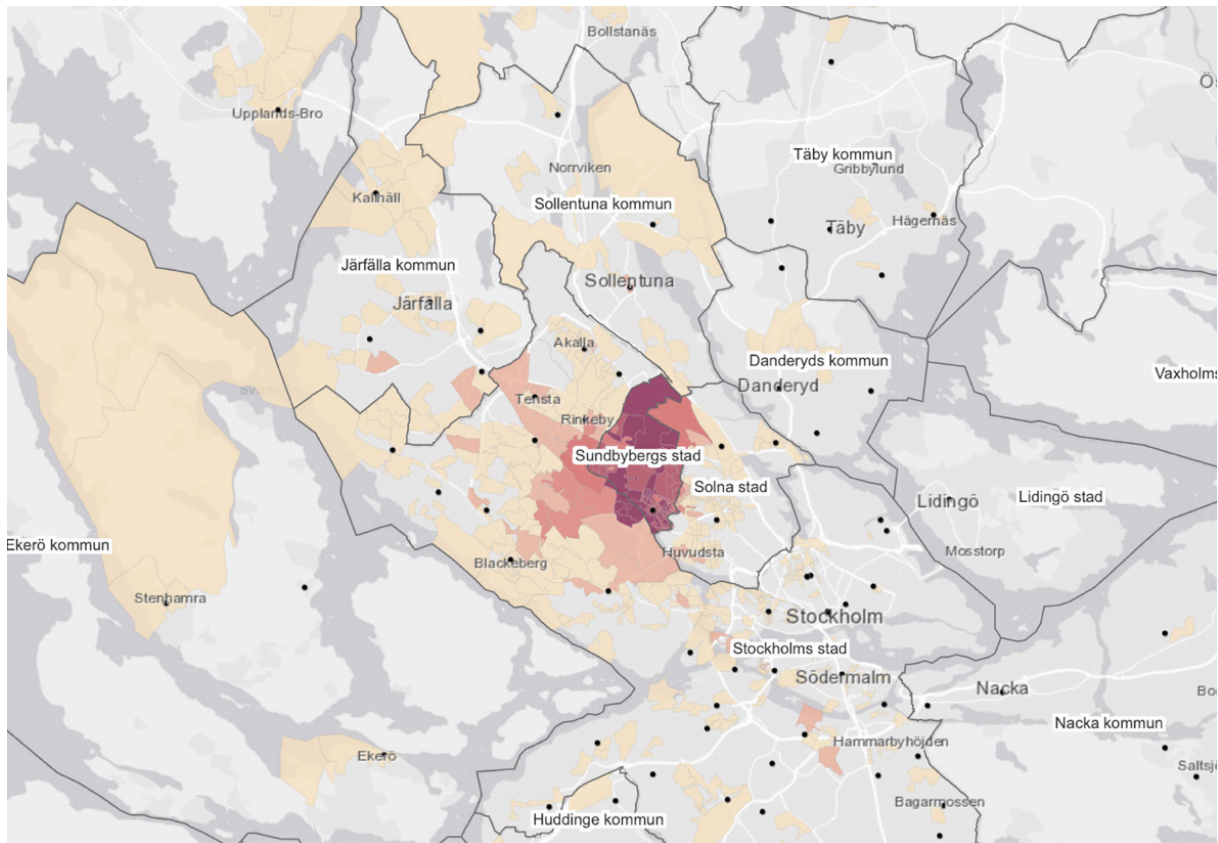
Andel lån inom kommun (%)	85,4
Andel lån i regionen (%)	14,3
Andel lån i nationen (%)	0,3

Kommentarer från intervjuer

NACKA

Det finns två perspektiv. Som låntagare...så tänker man inte på kommungränser. Det finns ett bibliotek i hela Sverige och det är allas. Så tror många fortfarande. Och dessutom vill man ju att böckerna ska var utlånade. Men å andra sidan så skulle jag i nte tro att uppdragsgivarna ser samma sak. I det perspektivet är det inte vår uppgift att förse stockholmsregionen med böcker. Vi får hålla koll på detta. Det är inte hållbart om snedfördelningen blir allt för stor.

Figur 36 Kartan visar lån från Sundbybergs kommun utifrån var låntagarna är folkbokförda. Se GIS-kartan för exakt omfattning av de olika färgerna.

Korslån Sundbyberg

Sundbyberg skiljer ut sig markant i statistiken. För Sundbyberg är det en mycket stor andel regionala korslån som sker, cirka 30 %. Vi kan snabbt konstatera att den allra största delen är av invånare bosatta i Stockholms kommun.

Främst beror det stora antalet korslån på att invånare i Stockholms och Solna kommun, vid kommungränsen, vänder sig till Sundbyberg. Men vi kan även se att de regionala lånen ackumuleras av att invånare norr om staden

använder Sundbybergs bibliotek. En trolig förklaring är att detta är en följd av arbetspendling.

Andel lån inom kommun (%)	69,4
Andel lån i regionen (%)	30
Andel lån i nationen (%)	0,6

Sundbybergs kommuns totala antal lån 2019 är 91 850. Av dessa är 30 %, eller drygt 38 000 av lånen genomförda av invånare i regionen som inte folkbokförd inom Sundbybergs kommun.

Korslån Sundbyberg

	SUMMA	INVÅNARE	LÅN/INVÅNARE
Summa regionala lån totalt	634 939	2 377 081	0,26
Regionala lån Sundbyberg	38 995	52 414	0,74

Sundbyberg står för nästan tre gånger mer regionala lån än genomsnittskommunen gör i regionen. Av de 38 995 lånen som är korslån görs 29 342 av invånare från Stockholms kommun och 5 159 av invånare från Solna kommun.

Om man vänder på det så ser vi dock att Sundbybergsborna själva står för sammanlagt 32 330 lån i regionen. Sundbyberg är således på samma sätt som Nacka och Stockholm en kommun som har en högre andel korslån i sin kommun än den mängd Sundbybergsborna lånar i resten av regionen. Men när man ser till denna differens i absoluta tal så landar vi på en relativt låg siffra, nämligen ett korslånenetto på 6 665 initiala lån. Vi har inte data för flera år och kan inte se om detta ändrar sig över tid.

Avslutningsvis vill vi nämna att trots Solna och Danderyds höga andel korslån så är deras regionala korslånenetto negativt. För Solna ligger nettot på -30 367 och Danderyd på -8 986. Dvs. Invånarna i dessa två kommuner lånar mer från andra kommuner i regionen än vad regionens övriga invånare lånar från Solna respektive Danderyd.

Material, däribland korslånesiffrorna och korslånenettot, från denna rapport har löpande lyfts och diskuterats i både arbetsgrupp och i andra sammanhang kopplat till pilotprojektet. Det har i dessa diskussioner uttryckts önskemål om att synliggöra det regionala korslånenettot för samtliga kommuner i regionen. Detta jämförelsetal förväntas kunna utgöra ett utmärkt underlag för fortsatt dialog inom regionen. Det är även önskvärt att särskilt fördjupa bilden av hur kurslitteratur och e-medier representeras inom korslånen. Det har under hösten 2021 lett till att detta fortsatta arbete förtydligats som ett förslag på samverkansinitiativ kopplat till detta avsnitt.

Kommentarer från intervjuer

NACKA

Om det är så att det finns en snedfördelning så måste vi ju se hur vi kan skapa en hållbarhet i detta.

VALLENTUNA

Vi ser inte att detta är ett stort problem för fysiska medier. Det finns ju en friktion där. Men när det kommer till digitala medier och vi får se de detaljerna så kommer nog vår nämnd att sätta upp ett finger och säga: - vänta här nu... Då blir det en brännande fråga. När pengarna minskar så blir det mer fokus på vem som är folkbibliotekets kund.

Fjärrlån

Förutom genom korslån så består regionens medieflöde av fjärrlån. Till att börja med vill vi tydliggöra vad vi menar med fjärrlån i denna text. Vi använder oss av Kungliga bibliotekets definition av fjärrlån från den nationella biblioteksstatistiken:

In- och utlån från och till biblioteksorganisationen (för folkbibliotek: egna kommunen) räknas som fjärrlån. Uppgiften avser endast effektuerade lån. Omlån som begärts av låntagare räknas ej.

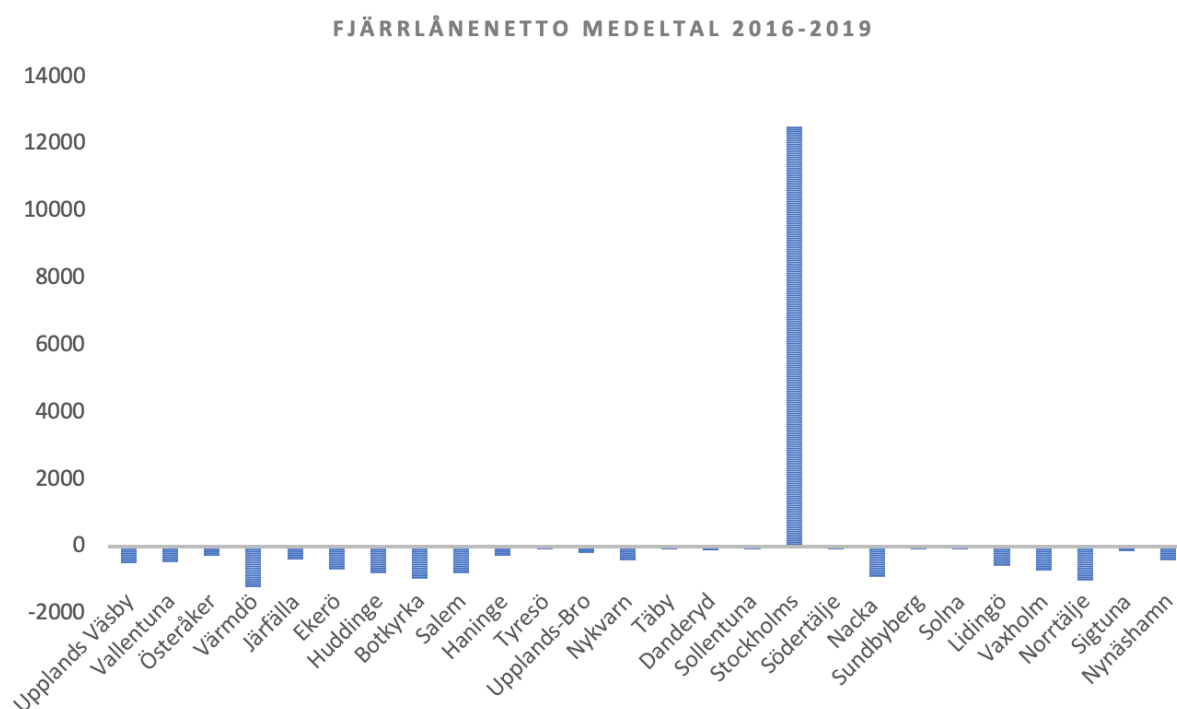
Vi kommer således endast visa upp initiala lån och räknar kommuner som minsta organisationsnivå. Under 2020 utredde Regionbibliotek Stockholm de regionala transporterna. Rapporten finns att läsa som Bilaga 9. Där kan man få en genomgång av:

- En kort historisk tillbakablick
- Logistisk redogörelse
- Avtal för transporter mellan regionens kommuner

Vad som inte riktigt framgår av den rapporten är hur användning av fjärrlån som en del i medieförsörjningen fördelar sig i regionen. Det försöker vi därför reda ut närmare här.

Fjärrlånenetto

Om vi börjar att titta på fjärrlån ur ett nationellt perspektiv i Kungliga bibliotekets statistik kan vi se att det finns en stor skillnad mellan biblioteken i regionen. Vi har tagit ett medeltal för perioden 2016–2019 för att undvika särskilda omständigheter under ett visst år, även om variationen mellan åren är liten. Vi har även här valt att studera åren innan pandemin av samma skäl som tidigare nämnt. Under 2020 införde Stockholms stadsbibliotek förändringar i sin fjärrlånepolicy som kan ha påverkat fjärrlånen, men eftersom detta sammanföll med pandemin så anser vi att det är för tidigt att dra några slutsatser på det statistiska underlaget.

Figur 37 Diagrammet visar fjärrlånenettet för respektive kommun (medeltal för åren 2016-2019).

Vad vi kan se av denna tabell är att en majoritet av biblioteken har ett större inlån av fjärrlån än utlån vilket resulterar i ett negativt netto. Några kommuner (Tyresö, Täby, Danderyd, Sollentuna, Sundbyberg och Solna) ligger närmare 0 i netto och Stockholms sticker ut med ett stort totalt positivt fjärrlånenetto. Stockholms kommun lånar alltså ut 12 533 fler fjärrlån än man lånar in per år i snitt under perioden 2016–2019.⁵²

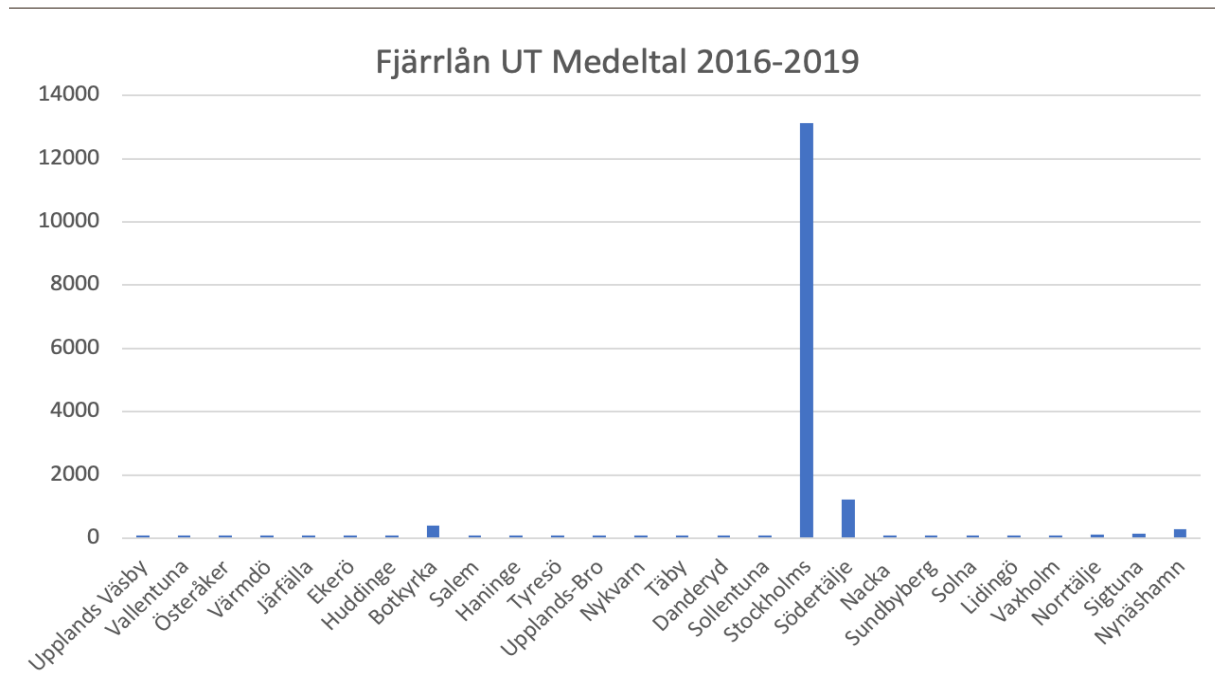
⁵² I denna statistik finns enstaka lån, ej depositioner, från Mångspråkiga lånecentralen (MLC) med. Enligt medarbetare på MLC rör sig det som mellan 500 och 700 lån/år under perioden.

Fjärrlån ut

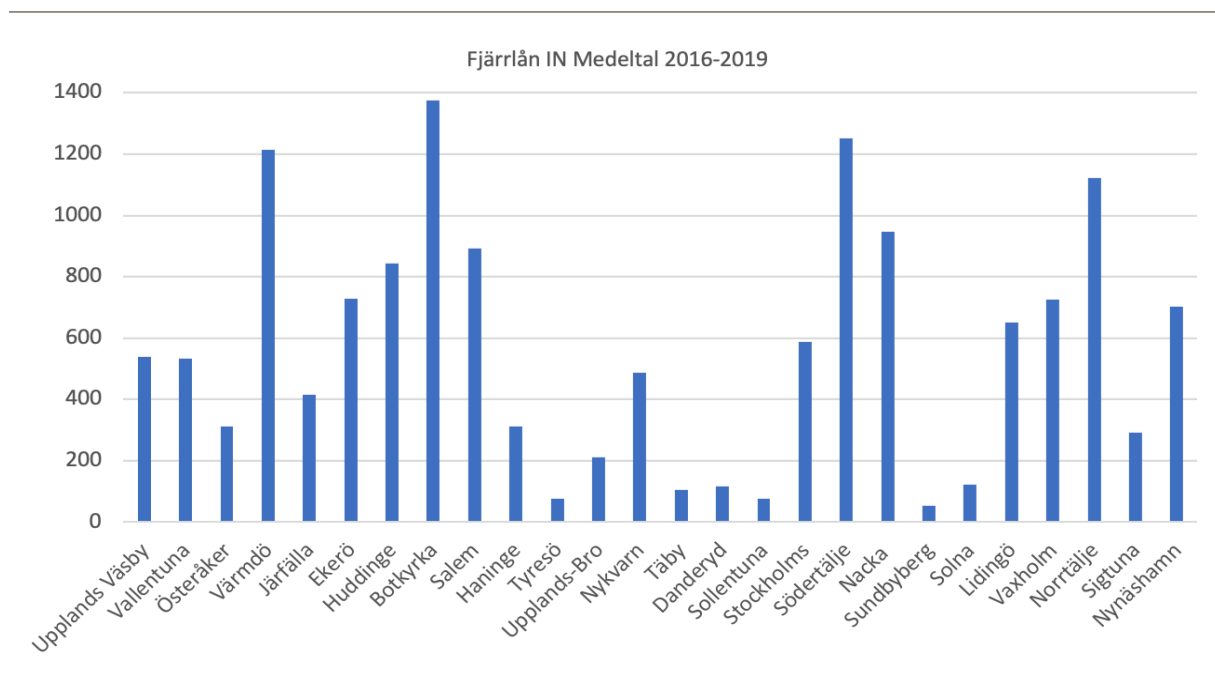
Om man endast ser till hur utlånen ser ut för samma tidsperiod från de kommunala biblioteken så får vi denna representation. Även här sticker Stockholms kommun ut (Figur 38).

Fjärrlån In

Om man endast ser på de fjärrlån som kommunerna lånar in så får vi i stället denna bild (Figur 39).

Figur 38 Diagrammet visar antal fjärrlån UT för respektive kommun (medeltal för åren 2016-2019).

Figur 39 Diagrammet visar antal fjärrlån IN för respektive kommun (medeltal för åren 2016-2019).

Under 2019 var antalet fjärrlånutlån för samtliga kommuner inom regionen enligt följande⁵³:

KOMMUN	REGIONALA FJÄRRLÅN	NATIONELLA FJÄRRLÅN	TOTAL	ANDEL NATIONELLA FJÄRRLÅN
Norrtälje	111	25	136	18 %
Sundbyberg	34	6	40	15 %
Tyresö	8	1	9	11 %
Sollentuna	11	4	16	25 %
Danderyd	44	2	46	4 %
Ekerö	85	0	85	0 %
Huddinge	43	0	43	0 %
Värmdö	6	1	7	14 %
Järfälla	5	1	6	17 %
Nacka	71	2	73	3 %
Haninge	33	4	37	11 %
Upplands Väsby	49	2	51	4 %
Täby	90	0	90	0 %
Solna	54	3	57	5 %
Sigtuna	76	26	102	25 %
Vallentuna	39	2	41	5 %
Södertälje	1 436	29	1 465	2 %
Botkyrka	372	35	407	9 %
Österåker	21	0	21	0 %
Nynäshamn	581	0	581	0 %
Nykvarn	98	0	98	0 %
Lidingö	29	0	29	0 %
Upplands Bro	7	0	7	0 %
Vaxholm	14	0	14	0 %
Salem	138	14	152	9 %
Region (Exklusive Sthlm)	3 455	157	3 612	4 %
Stockholm	4 382	3 585	7 967	45 %

⁵³ Stockholm kommuns siffror diffar från KB:s statistik då vi räknat bort enstaka lån från MLC som finns inkluderade i KB:s statistik. Då dessa kompenseras för genom statliga medel ser vi att de skall exkluderas i denna sammanställning.

Om man räknar bort Stockholms kommun är endast 4 % av fjärrutlånen från biblioteken i regionen till ett bibliotek utanför regionen. Fjärrutlånen är alltså till stora delar en högst regional angelägenhet. I de fall där andelen är stor så beror det oftast på att antalet utlån är lågt och därför får dessa lån ett stort utslag. Undantaget Sigtuna, Norrtälje och Botkyrka. När det gäller Stockholm så skiljer sig verkligheten markant åt. Här är närmare 41 % av fjärrutlånen till ett bibliotek utanför regionen.⁵⁴

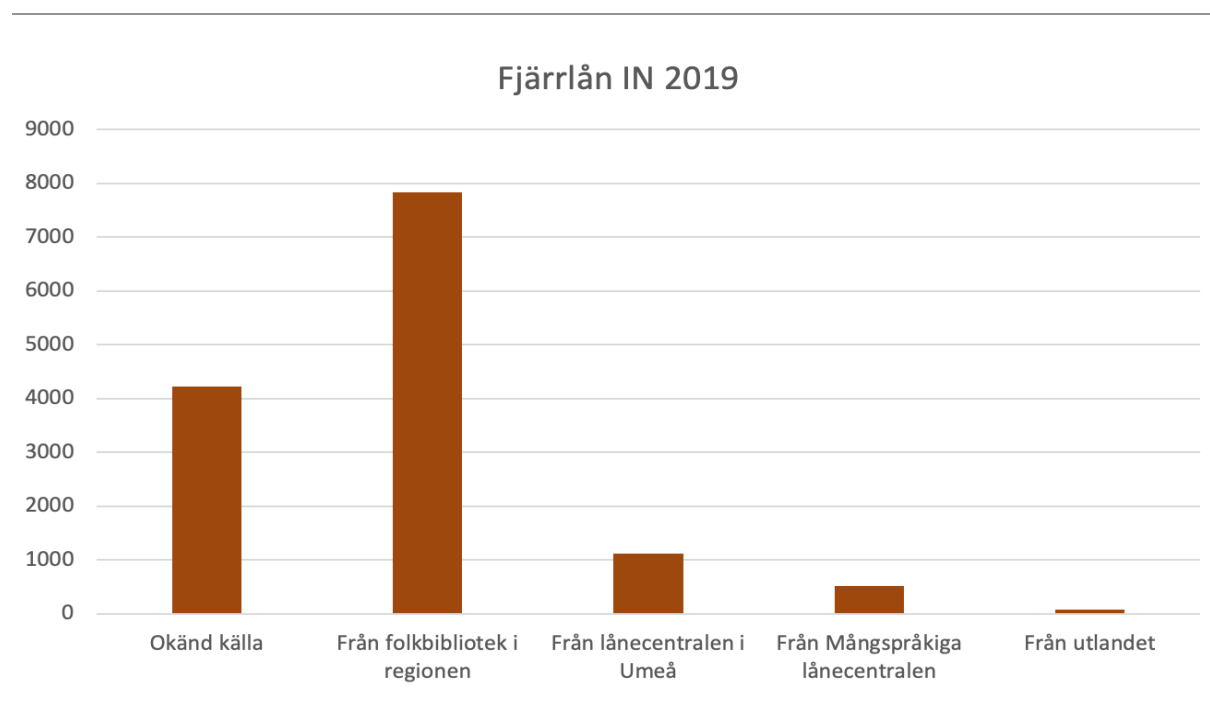
Om man lägger samman Fjärrlån-in för bibliotek i regionen under 2019 så landar vi på 13 796 varav 7 837 alltså är fjärrutlån från annat bibliotek inom regionen. 5 959 böcker återstår som lånas in från andra bibliotek. Av dem är 1 115 inlån från lånecentralen i Umeå. 541 fjärrinlån från Mångspråkiga lånecentralen. (endast enstaka lån och inte depositioner är med i nationell biblioteksstatistik). 74 fjärrinlån var från utlandet. Resterande fjärrlån på 4 229 kommer från bibliotek som vi med befintlig statistik inte fullt ut kan identifiera och de kan avläsas som okänd källa nedan (Figur 40).

Enligt medlemmarna i arbetsgruppen är en kvalificerad gissning att en stor majoritet av de lån som sorterats in under okänd källa kommer från bibliotek som har fjärrlånekompensation. För Stockholm kommun tex, där statistik går att få fram, gäller att en stor majoritet kommer från bibliotek med rätt till fjärrlånekompensation. Vi kommer att försöka nyansera denna bild med data från arbetsgruppen under hösten.

Vad som sticker ut är att flödet mellan de bibliotek som ingår i södertörnsarbetet (Nykvarn, Salem, Nynäshamn och Södertälje) är mycket större än mellan andra bibliotek i regionen. En övervägande majoritet av de utlån som är registrerade i exempelvis Södertälje kommer från bibliotek inom södertörnsarbetet.⁵⁵

⁵⁴ Antalet fjärrlånen från Stockholm är exklusive den nationella lånecentralen MLC då dessa lån inte skall belasta den kommun som har det nationella uppdraget. Även fjärrlån från universitetsbibliotek och andra specialbibliotek är exkluderade.

⁵⁵ Södertörnsarbetet innebär att man samverkar inom e-medier och upphandling av exempelvis bibliotekssystem och server. Läs mer om södertörnsarbetet här: <https://www.sodertornskommunerna.se>

Figur 40 Diagrammet visar fördelningen av fjärrlån som lånats in till regionen 2019.

Kommentarer från intervjuer

HANINGE

Det finns en gammal vana här. Stockholm hade ju uppdraget tidigare som lånecentral. Det är volymerna som blir ett problem. Oavsett huvudman borde man ju få del av fjärrlånekompensationen. Och eftersom fjärrlånen är så regionala kanske vi kan göra det på den nivån.

NACKA

När lånecentralerna lades ner 2014 så fanns ju ingen analys. Nu lever vi med de effekterna. Vi behöver diskutera de ojämlikheter som finns för vi annars får vi inte en hållbarhet i vår mediesamverkan.

NYNÄSHAMN

Varför är det så att vissa kommuner inte lånar ut nästan något? Nykvarn och Salem lånar såklart från oss då de är små bibliotek, med små bestånd. Kanske har Nynäshamn ett bestånd som behövs i regionen, men kanske är det mindre behov inom kommunen? Vad vi behöver veta i nästa led är ju att veta vad det är som lånas ut egentligen. Om det finns någon röd tråd i det hela. Om man frågar oss alla så vill vi vara solidariska, vi har ju samma mål. Men sen kommer den där egna kommunbudgeten...

STOCKHOLM

När regionen bröt med kommunen... så fanns det ingen tid för avveckling. Uppdraget flyttades ju inte någon annanstans. Jag har ingen insyn i avtal och dokumentation från den tiden så det är svårt att se hur det där egentligen gick till. Vi har fortfarande rester kvar av uppdraget som att vi tex sorterar fjärrlånstransporter inom regionen. Nu har vi avtal på det i alla fall.

När vi stängde ner fjärrlånen 2020 så gjorde vi det utifrån en resursbrist. Det var ohållbart fram till 2019. Vi berättade det för KB, men vi fick inte riktigt något gehör för vårt problem. Det informella samförstånd som funnits tidigare blev ju ohållbar. Om man vill ha en hållbar samverkan så måste man ju vara realistisk och se vilka resurser som krävs.

Läget idag är tightare och vi kan inte längre tillåta oss att göra saker för andra som vi inte har råd med. Om vi inte hittar en regional hållbar modell för både kors och fjärrlån så måste vi eventuellt börja göra skillnad på erbjudande beroende på var låntagaren bor.

VALLENTUNA

Vi är generösa med fjärrlån här. Det är för långt att kräva att låntagarna skall resa in till Stockholm för en bok. Speciellt vad det gäller studenters litteratur. Det är mest vuxenfack som lånas in, och en del studielitteratur. Men det är mest allmänlitteratur och litteratur på andra språk än svenska som vi inte får tag i. Men eftersom vi har en bra mediabudget så ser vi alla fjärrlån som ett inköpsförslag.

Kommentarer från intervjuer forts.

VAXHOLM

Historisk har vi har vi lånat in massor av fjärrlån från Stockholm, men det gör vi inte längre. De lånar ju inte ut något längre. Det har störttykt. I stället vänder vi oss till kommunerna i närheten. Det finns ju alltid någon annanstans.

Vi är beroende av fjärrlånen. Vi har inte plats för att köpa in allting... När man är så litet bibliotek kan man inte bygga bestånd från förfrågningar. Då skulle samlingen bli enormt snedvriden.

När man lade ner lånecentralerna så blev ju detta så krångligt. Ansvaret och kompensationen försvann. Men allt annat är lika. Nu blev det ju dåligt för alla. Man tänkte säkert att det löser sig, men det gjorde det ju uppenbarligen inte.

Det är dessutom dyrare för oss att fjärrlån än att köpa in. Transport och portokostnader för fjärrlån blir väldigt höga. Dessutom kostar ju hanteringen i personalkostnader.

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner

Bibliotekslagen beskrev, fram till år 2014, att regionbiblioteken skulle ha en kompletterande roll avseende medieförsörjning. När den nya bibliotekslagen trädde i kraft togs den kompletterande rollen bort. I stället skulle regionbiblioteken sköta bland annat utbildningsfrågor, fortbildning och strategi. Regionbibliotek Stockholm har således inte längre uppgiften att vara en del av det operativa arbetet eller att bidra ekonomiskt till kommunbibliotekens verksamheter. Detta innebar delvis att man 2014 avvecklade sin finansiering av Stockholms Stadsbiblioteks roll som lånecentral.

Vi kan konstatera att Stockholms stad fortfarande, som konsekvens av kors- och fjärrlån, i praktiken agerar som en gemensam resurs för regionens folkbibliotek. Vad gäller korslån ser vi en liknande, men i mycket mindre utsträckning om man ser till antal lån, situation för Sundbyberg och Nacka.

När bibliotekslagen ändrades 2014 så ändrades inte automatiskt invånarnas behov i regionen. Stockholm stadsbibliotek sågs fortsatt som en gemensam resurs och andelen fjärrlån fortsatte att vara relativt hög. Mellan åren 2016 och 2019 så halverades däremot fjärrlånen från Stockholms stad och på grund av en ändring av Stockholms

Fortsatta utredningsbehov och reflexioner forts.

stadsbiblioteks utlåningspolicy 2019 så har vi anledning att tro att fjärrlånen därifrån har gått ner markant sedan dess. Ett stickprov visar att det under perioden januari till september 2021 endast genomförts 50 regionala fjärrlån från Stockholms stadsbibliotek.

Utvecklingen är något som uppges lätta arbetsbördan för Stockholms stadsbibliotek men samtidigt hör vi missnöjda röster från stora delar av regionen. Tillgången till litteratur för regionens invånare anses på detta sett minska. Vad vi skulle vilja se är ett system där varje kommun bidrar efter sin förmåga när det gäller regionala fjärrlån. Vi föreslår att Regionbibliotek Stockholm åtar sig att belysa frågan tillsammans med regionens kommunala bibliotekschefer och driva på för en situation som är både ekonomiskt och logistiskt hållbar för alla parter inom regionen.

Vad gäller korslån så ser vi dessutom, i den mån man inte tar frågan på allvar, en stor risk att enstaka bibliotek kommer att begränsa möjligheten för individer från andra kommuner att använda de egna biblioteksresurserna. Först och främst ser vi en risk att man inskränker möjligheten att använda e-medier då dessa, av naturliga skäl, är enklare att använda över kommungränserna. Detta skulle dock gå stick i stäv med den regionala ambitionen att minska trösklarna för medieförsörjning och öka tillgången till ett brett och kvalitetssäkrat bestånd i hela regionen.

Det fortsatta utredningsbehovet omfattar att ta fram korslånenettet för samtliga folkbibliotek i regionen samt (med tanke på stycket ovan) att fördjupa förståelsen för vad dessa korslån består av framförallt vad gäller kurslitteratur och e-medier. Underlag som därefter kan presenteras för bibliotekscheferna i regionen för fortsatt dialog. Förslagsvis undersöks också mer effektiva sätt att få ut underlag och data från systemen och räkna fram korslånenettet då det idag är en relativt komplicerad uppgift och samtidigt troligen kommer att vara högst intressant att följa minst årsvis. En rapport kommer under första kvartalet 2022.

Förslag på samverkansinitiativ från arbetsgruppen

Ta fram en regional fjärrlånepolicy (ID-M6.1)

Som vi visat i denna rapport är fjärrutlånen i hög grad en regional företeelse. Att hitta en hållbar modell inom regionen är därför del av lösningen på den snedfördelning av resurser vi ser för åren 2016–2019. Antagligen finns det också mycket lärdomar att dra från 2020 och 2021 när fjärrlånen från Stockholms stadsbibliotek har minskat. En fjärrlånepolicy bör därför omfatta en analys av den nuvarande fjärrutlåningen, inköspolicies samt relaterade avgifter. Kurslitteraturen bör ägnas särskild uppmärksamhet i analysen. Lyft därefter frågan om fjärrlånen i chefskollektivet och belys fördelningen som kartlagts i denna nulägesbeskrivning.

Synliggör korslånen och korslånenetto (ID-M6.2)

Lyft frågan om korslån i chefskollektivet och belys fördelningen som kartlagts i denna nulägesbeskrivning. Korslånenetto samt Korslånenettots andel av respektive biblioteks totala utlåning har diskuterats i chefskollektivet och ansetts vara intressanta jämförelsetal att ta fram för alla bibliotek i regionen som fördjupade underlag i den fortsatta dialogen. E-medier samt kurslitteraturen bör ägnas särskild uppmärksamhet i en fördjupad analys i det fortsatta arbetet. På grund av utmaningar att få ut relevant och tillräckligt detaljerat data behöver detta arbete troligtvis ske i två steg där korslånenettet för biblioteken i regionen tas fram i ett första steg och därefter en fördjupning där olika e-medier och kurslitteratur synliggörs.

I den mån biblioteken vill se en kompensatorisk modell för korslån så kan det göras på olika sätt. Utifrån dagens förutsättningar genom statistisk uppföljning eller fördelningsnycklar. Senare, om det är en väg kommunerna i regionen väljer, genom att dela bibliotekssystem eller e-tjänster och då ha en uppföljning/debitering i realtid. Frågan om eventuella kompensationer kan lyftas i den fortsatta dialogen när underlag i form av korslånenetto finns och kommer därför inte att utredas vidare i arbetsgruppen om inte styrgruppen för pilotprojektet beslutar annat.

Diskussion och fortsatt arbete

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att arbetet med att skapa en nulägesbeskrivning utifrån de uppsatta frågeställningarna (se rubriken Syfte och frågeställning) är ett komplext område som kräver systematiskt, långsiktigt och löpande arbete. Vi ser att vi lyckats upprätta en struktur för arbetet och kartlagt en del områden djupare med en förhoppning om att underlaget kan användas framöver inom regional samverkan. Både som förslag på fördjupat samarbete och som ett ramverk för fortsatt utredningsarbete.

Vi föreslår att Regionbibliotek Stockholm fortsätter att använda GIS som verktyg för visualisering. Vi har fått mycket positiv feedback på kartorna, ett flertal kommuner är redan i gång med att analysera sina egna kommuner med hjälp av de data som nu finns i dem. Vi ser dock att området kan utvecklas och förädlas. Det är då viktigt att man för en kontinuerlig dialog med kommunerna gällande vilka data som skall hanteras. Vi har tagit fram en enklare metod för detta, men trots det krävs det resurser hos både GIS-handläggare centralt på regionen och för utvecklingsledare på Regionbiblioteket.

Då närmare 500 000 initiala lån utförs i form av regionala korslån och 7 800 fjärrlån mellan regionens bibliotek kan vi konstatera att regionens medieförsörjning är starkt sammanflätad. Ingen kommun är självförsörjande, men vissa kommuner är närmare sammanknutna med varandra som exempelvis Stockholm och Sundbyberg. Vissa har ett litet regionalt medieflöde, som tex Ekerö. Stockholms centrala roll som medieförsörjningsmotor i regionen anser vi vara fastlagt med denna rapport i form av det höga antalet korslån och historiken gällande fjärrlån.

Enligt den gemensamma målbild som satts upp för samverkan skall vi arbeta för minskade trösklar vid regional medieförsörjning. Hur vi bör hantera den frågan framöver behöver komma upp till diskussion, för att minska risken att dessa medieflöden begränsas. Vi har nu en situation där exempelvis tillgång på ett visst format av e-medier inom en kommun resulterar i en stor användning i andra kommuner. För e-böcker, e-ljudböcker och e-film ser vi inte att detta går att lösa med mindre än att vi antingen har samsyn kring erbjudandet av e-tjänster och e-medier samt hur kostnader ska fördelas för detta eller en gemensamt upphandlad tjänst för hela regionens invånare, där betalningen fördelas utifrån den faktiska användningen och baserad på låntagarens hemkommun. Så länge vi inte har ett gemensamt utbud så kommer invånarna i regionen att söka sig över kommungränsen och skapa en ojämlig belastning för de kommuner som satsar på digitala medier. I viss mån är detta en nationell utmaning. Men om vi inte vill vänta in en nationell lösning så visar korslåneundersökningen att mycket av utmaningarna är regionalt betingade.

När det gäller förutsättningar för medieförsörjning så har vi infört en del parametrar i denna rapport (se under rubriken Metod). Vi ser dem som viktiga pusselbitar när man diskuterar samverkan framöver. De olika förutsättningarna gör att olika kommuner behöver göra olika satsningar och prioriteringar och genom att belysa dessa olikheter hoppas vi att man kan öka förståelsen mellan kommunerna.

Den regionala nivån behöver hitta initiativ som känns angelägna för en kritisk massa. Oavsett om det innebär att alla ska med, eller om några enstaka kommuner väljer att samverka.

Sammanfattning samverkansinitiativ

I dagsläget, med de förutsättningar som finns på plats och vad erfarits från möten med styrgrupp, arbetsgrupp och chefsgrupp tror vi att mer långtgående förslag på samverkan inte är rimliga att börja med. Om man till exempel direkt vill gå på mer komplexa samverkansinitiativ som att utveckla och förvalta egna digitala tjänster eller införa regionalt bibliotekskort så behövs en ändamålsenlig organisation på plats och en tydlig viljeinriktning. Vi väljer därför att föreslå initiativ som har potential att förbättra medieförsörjningen utan att bli allt för tungrodda. Vi förslår i rapporten följande samverkansinitiativ:

1 Tryckta mångspråkiga medier

Även då man ser att bristerna inom mångspråkig medieförsörjning är stora föreslår arbetsgruppen att vi bör invänta hur nationell biblioteksstrategi antar frågan.⁵⁶ Man är överens om att det innehåll som finns i förslag till nationell biblioteksstrategi är till stor hjälp och markant minskar behovet av samverkan mellan kommunerna i regionen.

Om nationell biblioteksstrategi inte läggs fram inom rimlig tid eller löser de behov som folkbiblioteken i regionen har så föreslår arbetsgruppen att man drar i gång följande samverkansinitiativ:

Inköp (ID-M1.1 x)

Stärk, genom samverkan, regionens kommuner vad gäller inköp: Var man köper in, vad litteraturen handlar om och hur man bäst gör för att få dem katalogiserad. Undersök i detta arbete bl.a Mångspråkiga lånecentralens roll och förutsättningar att stödja.

Upphandling (ID-M1.2 x)

Samverka kring ett avtal avseende uppdragskatalogisering av mångspråkiga medier.

Katalogisering (ID-M1.3 x)

Vi föreslår att Regionbiblioteket samordnar en grupp individer med rätt språk och katalogiseringskompetens för strategiskt viktiga språk. Utgångs-

punkten är att katalogiseringen sker i Libris och att katalogiseringsarbetet är jämnt fördelat mellan de samverkande biblioteken.

Användarnas behov (ID-M1.4 x)

Biblioteken bör samverka i arbetet med att ta fram analyser och statistiskt underlag för ökad förståelse av användarnas behov. Insikter som tas fram i en kommun delas systematiskt med andra kommuner i ett nätverk som samordnas av regionbiblioteket.

2 Digitala medier

För e-böcker och e-ljudböcker ser vi tre tydliga spår för samverkan. Den enklaste formen skulle vara att initiera samverkan i den tjänst som används på samtliga folkbibliotek i regionen - Axiell Media. I detta fall ser vi att det är två områden som lämpar sig väl (första punkten):

Samverkan inom Axiell Medias tjänster:

URVAL/INVAL (ID-M2.1.1)

I Axiell Medias tjänst som finns på samtliga kommuner finns en invalsprincip som ligger till grund för vilket urval som finns tillgängligt för invånarna. Detta invalsförfarande är tidskrävande och likartat. Samverkan skulle ligga i att göra specifikationer på inval som delas över hela regionen. Detta utan att utesluta en kommunal särprägel.

MEDIEPLANERING (ID-M2.1.2)

Ett flertal intervjuade chefer och medlemmar i arbetsgruppen erfar att det är svårt att sätta gränser och skapa en god struktur för medieplanering och ekonomisk fördelning inom Axiells utbud. Vi ser att kunskapsnivån varierar stort inom regionen och i en sådan samverkansform kan kommuner bidra med insikter för att skapa en mer långsiktig planering och ekonomisk kontroll hos folkbiblioteketen.

⁵⁶ Vid en presskonferens den 14/9 sa kulturminister Amanda Lindh att en nationell biblioteksstrategi kommer att läggas fram innan årets slut.

Adda-upphandlingen (ID-M2.2)

Bidra till kommande nationella upphandling som planeras av Adda. Ett stort missnöje har riktats mot den nationella upphandling som finns att avropa ifrån sedan 2018. Nu är det dags att bidra för att göra en bättre. Arbetsgruppen föreslår att en regional talesperson utses (som kan ta in krav från hela regionen) i referensgruppen för upphandlingen.⁵⁷

Egen kravställning och utveckling (ID-M2.3 x)

Om man inte lyckas att genom upphandling skapa goda förutsättningar för e-boks- och e-ljudboks-försörjning så bör biblioteken i samverkan kravställa på, utveckla och förvalta egna tjänster. Detta är ett förslag som på nationell nivå finns inom ramen för KB:s nationella biblioteksstrategi specifikt i rapporten Biblioteket i skyn av Jesper Klein. Huruvida vi kan räkna med om en nationell tjänst utvecklas eller ej är svårt att säga i dagsläget.⁵⁸ Denna relation är något som man uppmärksammat även i den regionala biblioteksplanen:

De regionala insatserna inom detta område ska utformas med hänsyn till de nationella projekt och tjänster som är tillgängliga eller kända under planperioden. Den nationella biblioteksstrategins föreslagna reformer rörande nationellt digitalt bibliotek kan i hög grad påverka prioriteringarna inom området...

Om man vill samverka för att skapa tjänster på regional nivå vill vi påminna om att frågan har varit uppe ett antal gånger redan. Tex 2014 i en länsrapport som heter *Gemensam plattform för digitala bibliotek*.⁵⁹

3 E-film

Fördjupning e-film (ID-M3.1)

För att förstå vilka låntagare som använder tjänsten och hur väl erbjudandet uppfyller den enskilda kommunens målsättningar behöver vi ställa specifika krav på leverantörer av E-film. En arbetsgrupp

som samordnas av regionbiblioteket som driver den frågan bör tillsättas. Arbetsgruppen kan sedan genomföra en analys på det underlag som vi kan få tillgång till. Korslåneaspekterna i e-films-tjänsterna bör belysas. Se vidare under kapitel Regionala korslån.

4 Legimus och tillgänglighet

När denna rapport skrivs så finns det mycket stora oklarheter både vad gäller användning och bestånd av talböcker. För att uttala oss om samverkansinitiativ behöver vi först reda klarhet i dessa. Detta samverkansområde bör därför omfatta

Statistik och rutiner tillgängliga medier (ID-M4.1)

Ta fram underlag som kartlägger och beskriver hur biblioteken i regionen samt MTM hanterar rutiner och statistik kopplade till tillgängliga medier inklusive MTM:s tjänster som Legimus och Talboken kommer. Syftet är att få en samlad bild av nyttjandet av tillgängliga medier i regionen oavsett om de lånas ut via biblioteket eller direkt från MTM.

Oavsett hur medieförsörjningen i regionen ser ut idag så ser vi ett stort behov av samverkan inom ett område; att skapa en förståelse och förbereda biblioteken på de utmaningar som tillgänglighetsdirektivet kommer att ställa biblioteken inför.

⁵⁷ Kontaktperson Marita Lohmander på Adda har i samtal uppgett att man ser fram emot att införliva Region Stockholms samlade kunskaper under hösten.

⁵⁸ Den 14/9 presenterades satsningar för 2022 från regeringens sida. Man väljer att lägga ytterligare 75 miljoner under 2022 på stärkta bibliotek och lovar att lägga fram en nationell biblioteksstrategi innan årets slut. <https://www.biblioteksbladet.se/nyheter/politik/presskonferens-nyheter-om-biblioteken-i-hostbudgeten/>

⁵⁹ <http://regionbiblioteket.se/wp-content/uploads/2015/05/Lansrapport-Gemensam-plattform-for-digitala-folkbibliotek-2014.pdf>

Kompetensutveckling Tillgänglighetsdirektivet (ID-M4.2.1)

I ett första led behöver biblioteken samverka med MTM och inom biblioteksväsendet för att höja kunskapsnivån om tillgänglighetsdirektivet och dess krav på bibliotekssektorn.

Efterlev Tillgänglighetsdirektivet (ID-M4.2.2)

Sedan bör vi säkerställa efterlevnad av Tillgänglighetsdirektivet genom att beskriva nulägen och upprätta handlingsplaner baserat på dem.

5 Databaser

Inom detta område ser vi två naturliga samverkansområden som kan skötas av arbetsgrupp med samordning av Regionbiblioteket:

Metodutveckling för uppföljning av effekt av databaser (ID-M5.1)

Ta fram kravspecifikationer för statistik och analys vid upphandling och/eller avtalsskrivning för databaser. För att förstå vilka låntagare som använder tjänsten och hur väl erbjudandet uppfyller den enskilda kommunens målsättningar behöver vi ställa krav på statistik och andra kvalitativa underlag från leverantörer av databaser.

Rekommendationer för databasurval (ID-M5.2)

Utifrån kunskap om vilken effekt man kan tänkas få av en viss databas ta fram ett urval av databaser för regionens folkbibliotek. Baserat på det urval som samverkas fram bör man sedan effektivisera arbetet genom regional kravställning på leverantörerna bl a kring innehåll, urvalsmöjligheter, statistikunderlag samt användbarhet.

6 Medieflöden inom regionen som följd av kors-och fjärrlån

Ta fram en regional fjärrlånepolicy (ID-M6.1)

Som vi visat i denna rapport är fjärrutlånen i hög grad en regional företeelse. Att hitta en hållbar

modell inom regionen är därför del av lösningen på den snedfördelning av resurser vi ser för åren 2016 - 2019. Antagligen finns det också mycket lärdomar att dra från 2020 och 2021 när fjärrlånen från Stockholms stadsbibliotek har minskat. En fjärrlånepolicy bör därför omfatta en analys av den nuvarande fjärrutlåningen, inköspolicys samt relaterade avgifter. Kurslitteraturen bör ägnas särskild uppmärksamhet i analysen. Lyft därefter frågan om fjärrlånen i chefskollektivet och belys fördelningen som kartlagts i denna nulägesbeskrivning.

Synliggör korslånen och korslånenetto (ID-M6.2)

Lyft frågan om korslån i chefskollektivet och belys fördelningen som kartlagts i denna nulägesbeskrivning. Korslånenetto samt korslånenettots andel av respektive biblioteks totala utlåning har diskuterats i chefskollektivet och ansetts vara intressanta jämförelsetal att ta fram för alla bibliotek i regionen som fördjupade underlag i den fortsatta dialogen. E-medier samt kurslitteraturen bör ägnas särskild uppmärksamhet i en fördjupad analys i det fortsatta arbetet. På grund av utmaningar att få ut relevant och tillräckligt detaljerat data behöver detta arbete troligtvis ske i två steg där korslånenettet för biblioteken i regionen tas fram i ett första steg och därefter en fördjupning där olika e-medier och kurslitteratur synliggörs.

I den mån biblioteken vill se en kompensatorisk modell för korslån så kan det göras på olika sätt. Utifrån dagens förutsättningar genom statistisk uppföljning eller fördelningsnycklar. Senare, om det är en väg kommunerna i regionen väljer, genom att dela bibliotekssystem eller e-tjänster och då ha en uppföljning/debitering i realtid. Frågan om eventuella kompensationer kan lyftas i den fortsatta dialogen när underlag i form av korslånenetto finns och kommer därför inte att utredas vidare i arbetsgruppen om inte styrgruppen för pilotprojektet beslutar annat.

Andra lärdomar

Under arbetet med denna nulägesbeskrivning har vi stött på några intressanta fakta att arbeta vidare utifrån. Trots det kommunala självbestämmandet och upphandlingsförfanden så har vi ändå en situation där 25 kommuner arbetar med bibliotekssystemet BOOK-IT från Axiell. Den 26:e har migrerat till Quria från samma leverantör. Detta möjliggör på ett principiellt plan ett större samarbete:

Till exempel ser vi stor samverkansmöjlighet när det gäller:

- Erfarenhetsutbyte vid övergång till Quria
- Kompetensdelning inom rådande bibliotekssystem
- Erfarenhetsutbyte och kravställning kring statistik och data i och mellan rådande system

Vi har också sett att olika arbetssätt i befintligt bibliotekssystem kan göra jämförelser svåra. Ett exempel är upprättandet av låntagarkategorier. När man vill göra jämförelser mellan kommuner skulle det underlätta om man definierade låntagarkategorier på ett enhetligt sätt. Som exempel kan nämnas att det idag finns fem olika sätt att benämna en "vanlig låntagare" på inom regionen:

- Vanlig
- Reguljär
- Ordinär
- Noll
- "Inget värde alls"

När man jobbar med att ta fram statistik gör detta att en hel del manuellt arbete med att sortera fram rätt låntagarkategori och säkerställa vilka kategorier som motsvarar varandra.

Specifikt för fjärrlån vore det mycket gynnsamt om man satte upp ett system där vi kan skilja mellan fjärrlån inom och utanför regionen. På så sätt skulle man snabbt kunna få in en samlad bild över regionens fjärrlån. Idag behövde vi gå vägen via postnummer och GIS vilket gjorde förfarandet avsevärt långsammare.

Ett annat arbetssätt som skiljer sig åt är hur biblioteken arbetar med att registrera talbokslån. För att få en jämförbarhet över tid så behöver vi säkerställa att alla lån registreras i det lokala bibliotekssystemet. På så sätt finns endast två källor för lån, Legimus och det egna systemet.

